

**Geldiyewa G., Saklapow E.,
Bekmyradow N., Orazow T.**

ÇAGA HIRURGIÝASYNDA AMALY ENDIKLER

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Türkmen döwlet neşirýat gullugy
Aşgabat – 2013

UOK 617+378

G 32

Geldiyewa G. we başg.

G 32   Çaga hirurgiýasynda amaly endikler. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2013.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe hormatly Prezidentimiziň atalyk aladasy netijesinde diňe bir bilim ulgamynda däl, eýsem, saglyk ulgamynda hem uly özgertmeler durmuşa geçirilýär. Aýratyn hem çagalaryň saglygyny gorap saklamaga uly mümkinçilikler döredilýär.

«Çaga hirurgiýasynda amaly endikler» okuw kitabynda çaga hirurgiýasy ylmynyň taryhy, hassahanada arassaçylyk düzgünleriniň berjaý edilişi, amaly endikleriniň geçirilişi we resmi kagyzlaryň doldurylyşy barada maglumatlar berilýär. Bu okuw kitabyndan lukmançylyk ýörite orta mekdepleriniň talyplary hem peýdalanyň bilerler.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaytalam:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaytalam:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

**Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimuhamedow:**

– Saglygy goraýyşyň ösmegi üçin zerur şertleriň biri-de lukmançylyk ylmynyň ösmegi bolup durýar.

GIRIŞ

Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistan Watanymyzda Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe diňe bir bilim ulgamynda däl, eýsem, saglyk ulgamynda hem uly özgertmeler durmuşa geçirilýär. Hormatly Prezidentimiziň atalyk aladasy netijesinde ýaş nesle dünýä derejesinde bilim bermäge giň mümkinçilikler döredildi. Döwlet tarapyndan ylmy, bilimi, önümçilik-okuw ulgamlaryny kanuny taýdan esaslandyrmak, öňe sürülýän ugurlary kesgitlemek, munuň özi milli aýratynlyklarymyzyň dünýä derejesinde utgaşdyrylmagyna giň ýol açdy. Aýratyn hem halkyň durmuş derejesini ýokarlandyrmaga, milletiň saglygyny gorap saklamaga döredilýän mümkinçilikler lukmançylyk ugrundaky okuwa täzeçe garaýyşlary döretdi. Häzirki döwre çenli lukmançylyk ýokary we orta mekdepleriniň talyplary üçin ene dilinde çaga hirurgiýasynda ylmyň we tehnikaýyň soňky gazanan üstünliklerini öz içine alýan (ultrases, kompýuter tomografiýasy, lazer şöhlesi, laparoskopíýa we ş.m.) amaly endikler boýunça okuw kitaby ýokdy. Şol sebäpli elniňdäki okuw kitabyňy ýazmaklyk makul bilindi. Bu kitapda Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrliginiň çykaran kararlary hem-de TDLU-nyň alymlarynyň, akademikleriniň we professorlarynyň, GDA-nyň ady belli alymlarynyň işlerinden hem peýdalanylýdy.

Okuw kitaby Çaga hirurgiýasy kafedrasynyň okuw maksatnamasyna laýyklykda ýazyldy. Kitap çaga hirurgiýasyndaky esasy arassalaýyş çäreleri we amaly endikleri öz içine alýar. Onuň maksady talyplara arassaçylyk işlerini, näsaglar bilen hoşniýetli aragatnaşykda bolmagy hem-de hirurgiýada ulanylýan esasy amaly endikleri öwretmekden ybarat.

Türkmenistan Garaşsyz döwlet bolanyndan soň, çaga hirurgiýasy uly ösüşlere eýe boldy. Çagalaryň doga kemisliklerini we kesellerini anyklamak hem-de bejermek üçin dünýä belli häzirki zaman enjamlary ulanylyp, uly üstünlikler gazanyldy we gazanylýar.

Kitap çaga hirurgiýasynda toplanan dünýä tejribesiniň hem-de Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygyna girýän ýurtlarda gazanylan üstünlikleriň esasynda ýazyldy.

Hirurgiýa – lukmançylygyň ösen pudaklarynyň biri bolup, näsaglary bejermek üçin, esasan, tiz, gaýragoýulmasyz, ýagny operatiw hirurgiýa usullarynyň ulanylyşyny öwrenýär.

Garaşsyz Türkmenistanda hirurgiýanyň ösmegi dünýäde medisina ylmynyň ösüşi bilen baglydyr. Türkmenistanda çagalar hirurgiýasy özüniň gözbaşyny 1977-nji ýylda Türkmen döwlet lukmançylyk institutynda «Çaga hirurgiýasy» kafedrasynyň döredilmeginden başlaýar. Kafedrada, esasan, talyplary çaga hirurgiýasynyň ähli bölümlerinden okatmak hem-de bejeriş işleri alnyp barylýar.

Soňky döwürde çaga hirurgiýasy hemmetaraplaýyn ösüşe eýe boldy. Çagalaryň doga kemislikleriniň, hirurgiki keselleriniň anyklanylyşynyň, bejerilişiniň guramaçylyk meseleleri oňyn çözülýär. Şonuň bilen bilelikde ylmy-barlag işleri durnukly guralýar. Gysga wagtyň içinde kafedranyň mugallymlarynyň ýerine ýetiren köp sanly ylmy-barlag işleri diňe ýurdumyza däl, eýsem, daşary ýurtlarda hem (Russiýa, Ýaponiýa, Polşa, Ukraina, Täjigistan, Gazagystan) çapdan çykdy.

Häzirki wagtda kafedrada esasy üns ylma we amaly lukmançylyga berilýär. Ehinokokkoz keselinde täze bejeriş we anyklaýyş usullary girizildi, şol sanda kafedra tarapyndan 8 sany oýlap tapma patent alyndy. Soňky ýyllar çagalarda bolýan doga kemisliklerini aradan aýyrmagyň üstünde işlenilýär. Dünýäniň iň täze häzirki zaman anyklaýyş we bejeriş usullary ulanylýar.

Kafedrada çagalarda bagryň doga kemisliklerini anyklamak we ony bejermek işlerinde uly üstünlikler gazanyldy, damar anastamoz operasiýalary ýola goýuldy. 1996-njy ýylda diplomdan soňky taýýarlyk we lukmanlary kämilleşdiriş okuwy açyldy. Bu okuwda ýurdumyzyň çaga hirurglary, ortoped-trawmatologlary, urologlary öz hünäri ni yzygiderli kämilleşdirýärler we dünýäniň häzirki zaman iň täze anyklaýyş hem-de bejeriş usullary bilen tanyş bolýarlar.

I bap

ÇAGA HIRURGIÝASY

HASSAHANASY

Çaga hirurgiýasynyň taryhy. Häzirki zaman çaga hirurgiki hassahanasynyň gurluşy

Çaga hirurgiýasy – bu çagalarda dogabitdi kemislikleri we hirurgiki keselleri öwrenýän hem-de olaryň anyklanylyşy, operatiw bejerişiň usullaryny hem möhletlerini ylmy esasyda işläp düzýän kliniki dersdir.

Çaga hirurgiýasy özünde çaga urologiýasyny, ortopediýaly trawmatologiýany, anesteziologiýa we reanimasiýany birleşdirýär. Çaga hirurgiýasynda çagalara hirurgiki kömegiň ähli görnüşleri berilýär, hirurgyň işi ugurdaş hünärleriň wekilleri bilen aýrylmaz baglanyşykda geçýär (anesteziologiýa, reanimasiýa, anyklaýyş, rentgenologiýa, kliniki biohimiýa, gematologiýa, genetika, immunologiýa, endoskopiýa gullugy). XIX asyryň ortasyna çenli çagalary 6 ýaş çenli operasiýa edip bolmaýanlygy barada pikir ýaýrapdy. Diňe ýuwaş-ýuwaşdan çaga lukmanlary we hirurglaryň bilelikdäki işleriniň netijesinde çagalarda ýaranyň bitişi uly adamlaryňkydan has tiz geçýändigini ýüze çykaryldy. Şeýlelikde, ýiti appendisit ýaly keseller bilen çagalary operasiýa edip başlapdyrlar. Mysal üçin, XIX asyryň 80-nji ýyllarynda ilkinji bolup çaga ingisi bilen operasiýa, şol asyryň 90-njy ýyllarynda bolsa appendisit bilen kesellän çaga operasiýa edilipdir.

Bu döwrüň öňdebaryjy çaga lukmanlary N. F. Filatow, K.A. Rauhsfus çaga keselhanalarynda hirurgiýa bölümlerini açmagyň zerurdygy baradaky pikiri öňe sürüpdirler. Şeýlelikde, Russiýa

imperiýasynda ilkinji hirurgiýa bölümi 1869-njy ýylda Peterburgda, 1876-njy ýylda bolsa Moskwada açylypdyr. Peterburgda we Moskwada ilkinji çaga hirurgiýa bölümleriniň köýka fondy 15–20-den köp bolmandyr. Bu şertlerde çaga hirurlarynyň bejeriş, ylmy işler üçin bolsa mümkinçilikleri örän ujypsyz bolupdyr. Muňa garamazdan, beýni süňküniň *trepnasiýasy*, inçekesel (tuberkulýoz) bilen zaýаланан bogunlaryň *rezeksiýasy*, *torakotomiýa*, *laparotomiýa*, *proktoplastika* we beýleki operasiýalary ýerine ýetiripdirler. Bellemeli zat, bu hem çaga hirurgiýasy sowet döwründe has giň gerim alypdyr. Şol ýyllarda yzly-yzyna mugt medisina kömegi barada dekret kabul edilipdir. Çagalaryň saglygyny goramak barada hökümetiň kararlary kabul edilipdir. Çaga hirurgiýasyny ösdürmäge rus hirurlary N.I.Pirogow, N.W.Sklifowskiý, T.P.Krasnobaýew we beýlekiler uly goşant goşdular. Doňdurylan jesetlerdäki özüniň ajaýyp işlerinde N.I.Pirogow çaganyň ýaşyna baglylykda içki agzalaryň ýerleşiş hem-de aragatnaşygynyň üýtgeýänligini ynandyryjy beýan edipdir. T.P.Krasnobaýew çaga hirurgiýasynyň guramaçylyk meselelerini osteomiýelitiň, plewranýň empiýemasynyň, appendisitiň, süňk-bogun inçekeselleriniň bejerilişiniň meselelerini işläp taýýarlapdyr. Çaga hirurgiýasyny ösdürmekde görnükli hirurg S.D. Ternowskiý aýratyn ýer tutýar. Ol 1896-njy ýylda doglupdyr. Moskwa uniwersitetiniň medisina fakultetini tamamlapdyr. 1925-nji ýylda ol Eneleriň we çagalaryň saglygyny goraýyş institutynda çaga hirurgiýasy bölümünü açypdyr. Soňra ilkinji bolup Moskwanyň 2-nji Medisina institutynda çaga hirurgiýasy kafedrasyny açypdyr we oňa müdirlik edipdir (1943–1960). Ol ýokarky dodagyň bitmezliginde, beýni ingilerinde, pilçe ýokarda durmagynda nusgawy operatiw usullarynyň birnäçesini teklipl edipdir, çaga trawmatologiýasyny, ortopediýasyny we anesteziologiýasyny ösdürmäge uly üns beripdir hem-de bäbekler hirurgiýasyny, kemislikleriň bejerilişini, torakal hirurgiýasyny ösdürmäge agramly goşant goşupdyr. Onuň «Çagalarda käbir hirurgiýa keselleriniň anyklanylyşy» diýen ylmy işi şu günler hem lukmanlaryň gündelik ulanyan kitabydyr. Bu döwrüň çaga hirurgiýasynda ady dünýä belli, Moskwanyň Ylymlar akademiýasynyň habarçy-agzasy, professor

S. Ýa. Doleskiý uly işler bitiripdir. Onuň işleri, esasan, çagalaryň dogabitdi kemislikleriniň urologiýa, çagalarda jyns-peşew ýollarynyň kemisliklerine bagyşlanypdyr. Moskwanyň Ylymlar akademiýasynyň habarçy-agzasy, professor Gireý Aliýewiç Bairow bäbekleriň dogabitdi hirurgiki kesellerini we kemisliklerini öwrenmek boýunça mekdebi esaslandyrypdyr; akademik Ýu. F. Isakowyň işleri, esasan, döş kapasasynyň we garyn boşlugynyň organlarynyň kesellerini hem-de kemisliklerini bejermäge bagyşlanypdyr. Ylmy we amaly saglygy goraýşa professor A. I. Lýonuşkiniň goşan goşandy kiçi-girim dälidir. Onuň köp sanly işleri çaga proktologiýasynyň ösmegine degişlidir. A. I. Lýonuşkiniň operativ usullary çaga hirurgiýasynyň amalynda şu wagat hem giňden üstünlikli ulanylýar.

Türkmenistanda çaga hirurgiýasynyň ösüş taryhy 1977-nji ýyldan gaýdýar. Has takygy, çaga hirurgiýasy kafedrasý TDLI-de 1977-nji ýylyň 15-nji aprelinde açyldy. Kafedranyň ylmy işleri: bagryň hirurgiýasyna, daýanç-hereket ulgamynyň kemislikleri we olaryň bejerilişine, çagalaryň bogun süňklerine şikes ýetmegi we olaryň bejeriliş usullaryna, çagalaryň anorektal kemislikleri hem-de ol keselleriň bejerilişine, çagalarda portal gipertenziýa keselleriniň hirurgiki bejerilişine bagyşlanan. Bulardan başga-da kafedranyň işgärleri çaga hirurgiýasynyň ösmeginde birnäçe operativ elgatalary teklipep, amaly lukmançylyga girizdi. Kafedranyň kliniki bazary häzirki wagtda çagalar hirurgiýasy boýunça ylmy usuly merkez bolup durýar. Kafedranyň kliniki bazasy TSG we DSM-niň Gurbansoltan eje adyndaky EÇSG YKM-de ýerleşýär. Talyplara amaly sapaklar şu aşakdaky bölümlerde geçirilýär:

- Bäbekler hirurgiýa bölümi – 25 orun.
- Umumy hirurgiýa bölümi – 40 orun.
- Torakal hirurgiýa bölümi – 40 orun.
- Uroginekologiýa bölümi – 40 orun.
- Trawmatologiýa-ortopediýa bölümi – 40 orun.
- Anesteziologiýa-reanimasiýa bölümi – 15 orun.
- Bäbekleriň anesteziologiýa-reanimasiýa bölümi – 15 orun.

1-nji surat.
Kiçi yaşly çagalar üçin terezi

2-nji surat.
*Həzirki zaman
barlaghana enjamy*

3-nji surat.
Immunoferment barlag enjamlar toplumy

Bu bölümler häzirki zaman enjamlary bilen üpjün edilen, bu enjamlar çagalaryň kesellerini anyklamakda hem-de olary operatiw bejermekde uly kömek edýär (1, 2, 3-nji suratlar).

Hirurgiýa hassahanasynda çagalary kabul etmek

Çagany hassahana kabul etmegiň birnäçe usuly bardyr. Näsag çagalar merkezi kabul ediş bölümüne şu aşakdaky usullarda getirilip bilner:

- **«Tiz kömek» maşynynyň kömegi bilen:** şikes ýetme ýagdaýynda, ýiti we dowamly keselleriň ýitileşmeginde, ýokary derejeli bejergi gerek bolan hassahana şertlerinde.
- **Maşgala lukmanynyň görkezmesi boýunça** öý şertlerinde bejergi peýda bermedik ýagdaýynda.
- **Kesel bejeriş edarasynyň bir bölüminden beýleki bir bölümine geçirilen ýagdaýynda.**
- **Öz islegi boýunça** daşary ýurt raýatlarynyň meýilleşdirilen operasiýasyny geçirmek maksady bilen we ş.m. ýagdaýlarda.

Lukman çaga gözegçilik edenden soňra, keseli seljermek maksady bilen barlaghanada (gan, peşew, täret, USB we ş.m.) gyssagly derňew geçirilip bilinýär (*4–5-nji suratlar*). Kesel takykklanandan soňra, şepagat uýasy lukmandan sanitar arassalaýjy işlerini geçirmek üçin görkezme alýar. Sanitar arassalaýjy işleri gijiýena wannasyny, duşy özünde jemleýär.

Haçanda pedikulýoz ýüze çykan wagty bedeniň saçly ýerine we egin-eşiklere laýyk gelyän arassalaýyş işlerini geçirmeli (buýruk 320). Kabul ediş bölümünde pedikulýoz ýüze çykanda ulanar ýaly aşakdaky serişdeler bolmaly:

- önlük;
- ellik;
- ýaglyk;
- päki (bir gezek ulanylýan);
- gaýçy;
- saçy ýakmak üçin böwrek görnüşli jamjagaz;

4-nji surat. Kabul ediş bölümünde şikes alan çaga gyssagly
US barlag usulynyň amala aşyrylyşy

5-nji surat.
Kabul ediş bölümünde keseli
seljermek maksady bilen
barlaghanada ekspress
derňewiň geçirilişi

- նäsagyň boýnundan aşagyny ýapyp duran kleýonka;
- spirtowka;
- pagta;
- ýygy dişli darak;
- saçyny durlamak üçin nahar uksusy;
- ýuwulýan sabyn;
- bit üçin sabyn, şampun.

Pedikulýozly (bitli) näsag düşende şepagat uýasy, biz ellik geýip, öňlük dakynmaly. Eger-de näsagyň saçy gysga bolsa ejesiniň razylygyny alyp, päki bilen syryp, böwrek şekilli jamjagaza taşlamaly, soň haltajyga (paketa) salyp ýakmaly. Eger-de çaganyň saçy uzyn bolsa, eşiklerini çykaryp, boýnuna kleýonka geýdirip, saçyny öllemeli. Öllenen saçda nitifor, pedifen, «K» sabynyny köpürjikletmeli we 1 sagadyň dowamynda ýaglyk bilen daňyp saklamaly. Köpürjikli suwuklyk ýaglykdan dammaz ýaly, gyralaryna pagta böleklerini gysdymaly. Bir sagatdan soň saçyny ýuwup, ownuk dişli darak bilen darap, guradyp, näsagy bölüme ibermeli. Näsag suwa düşürilenden soňra polotensany, moçalkany, daragy, ýaglygy, dyrnak alnan gaýçyny we eşiklerini 30 minutyň dowamynda 5%-li hlör hekiniň ergininde ýatymaly. Gaýçyny akar suwda ýuwup, süpürip guratmaly. Eger näsag agyr ýagdaýda bolsa, şu işler geçirilmezden öň ilkinji kömek berilýär. Näsag çaga arassalaýyş işleri geçirilenden soň, onuň agramy ölçelýär (*6-njy surat*). Kabul ediş bölümünde näsagy 30 minutdan köp saklamaly däl. Kabul ediş bölümüne näsaglar köpçülikleýin gelende aýratyn tertip-düzgün boýunça bölümlere ýerleşdirilmelidir, ýagny ilki bilen ýagdaýy agyr näsaglara kömek berilýär, soňra orta agyrlykdaky näsaglara, iň soňunda tiz bejergä mätäç däl näsaglar kabul edilýär.

Çaga bölüme ýerleşdirilende, şepagat uýasy şol bölümüň müdirine ýa-da lukmanyna täze näsagyň getirilendigi barada we onuň ýagdaýy hakynda habar berýär. Şu maglumatlar agşamky, ýagny nobatçy şepagat uýasyna hem aýdylýar. Agyr keselli gelen ýagdaýynda nobatçy lukmana hem aýtmaly.

Kabul ediş bölüminden hirurgiýa bölümüne geçirilişiň birnäçe görnüşleri bar. Geçirilmegiň usulyny lukman kesgitleýär. Eger

6-նյ սւրաթ. ՌասաԳյն կաբւլ եմիլիշի

II ԲԱՍ

ԱՏԵՍՏԻԿԱ ՄԵ ԱՆՏԵՍՏԻԿԱ, ՏԱՐԳՅԽԱՆԱՆՅՆ ՄԵ ՄԱՆԻՍՍԼՅԱՏԻՅԱ ԵԴԻԼՅՈՒՆ ԵՐԻՆ ԵՆՋԱՄԼԱՐՅ ՄԵ ԳՐԱԼԼԱՐՅ

Ասեփտիկա

Ասեփտիկա – ԲՅ ԽԻՐԱՐԳԻՑԻՅԱ ՅԼՄՈՒՆՅՆ ԲԻՐ ԲՕԼԵԴԻ ԲՕԼՍՍ, ՅԱՐԱ ՄԵ ԲԵԴԵՆԵ ՄԻԿՐՕԲԼԱՐՅՆ ԴՄՏՄԵԴԻՆԻՆ ՕՆՈՒՆԻ ԱՄԱԳՅՆ ՍՍԼԼԱՐՅՆՅ ՕՄՐԵԴԵՅՅԱՐ. «Ասեփտիկա» ԳՐԵԿ ՏՕԶԻ ԲՕԼՍՍ, «ՄԻԿՐՕԲՏՅԶ» ԴԻՅԼԻՍ ԵՐԴԻՄԵ ԵԴԻԼՅԱՐ. ԱսեփտիկաՆՅՆ ԵՏԱՏՅ ԿԱՆՍՈՒՆՅՆ 1890-ՆԴՅ ՅԻԼԴԱ ՆԵՄԵՏ ԽԻՐԱՐԳՅ Ե.ԲԵՐԴՄԱՆ ԱՇՅՍԴՅՐ. ՅԱԳՆՅ ՅԱՐԱ ԲԻԼԵՆ ԳԱԼՏԱՄԿԱԶ ԶԱԼԼԱՐՅՆ ԽԵՄՄԵՏԻ ՏԵՐԻԼ ԲՕԼՄԱԼՅԴՐ.

ՅԱՐԱ ՄԻԿՐՕԲ ԴՄՏՄԵՏԵ, ՕԼ ԻՐԻՆԼԵՄԵՅՅԱՐ ՄԵ ՇԱԼԵԲ ԲԻՅՅԱՐ. ՅՕՆԵ, ԲԵԼԼԻ ԲՕԼՏՅ ՅԱԼՅ, ԱԴԱՄՅ ԳՐՏԱՍ ԱԼՅԱՆ ԴԱՏԿՅ ԳՐՏԱՄԴԱ ԵԼՄՅԴԱՄԱ ԿՕՍ ՄՍԿԴԱՐԴԱ ՄԻԿՐՕԲ ԲՕԼՅԱՐ. ԵԴԵՐ-ԴԵ ԻՐԻՆԵ ԴԵԴԵՆ ԽԱՏԱ, յՅՒԵԿ ՅԱ-ԴԱ ԲԵՅԼԵԿԻ ԳՐԱԼԼԱՐ ԱՐԱՏՏԱ ՅԱՐԱ ԳԱԼՏԱՏՏԱ, ՕԼ ՅԵՐԵ ՄԻԿՐՕԲԼԱՐ ԴԵՇՅՅԱՐԼԵՐ ՄԵ ՅԱՐԱ ԽՕԿՄԱՆ ԻՐԻՆԼԵՅՅԱՐ. ՏՕՆՈՒՆ ՅՇԻՆ ԽԵՄ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԼԱՐԴԱ ՍԼԱՆՅԼՅԱԿ ԱԽԼԻ ԶԱԼԼԱՐ ԱՄԵԼՕԿԼԱՄԴԱ ՅԱ-ԴԱ ՏԵՐԻԼԻԶԱԼՕՐԴԱ ՏԵՐԻԼԻԶԻՐԼԵՆՅԱՐ.

ՄԻԿՐՕԲԼԱՐ ԱԴԱՄՅՆ ԴՕՄԵՐԵԴԻՆԴԱԿԻ ԽԵՄՄԵ ԶԱԼԼԱՐԴԱ – ԽՕՄԱԴԱ, ԱԴԱՄՅՆ ԵՆԴԱՄՅՆՅՆ ՅՅՅՈՒՆԴԵ, ԻՇԿԻ ԱԲԶԱԼԼԱՐԴԱ ԲՕԼՅԱՐԼԱՐ.

➤ **ՄԻԿՐՕԲԼԱՐ ՅԵՐԼԵՏՅՅՈՒՆ ՕԿԱԼԱՐՅ ԲՕՅՈՒՆՇԱ** ԻԿԻ ՏԱՆՅ ՍԼՅ ԴՕՓԱՐԱ ԲՕԼՅՈՒՆՅԱՐԼԵՐ.

- ԵԿԶՕԴԵՆ – ԴԱՏԿՅ ԳՐՏԱՄԴԱԿՅ (ԽՕՄԱ, ՍՍՄ ՄԵ Տ.Մ.);
- ԵՆԴՕԴԵՆ – ԱԴԱՄՅՆ ԻՇԿԻ ԱԴԶԱԼԱՐՅՆԴԱԿՅ (ԴԻՏԻՆ ԿՕՄԵԴԻՆԴԵ, ԱԴԴՐԼՅ ԳՍԼԱԿԼԱՐԴԱ, ԲՕԿՐԴԱԿԴԱ ՄԵ Տ.Մ.).

➤ **ԴԵՇԻՏ ՅՕԼԼԱՐՅ ԲՕՅՈՒՆՇԱ:**

- *ԽՕՄԱ ՅՕԿԱՆՅ* – ԵԴԵՐ ԽՕՄԱԴԱ ՄԻԿՐՕԲ ԲԱՐ ԲՕԼՏԱ. ՕԼԱՐ ԱՇՅԿ ՅԱՐԱ ԴՄՏՅԱՐԼԵՐ ՄԵ ՅԱՐԱՆՅ ԻՐԻՆԼԵԴՅԱՐԼԵՐ. ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԱՄԱԼԱ

- *Damja ýokanjy* – adam asgyranda, üsgürende, gaty geplände tüýkülik we beýleki suwuklyklaryň damjasy (olaryň mikrob-lary) arkaly ýokanjyň ýaýramagy. Näsaglar bilen işleýän medisina işgäriniň dişleri, agyz we burun boşlugyndaky ag-zalary sagdyn bolmaly. Iş wagty talyplar we medisina işgäri maska geýmeli.
- *Kontakt (galtaşmak) ýokanjy* – ýara bilen galtaşan infisirle-nen zatlar arkaly ýokanjyň geçmegi. Tötänlikde alynýan ýa-ralar mikrob bilen hapalanandyr.

➤ **Birinji fiziki usul** enjamlarda sterilizirlenmek geçendigi ýokary gyzygynlykda (+110°C) ereýän maddalaryň kömegi bilen anyklanýar. Enjamlar entek *sterilizirlenmäňkä* Şimmelbusyň bikisiniň

7-նյի սւրաթ.

Յափյկ Տիմմելբուժնի ԲԻԿՏԻ

(7–8-նյի սւրաթլար) լիճնԵ կյւրճիճն ընդ զոյլան ճյւճեյիկ հեմ ցոյլոյլար. կյւրճիճն սարոյ աւտոկլաւոյճն ցոյցոյնլոյցոյ $+110^{\circ}\text{C}$ -ը ղեթենԵ Երեյըր աե ցաթոյ ցոնր թաճա ևրոյլըր. Բո Բոլճա ԵնյաճարԵ ճերիլոյզաճիոյնոյճն ցեճենԵԵոյնԵ ցյւա ցեճըր. Եիճե ճոճնոճն ճոն Ենյաճարոյ օրերաճիոյաԵ ղանոկ Բոլըր. Եցեր-Եճ ճյւճեԵճոկի կյւրճոյր-Ե հիճ հիլ ղյոթցեճիկ Բոլոն, օլ օնկյոսի ղալոյ ղնլոցոյնա ցալան Բոլճա, օճԵ ԵնյաճարԵճն *ճերիլոյզաճիոյնոյճն* ցեճոնԵճոյնոյճն ղաոաթոյԵԵր. ՏեյլԵ ղոցԵճոյԵճն Ենյաճարոյ օրերաճիոյաԵ ղանոկ Բոլոյար.

8-նյի սւրաթ.

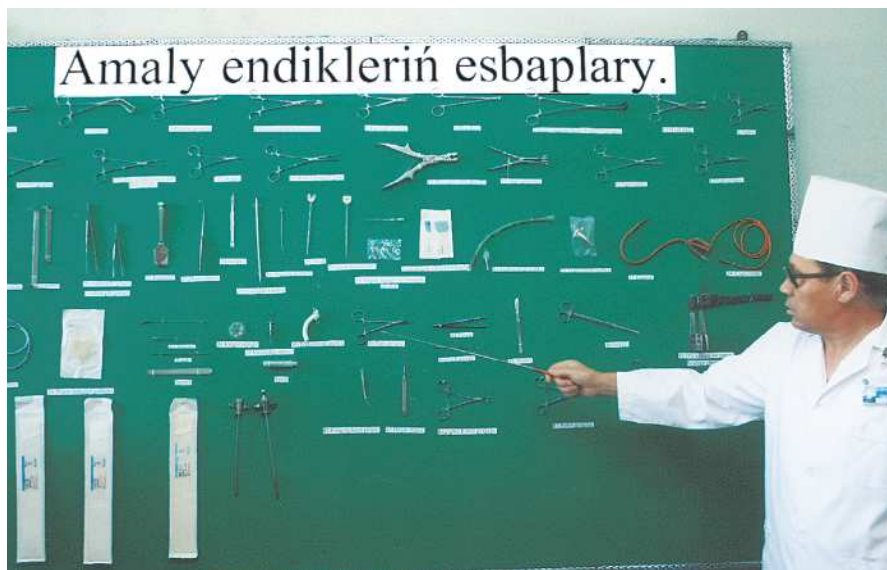
Աճոյկ Տիմմելբուժնի ԲԻԿՏԻ

➤ **Իկոնյի միկրոԲոլոցիկ ոսոլ.** Օրերաճոն օթոցԵճն ճերիլ ղոցԵճոյԵճն ԲԻԿՏԻ աճոալոյ աե *ճերիլ* հասոյ *ճերիլ* ֆիզիօլոցիկ Երցոն Բոլեն Եզմելի. Տոնր ճոլ ճոցլոյ հասա *աւտոկլաւիրլենեն* հալոԵճն, մաթերիալլարոյճն ղյոյոնԵ Բոնըճե ցեզեկ Եցիրիլըր աե *ճերիլ* ԲոԲորկա ճալոյնըր. *ճերիլ* ղոցԵճոյԵճն Ենյաճարոյճն ղյոյոնԵճն Բարլոց ուճոն ալոն *մաթերիալ* Բոկթերիօլոցիկ Եկոմ ուճոն Բարլոցհոնա ոցրոԵԵլըր. Բո հեթԵԵԵճն *Բոկթերիօլոցիկ* Բարլոցլարոյճն ղեթիցեճի մալոմ Բոլըր. Եցեր *Բոկթերիօլոցիկ* ԵկոմԵ միկրոԲոլ Եոթոլոնաճա, օճԵ *մաթերիալլարոյճն ճերիլլիլիցի* աոյկլոնոյլըր. Բիկճոկի ճերիլ Ենյաճարոյ 3 ցյոնոն ԵոաոաոյնԵճն ղանոթ Բոլըր. Տոնր ղոլըր ղեոԵ-Եճ

sterilizirlmeli, eger biologiki ekimde mikroblaryň bardygy anyklan-sa, onda enjamlaryň steril dälligi hem aýan bolýar. Bu ýagdaýda en-jamlary täzeden sterilizirlmeli. Awtoklaw bilen işleýänler ätiýaçlyk düzgünini berk berjaý etmelidirler. Awtoklawda işlemek üçin ýörite taýýarlaýyş okuwyny gutarmaly.

Awtoklaw bilen işlenende onuň demir gapysyny berk ýapmaly. Ol gyzdyrylyp ugrandan soň, onuň basyşyna elmydama gözeg-çilik edip durmaly we 2 atmosferadan ýokary geçirmeli däl. Şu ýag-daýda ätiýaçlyk kranyny açyp, bugy demir turbanyň içi bilen daşaryk çykar ýaly etmeli, onda ýokary basyş zerarly awtoklawyň ýarylmany mümkin. Awtoklawirlemek gutaran badyna onuň gapysyny açmaly däl, sebäbi gyzgyn bug bat bilen urup, işgäriň ýüzüni ýakmagy müm-kin. Şonuň üçin hem awtoklawirlemek gutaransoň, ondaky buglaryň hemmesini goýbermeli we ýene 30 minut garaşmaly. Diňe şondan soň awtoklawyň gapysyny emañ bilen häzir bolup açmaly we biksleri aw-toklawdan çykarmaly. Biksleriň gapdalyndaky açyk deşiklerini çalt ýapmaly.

9-njy surat. Gurallar we tikin serişdeleri

Tikin serişdeleri

Tikin serişdeleri – ýarany tikip, anatomiki bitewiligini dikeltmekde ulanylýan serişdelerdir. Olar ýörite gurallaryň kömegi bilen tikilýär (9-njy surat).

Olar **bedende saklanyş häsiýeti** boýunça iki topara bölünýär:

- Bedene sorulyp siňýän (ketgut, wikril, dekson, makson we polisterol) tikin serişdeler.
- Bedende sorulmaýan inkapsulirlenýän (lafsan, kapron, ýüpek, inçe simler, skobkalar) serişdeler.

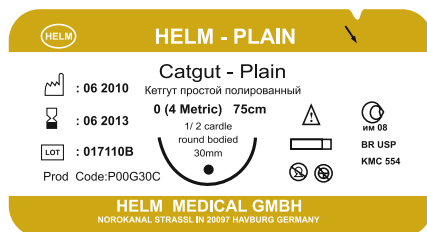
Hirurgiýada ulanyljak tikin serişdeleri endamda agyryly reaksiýany emele getirmez ýaly saýlanyp alynýar. Ýagny tikin serişdeleri endam üçin intakt häsiýetli, biologik ylalaşykly, zähersiz, allergiýa we teratogen (çiş emele getirmek) häsiýetsiz bolmalydyr. Bulardan başga-da, olar berk we steril bolmalydyr. Eger-de sapak steril bolmadyk ýagdaýynda implantasion infeksiýanyň, iriňlemäniň sebäbi bolýar.

Häzirki döwürde bir gezek, atrawmatiki iňňe bilen üpjün edilen sapaklar ulanylýar. Ol ýörite fabrikalarda we kärhanalarda taýýarlanylýar. Şol sebäpli sapaklary arassalaýyş tapgyrlary bu kitapda beýan edilmeýär (10–11-nji surat).

10-njy surat.

Atrawmatiki iňňeli ýüpek

11-nji surat.

Atrawmatiki iňňeli ketgut

13-nji surat.
Narkoz berilýän apparat

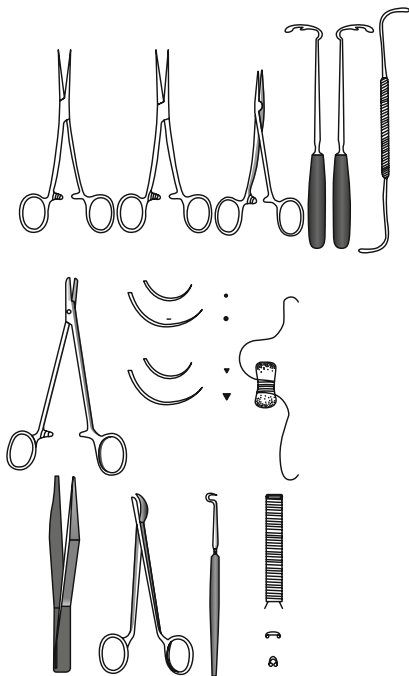
Operasiýa wagty ýokanjyň ýaýramagynyň önüni alyş çäreleri

➤ **El ýuwmak üçin ulanylýan çotkalaryň sterilizirlenişi.** Çotkalary 15 minutlap suwda gaýnatmaly, *steril* çotkalar *steril* erginli agzy giň çüýşede saklanýar. Olary çüýşeden kornsangyň kömegi bilen almaly we hirurga elini ýuwmak üçin bermeli. Soňky ýyllarda bir gezek ulanylýan çotkalar bilen hassahanalar enjamlaşdyrylýar.

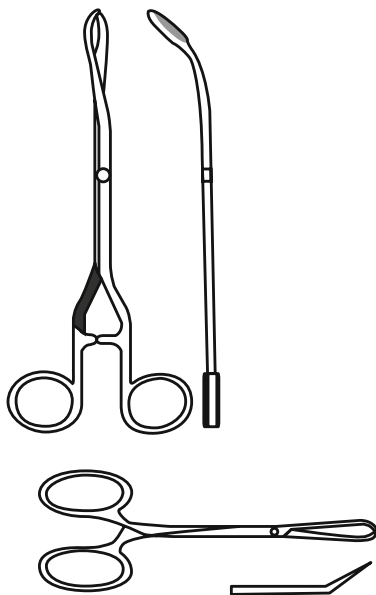
Termometrler, şpateller hem üç düzümden durýan erginli çüýşede saklanýar.

➤ **Narkoz gurallarynyň sterilizirlenişi.** Narkoz apparatlary kân, takmynan, her gün ulanylýan gurallardyr (*13-nji surat*). Olaryň turbalarynyň içinde mikroblaryň bolmagy mümkin. Şeýle ýagdaýda bihuşdan soň kesellide dem alyş ýollarynyň sowuklama keselleriniň ýüze çykmagy mümkin. Ýagny faringit, traheit, bronhit we pnevmoniýa keseliniň bolmagy mümkin. Eger-de öýken ehinokokkozly we inçe keselli kesellä bihuş berlip, apparaty sterilizirlemän, başga kesellilere narkoz berseň, olaryň öýkeninde ehinokokkoz, tuberkulýoz döremegi mümkin. Şol sebäpli intubasion trubkasyny diňe bir gezek ulanmaly.

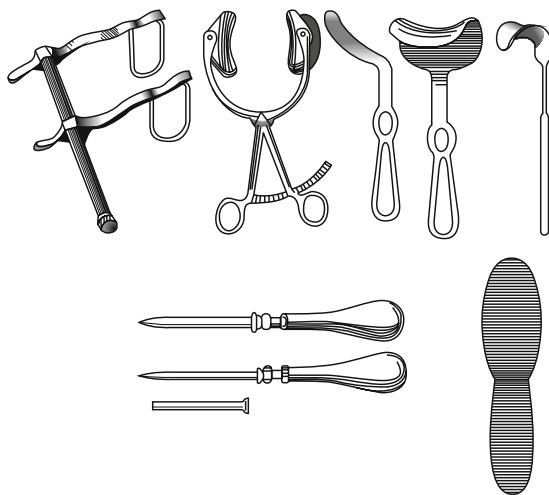
➤ **Gurallaryň sterilizirlenilişi.** Operasiýada ulanylan gurallary ilki 5%-li hlör ergininde bir sagatlap ezmeli, soňra gyzgyn suw we çotga bilen 5 minutlap gowy ýuwmaly. Gandan, iriňden arassalamaly we süpürmeli. Soňra gurallary syrçaly legeniň içinde 50°C ýylylykdaky ýörite taýýarlanan *dezinfisirleýji* erginde 15 minutlap ezip goýmaly. Ýörite A-ergininiň düzümi: pergidrol – 20 g, «Aýna» kir ýuwujy uny (poroşogy) – 5 g, suw – 975 ml. Soňra gurallary şol erginde çotga bilen ýuwmaly we olary iriňden, gandan arassalamaly. Ondan soň gurallary ýyly suwda 5 minutlap çäýkamaly, soňy bilen olary destilirlenen suwda 1 minutlap çäýkamaly. Gurallary guratmak üçin 85°C gyzgynlykly guradyjy şkafa salmaly we 30 minutlap guratmaly. Şulardan soň gurallary *sterilizirlemeli*. Iriň we nejesat bilen hapalanan gurallar ýuwlandan soň, aýratyn *sterilizatorlarda* gaýnadylyp sterilizirlenilýär. Soňky döwürde bütün dünýäde bolşy ýaly,

14-nji surat. Tikiji gurallar

15-nji surat. K mek i gurallar

16-nji surat.  arany gi eldiji gurallar

has hem oňat *sterilizirlmeli*. Olary bir sagatdan gaýnadyp, iki gezek *sterilizirlmeli*. Gurallary ilki bir sagatlap gaýnatmaly, soňra 24 sagatlap formalin ergininde ezip goýmaly. Soňra gurallary ýene 1 sagatlap gaýnatmaly. Kesiji däl gurallar 60 minutlap gyzgyn howaly skafda ($+180^{\circ}\text{C}$) *sterilizirlenilýär*. Gyzgyn howaly demir şkafda (sterilizator) elektrik togunyň güýji bilen ýokary gyzgynlyk ($+180^{\circ}\text{C}$) emele getirilýär, gurallar 60 minutlap *sterilizirlenilýär*.

Gurallar awtoklawda *sterilizirlenilende* 132°C gyzgynlykda, 2 atmosfera basyşynda 20 minutlap *sterilizasiýa* geçirilýär. Soňra operasion şepagat uýasy *steril* gurallary *antiseptikanyň* we *aseptikanyň* düzgünlerini berjaý edip, üsti *sterilizasiýa* geçirilen iki gat mata bilen ýapyp goýýar. Gurallar bir günün dowamynda steril durýar.

➤ ***Bir gezek ulanylýan şprislerde arassaçylyk çäreleriniň geçiriliş usullary.*** Bir gezek ulanylýan şprisleri arassalamak üçin 3 sany 5%-li hlór hekli gap ulanylýar. Sanjymdan soň 1-nji gapda şprisiň içini 3 gezek dezinfisirleýji ergin bilen dolduryp dökmeli, soň 3-nji gapda içi *dezinfisirleýji* ergin bilen doldurylan ýagdaýda batyryp, 1 sagadyň dowamynda goýmaly. Bir sagatdan soň şprisleriň ujuny (iňňesini) döwüp, uly şepagat uýasyna tabşyrmaly. Ol bolsa olary ýakmaly.

➤ ***Rezin we plastmassa önümleriň sterilizasiýasy.***

▪ Rezin we plastmassa önümleri 18°C temperaturada 6%-li pereksiň wodorod ergininde 360 minutyň dowamynda ýa-da 50°C temperaturada 6%-li pereksiň wodorod ergininde 180 minutyň dowamynda sterilizasiýa edilýär. Mundan başga-da rezin we plastmassa önümlerini 0,5%-li klindizin 1 bilen 45 ± 5 minutyň dowamynda sterilizasiýa edip bolýar.

▪ Rezin gyzdyryjylary, buzly haltajyklary, kleýonkalary, önlükleri ulanylandan soňra her 15 minutdan 2 gezek 1%-li hlór hekiniň erginine batyrylan esgi bilen süpürmeli we 1 sagatdan soň enjamlary täzeden ulanmak bolýar.

▪ Kislorod maskasyny, ýassygyny ulanylandan soňra her 15 minutdan 2 gezek 3%-li perekisiň wodorod erginine batyrylan esgi bilen

süpürmeli. Süpürilenden 1 sagatdan soň, enjamlary täzedan ulanmak bolýar.

- Klizma üçin ulanylýan abzallaryň uçlaryny, peşew kateterlerini 5%-li hlor hekiniň ergininde 1 sagatlap ýatyrmary, soň akar suwuň aşagynda ýuwmaly we 30 *min* (gaýnap başlandan soň) dowamynda gaýnatmaly, suwuny döküp, gury görnüşde saklamaly.

- Zondlary, gakylyk we gan sorujy abzalyň ujuny 5%-li hlor hekiniň ergininde 1 sagatlap ýatyrmary, soň akar suwuň aşagynda ýuwmaly we 30 minut gaýnatmaly, soň suwuny döküp, gury görnüşde saklamaly.

- *Fonendoskopy* ulanylandan soň her 15 minutdan 2 gezek 0,5%-li hlor hekiniň erginine batyrylan esgi bilen süpürmeli. Süpürilenden 1 sagatdan soň, enjamlary täzedan ulanmak bolýar.

- Ellikleri (her bir manipulýasiýa ýerine ýetirilende täze ellik geýmeli) 1 sagadyň dowamynda 5%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrmary, soň gaýçy bilen kesmeli we pakete salyp zyňmaly.

- Rezin drenaž trubkalar, kateterler gaýnatmaklyk usuly bilen *sterilizirlenilýär*. Olary sulemanyň 1:1000 bolan gatnaşygyndaky ergininde 2 sagatlap saklap ýa-da awtoklawda sterilizirläp bolýar. Soňky ýyllar Türkmenistanda bir gezek ulanylýan rezin drenaž trubkalar ulanylýar (18-nji surat). Drenažlar aýrylandan soňra 5%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrmary, soň gaýçy bilen kesmeli we pakete salyp zyňmaly.

➤ ***Operasiýa geçirilýän wagty arassalap ýygnaşdyrmak usuly:***

- operasiýa wagty gan, iriň siňen we ýere gaçan hasalary şol wagat aýyrmaly, poly 1%-li hloraminiň erginine çyglanan mata bilen süpürmeli. Operasiýa wagty kesilip aýrylan agzalary (içege bölegi) derrew daşyna çykarmaly.

18-nji surat. Ätiýaçlyk drenaž

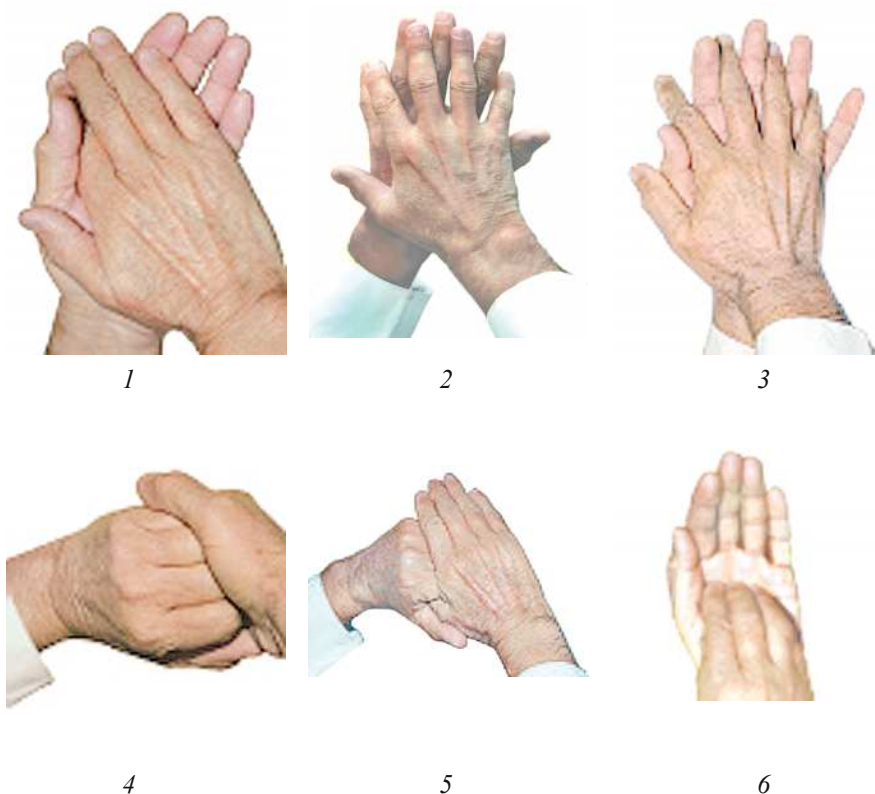

- her operasiýa gutarandan soň, operasiýa otagy ýene ýygnaşdyrylmaly, 1%-li hloramin erginine çümdürilen çygly mata bilen süpürmeli.
- her gün işiň ahyrynda operasion jaýy arassalap ýygnaşdyrmaly, operasiýa gije gutarsa-da, jaýy hökman arassalamaly. Ony ertir operasiýa geçirmäge taýýarlamaly.
- her hepdede bir gün düýpli arassaçylyk işini geçirmeli we operasiýa otagynyň içindäki howanyň *sterilligini* anyklamaly. Şu niýet bilen operasion otagynyň howasyny mikrobiologiki barlag (ekim) etmeli we onuň netijesini ýörite resmi kagyзда bellemeli. Operasiýa edilýän otagyň howasynyň 1 kub metrinde 500 mikrobdan köp mikrob bolmaly däl.
- operasiýa wagty otagda köp adam bolmaly däl, olar ýuwaş gepleşmeli. Talyplar operasiýa ýörite eşik geýnenden soň barmaly. Ýagny kellä kolpak geýmeli, agyz-burny hasa maska bilen örtülen bolmaly, operasion köýnek-balagy ak nah matadan bolmaly. Aýagyna köwüşüň daşyndan matadan tikilen bahilla geýmeli. Operasiýa otagynda gezmelemek, gaty gülmek bolmaýar. Ýiti respirator wirus keselli işgärlere operasiýa otagyna girmek gadagan.
- keselli operasion otaga ýörite arabajykda ýatyrylyp eltilýär we operasion stola geçirilýär.

Lukmançylyk işgärleriniň elleriniň arassalanýşy

Soňky ýyllarda lukmançylyk işgärleriň eli arkaly geçýän ýokançlaryň önüni almak maksady bilen Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi Bütindünýä saglygy goraýyş guramasy bilen bilelikde, lukmançylyk işgärleri üçin düzülen elleri ýuwmaklygyň täze usullary şu aşakdakylardan ybarat bolup durýar:

- Aýa-aýa (*19-njy surat, 1*).
- Sag aýa çep eliniň arka tarapyynyň üstünde we çep aýa sag eliniň arka tarapyynyň üstünde (*19-njy surat, 2*).

19-նյ սւրատ. *Հիւրըրցյն ևլլերինի հաձիրկի շաճան
արասալայշ սսւլի ԲոյւնՇա արասալայշյ*

- Այա-այա, Բարձակըրյ աթառկալայն ցոյձա (19-նյ սւրատ, 3).
- Բարձակըրյն արկա յայնի ցարշսյսնԴա Բարձակըր «ցւլք-Դա» (19-նյ սւրատ, 4).
- Շք ալաԴա ցսլլք, սա ևլինի սլ Բարձա ցյն օւրւմ հերեկեթ-լերի Բլեն սւրթաեա աեթսինե (19-նյ սւրատ, 5).
- Տա ևլինի Բարձակըրյն Շւմմւցե տւթ, ալաա հերեկեթ-լերի Շք ալաԴա օնե-յա սւրթաեա աեթսինե (19-նյ սւրատ, 6).

Հիւրըրցյն ևլինի սթերիլիզիրլենիլի. Հիւրըր օթերասյան սթերիլ ևլ Բլեն յերինե յեթիրաելի. Օնւն ևլի արասա Բոլաալ, Դըրնակըրյ օցցւն Բոլաալ Դալ. ևլի սթերիլիզիրլեաեկ սչին սըրՇալ սթերիլ Շանակ, սաԲըն, Շոթա

20-nji surat. *Hirurgyň ellerini
Spasokukoskiý usuly boýunça arassalaýşy*

we antiseptik erginler gerek. Syrçaly çanagy sterilizirlemek üçin onuň içine azajyk 96°-ly spirt guýulýar we ýakylýar. Ýagny ýalnyň kömegi bilen syrçaly çanak sterilizirlenilýär. Eli sterilizirlemekligiň birnäçe usullary bolýar. Şolaryň köp ulanylýanlary şulardan ybarat:

➤ ***Hirurgyň eliniň Spasokukoskiý-Koçerginiň usuly boýunça operasiýa taýýarlanylşy:***

- Hirurg elini sabyn we iki çotga bilen krandyň akar suwunda 10 minutlap gowy ýuýýar we elini kirden arassalaýar.
- Soň elini 0,5%-li naşatyr spirtli iki sany syrçaly legende, her legende 3 minutlap gowy ýuýýar. Elleri, jemi 6 minutlap ýuwmaly (20-nji surat).
- Hirurg soňra ellerini steril salfetkanyň kömegi bilen süpürip guradýar (21-nji surat).
- Elini 5 minutlap 96°-ly spirt bilen ýuýýar.
- Dyrnaklarynyň düýbüne, epin ýerleriniň derisine 5%-li ýoduň erginini çalýar.
- Soňra ele steril rezin ellik geýilýär.
- Iň soňunda ellikli elini hem 96°-ly spirt bilen ýuýýar. Diňe şondan soň hirurga operasiýa başlamak bolýar.

21-nji surat. Steril salfetka

➤ ***Hirurgyň eliniň hlorgeksidiniň biglyukonadynyň (gibitan) 0,5%-li ergininde ýuwulýş usuly:***

- Eller sabyn we çotga bilen krandyň akyp duran suwunda 5 minutlap ýuwulýar.
- Soňra elleri hlorgeksidiniň 0,5%-li spirt ergininde 3 minutlap emalirlenen çanakda ýuwmaly we salfetka bilen süpürip guratmaly.
- Soňra eline 96°-ly spirt çalmaly, steril rezin ellik geýmeli we ellikli eline spirt çalmaly.

➤ ***Hirurgyň eliniň diosid bilen ýuwulyş usuly:***

- Hirurg ellerini diosidiň 1:5000 bolan gatnaşygyndaky ergininde syrçaly legeniň içinde 3 minutlap ýuwýar we soňra 2 minutlap 96°-ly spirt bilen süpürýär.

➤ ***Hirurgyň eliniň degmisidiň ergini bilen ýuwulyş usuly:***

- Hirurg ellerini degmisidiň 1%-li ergininde, syrçaly legeniň içinde 3 minutlap ýuwýar we soňra 2 minutlap 96°-ly spirt bilen süpürýär.

➤ ***Hirurgyň eliniň sterimaks, softa-man ergini bilen ýuwulyş usuly (22-nji surat):***

- Hirurgyň eline şepagat uýasy ýörite gutudan sterimaks, softa-man erginini guýýar. Hirurg 2 minutlap ellerini emay bilen ýuwýar. Soňra hirurg şepagat uýasynyň kömegi bilen steril halat we ellik geýýär (23–24-nji suratlar).

22-nji surat. Sterimaks ergini

23-նյի սւրաթ.
Steril haladyň geýdirilişi

24-nji surat.
Elligiñ geýdirilişi

Antiseptika

Antiseptika – ýara hem-de bedene düşen mikroblary ýok etmek we azaltmak diýmekdir. «Antiseptika» grek sözi bolup «mikroba garşy» diýlip terjime edilýär.

Antiseptikanyň esasy kanuny 1867-nji ýylda iňlis hirurgy J.Lister tarapyndan hödürlenýär.

Bu kanun antiseptiki niýet bilen ulanylýan derman ýaradaky mikroby ýok etmeli we adam üçin zelesiz bolmaly.

Antiseptikanyň 5 görnüşü bar:

- mehaniki antiseptika (täze ýarany arassalap tikmek) (25-nji surat);
- fiziki antiseptika (iriňli ýarany drenirläp iriňden arassalamak, UMŞ we lazer şöhlesini ulanmak) (26-njy surat);
- himiki antiseptika (iriňli ýarany derman antiseptik bilen bejer-meli, ýarany 1%-li dioksidin bilen sargy etmek) (27-nji surat);
- biologiki antiseptika (kesellä gan guýup we ş.m. immuniteti-ni ýokarlandyrmak) (28-nji surat);
- gatyşyk antiseptika (keselli ilki operasiýa edilýär, soň der-manlaryň kömegi bilen bejerilýär we ýara UMŞ edilýär).

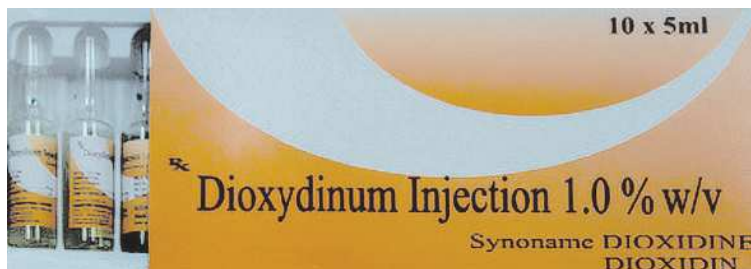

25-nji surat. Ýaranyň ilkinji
hirurgiki arassalanylyşy

26-njy surat. Ýarany
drenirlemek usuly

27-nji surat. Dioksidin ergini

Infisirlenilen ýarany ýuwmak usuly:

- Ýaranyň töwereginiň derisindäki saçy ýa-da gyllary aýyrmaly;
- Ýaranyň gyrasynyň derisine 2 gezek 1%-li iodonat erginini çalmaly;
- Ýaranyň içini wodorodyň 3%-li perekisi bilen köpürjikledip gowy ýuwma-ly we ýarany steril tampon bilen arassalamaly, soňra oňa 1%-li dioksidin ergini bilen ýapgy etmeli.

28-nji surat.
Ganly konteyner

Hirurgiki hassahananyň enjamlary we gurallary

29-njy surat.
Emeli dem beriş apparaty

30-նյ սսրատ.
Laparoskop enjamy

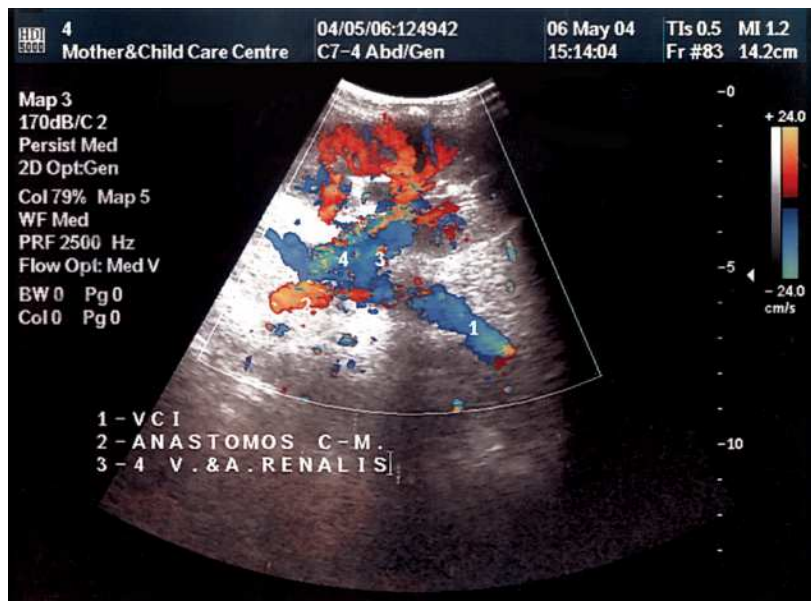
31-նի surat.
Fibroezofagogastroduodenoskop

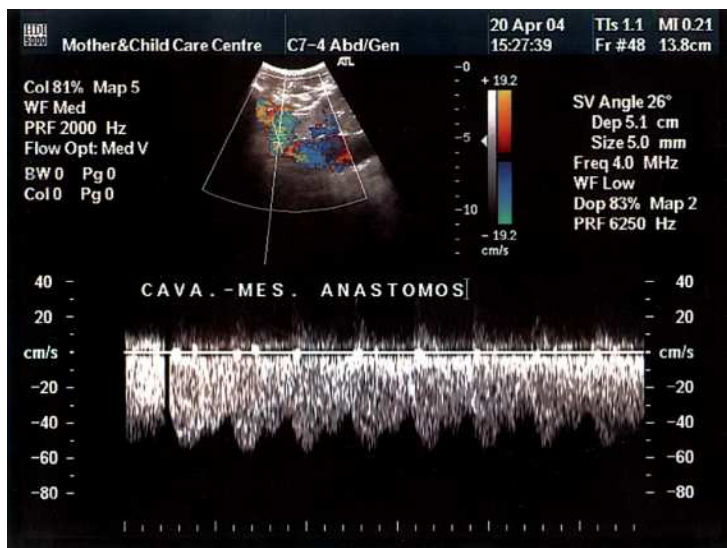
32-nji surat. Rentgen enjamy

33-nji surat. USB-doppler enjamy

34-nji surat. Dopplerografiya – portal damarlari

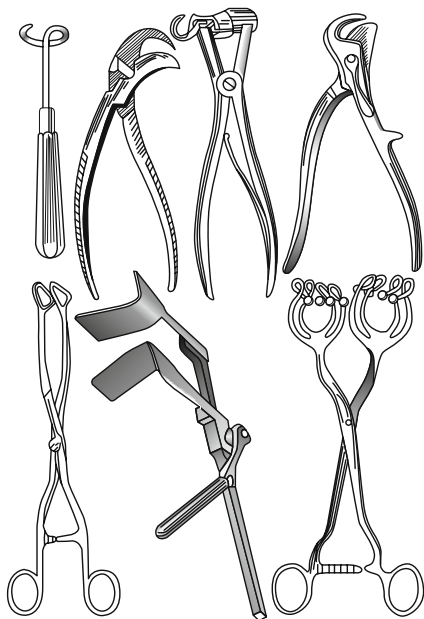
35-nji surat. Dopplerometriya – damar anastomozy

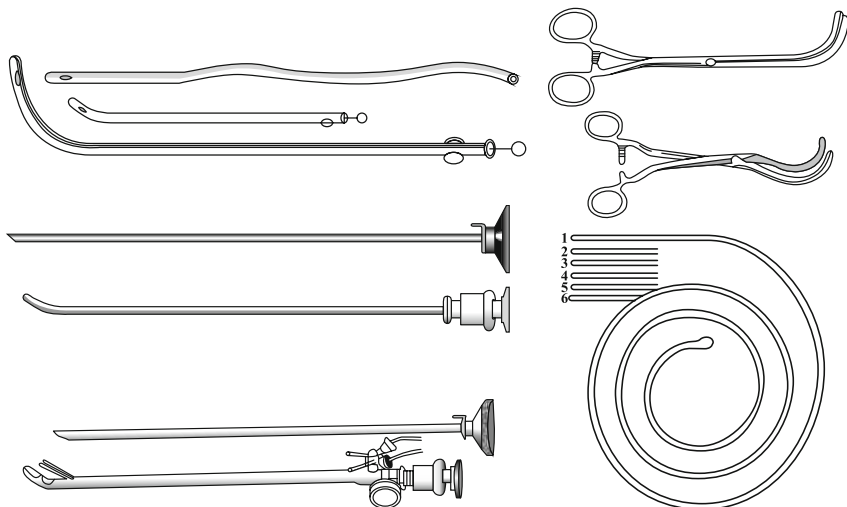
36-njy surat. *Litotriptor enjamy*

37-nji surat. *Kuwez*

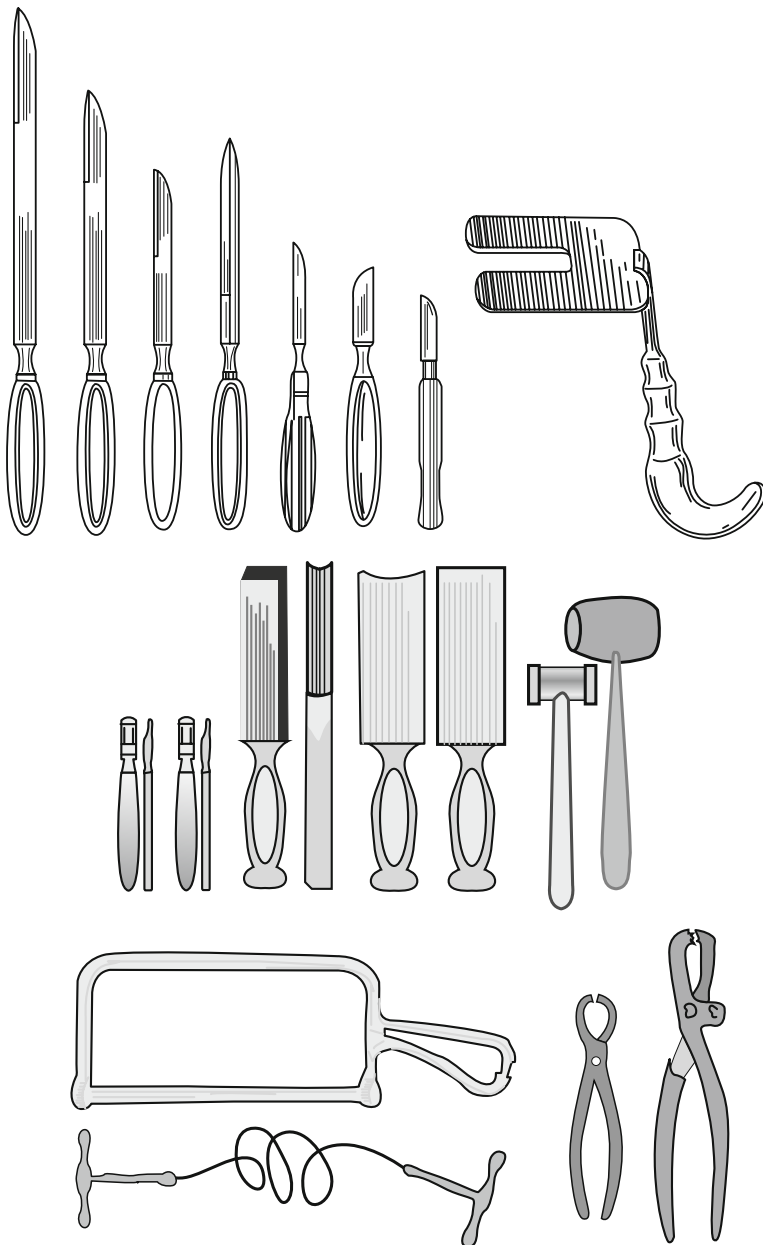

38-нй surar. *Torakotomiyada ulanylyan gurallar*

39-нй surar. *Peşew çykaryjy ýollarynyň operasiýalarynda ulanylyan gurallar*

40-njy surat. S  nklerde operasiya edilende ulanylyan gurallar

III bap

HIRURGIKİ BÖLÜMDE

AMALY ENDİKLER

Hirurgiki hassahanada otaglaryň sanitar-epidemiologik arassalanyşy

Hassahanalarda arassaçylyk düzgünlerini doly we dogry berjaý etmek keselleriň ýaýramagynyň önüni almaga ýardam edýär. Şol sebäpli keselhanalarda arassaçylyk düzgünlerini berjaý etmek lukmançylyk işgäri üçin örän wajypdyr. Çünki arassaçylyk düzgünlerini köp keselleriň önüni almaga, netijede bejergi alýan näsag çagalaryň basym sagalmagyna kömek edýär.

Bölümdäki otaglaryň, şol sanda em edilýän otagyň, stollaryň üsti günüň dowamynda 4 gezek, her 15 minutdan 2 gezek, 1%-li hlor hekiniň erginine batyrylan esgi bilen süpürilmeli. Em edilýän otagyň içini her manipulýasiýadan soň 2 gezek arasynda 15 minut salyp, steril esgi bilen süpürmeli, soň 30 minutyň dowamynda kwars çyrasyny ýakmaly. Ulanylan esgileri 1 sagadyň dowamynda 1%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrmaly.

➤ **Otagyň içini düýpli arassalamak.** Otagyň içini düýpli arassalamak hepdede bir gezek geçirilýär. Ilki bilen diwary arassalamaly, soň 5%-li hlór hekininiň erginine batyrylan esgi bilen diwaryň ýüzüni ýokardan aşak süpürmeli we 1 sagatlap gapyny ýapyp goýmaly, 1 sagatdan soň gapyny, aýnalary açyp ýelejiretmeli, ýuwujy serişde (10 litr suw – 50 g poroşok) bilen ýuwup, soň arassa suwa ýuwmaly we 1 sagatlap aýnalary, gapyny ýapyp, kwars çyrany ýakyp goýmaly, soň 1%-li hlór hekininiň ergini bilen 2 gezek her 15 minutdan süpürmeli we 30 minut (ikinci gezek) kwars çyrany ýakmaly. Şeýle-de depdere

➤ **Ganly çüýşe.** Eger-de näsagda allergiki reaksiýa ýüze çykaýsa, täzeden barlamaga mümkinçilik bolar ýaly, çüýşäniň düýbünde 10–15 ml gan goýmaly, çüýşäniň daşyna näsagyň adyny, familiýasyny, kesel taryhynyň belgisini ýazmaly we 1 gije-gündiziň dowamynda saklamaly, soň çüýşäniň gapagyny gaýçy bilen açyp, içini 5%-li hlór hekininiň ergini bilen doldurmaly we gaýçy bilen bilelikde şol erginiň içinde 1 sagatlap ýatyrmaly, soň olary akar suwuň aşagynda ýuwmaly, gaýçyny gury esgi bilen süpürmeli, çüýşäni uly şepagat uýasyna tabşyrmaly.

Açylan biksler 1 gije-gündiziň dowamynda steril hasaplanylýar.

Distillirlenen suwuň taýýarlanylyşy. Suwy bugardyp, gaýtadan sa gapda damja öwürüp, ýörite enjamyň kömegi bilen gaplara ýyg- arlar.

Kislorod maskasyny – ulanylandan soň her 15 minutdan 2 gezek, 3%-li perekis wodorod erginine batyrylan esgi bilen süpürmeli. Süpürilenden 1 sagatdan soň enjamlary täzededen ulanmak bolýar.

Ellikleri (her bir manipulýasiýa ýerine ýetirilende ele geýmeli) 1 sagadyň dowamynda 5%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrмалы, соň гаýçы bilen kesmeli, pakede салып зыңмалы.

Bir gezek ulanylýan şprisler. Bir gezek ulanylýan şprisleri arassalamaklygyň düzgünleri öňdäki temalarda berildi (28-nji sah. seret).

Sistema: Ulanylan sistemany 5%-li hlor hekiniň erginli gabynyň içine gaýçы bilen 10–15 sm ölçegde kesmeli we 1 sagadyň dowamynda batyryp goýmалы, filtriň içini hem dezinfisirleýji erginden doldurmалы, eger-de sistema ganly bolsa, gaýçыny hem şol erginde ýatyrпмалы, 1 sagat geçenden соň, sistemanyň filtrini uly şepagat uýasyna tabşырмалы, beýleki böleklerini pakeda салып зыңмалы, gaýçыny akar suwuň aşagynda ýuwmалы we süpürip guratмалы.

Termometrler. Ulanylandan соň 30 minutyň dowamynda 0,5%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrмалы, eger-de näsag gepatit geçiren bolsa 1%-li hloramin ergininde ýatyrмалы, соň akar suwda ýuwmалы, gury salfetka bilen süpürmeli we içi gury salfetkaly gapda simaply ujuny aşak edip goýmалы.

Şpateller. Ulanylandan соň 30 minutyň dowamynda 1%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrмалы, соň akar suwda ýuwmалы we 20 minut gaýnatмалы, соň steril salfetkalar bilen guradyp, agzy ýapylýan gapda saklamалы.

Maskalar. Ulanylan maskany 30 minut 1%-li hlor hekiniň ergininde ýatyrмалы, соň akar suwuň aşagynda hojalyk sabyny ýa-da poroşok bilen ýuwmалы, ütүкlemeli. Maskany her 4 sagatdan çалşып durмалы.

Zondlary, gakylyk sorujy abzalyň ujuny 1%-li hlor hekiniň ergininde 1 sagatlap ýatyrмалы, соň akar suwuň aşagynda ýuwmалы we 30 minut gaýnatмалы.

Holodilnikleri (sanjым otagыnda we naharhanada) 2 gezek arasyna 15 minut салып, 1%-li hlor hekiniň ergini bilen süпүрmeli we 1 sagatlap gapysyny ýапып goýmалы, соň arassa suw bilen ýuwmалы.

Böwrek şekilli jamjagazy 3%-li hlor hekiniň ergininde 1 sagatlap ýatyrмалы, соň akar suwuň aşagynda ýuwmалы.

Näsagyň aşagyna ýazylýan kleýonkany 1%-li hlór hekiniň ergininde 30 minut ýatyrmary, soň akar suwuň aşagynda ýuwmaly we guratmaly.

Türet jamlary ilki suw guýup, içini *unitaza* boşatmaly. 1%-li hloramín ergininde (ýa-da 3%-li hlór hekininiň ergininde 30 minut) 1 sagatlap ýatyrmaly, soň akar suwuň aşagynda ýuwmaly we dünđerip goýmaly.

Pol ýuwulýan enjamlar (şwabra, bedre, esgi). Şwabrany 1%-li hlor hekiniň ergini bilen arasynda 15 minut salyp, 2 gezek süpürmeli, soň aşagyny ýokaryk edip goýmaly. Bedräni 1%-li hlor hekiniň ergini bilen arasynda 15 minut salyp, 2 gezek süpürmeli we düňderip goýmaly, pol ýuwmak üçin ulanylýan esgileri 1%-li hlor hekiniň ergininde 1 sagatlap ýatyrmary, soň akar suwuň aşagynda ýuwmaly we guratmaly.

Arassagylyk işleri üçin ulanylýan esgiler. Ulanylandan soň 1 sagadyň dowamynda 1%-li hlor hekiniň ergininde (350-nji buýruk boýunça 3%-li hlor hekiniň ergininde) ýatymaly, soň akar suwda poroşok ýa-da hojalyk sabyny bilen ýuwmaly we guratmaly.

Ganly prostyny 3%-li hlór hekininiň ergininde 2 sagatlap ýatyr-maly, soň akar suwuň aşagynda ýuwmaly, guratmaly we hojalyk uýasyna tabşyrmaly. 1 kg prostyna 5 litr *dezinfisirleýji* ergin ulan-maly.

Pol ýuwmak. Poly eliň ellikli ýuwmaly, bir gije-gündiziň dowamynda pol azyndan 3 gezek ýuwlýar, 2 gezek ýuwuýy serişde, 1 gezek 0,25%-li gipohlorid natriniň ergini bilen ýuwmaly, soň arassa suw bilen durlamaly, 10 litr 0,25%-li gipohlorid natriniň ergini bilen 60 kw metr meýdany ýuwup bolýar. Durlamak üçin ulanylýan suwy hapalanyşyna görä çalyşmaly. Her otagyň öz şwabrasy, bedresi we esgisi bolmaly, olary ýörite diwarda niýetlenen otagda saklamaly. Hajathanada unitazyň üsti 1%-li, içi 5%-li hlor hekiniň ergini bilen süpürilýär.

Ýere (pola) gan dams, ganyň töweregine 5%-li hlor hekiniň erginine batyrylan esgi aýlamaly, soň ganyň üstüne 5:1 gatnaşykda (5 esse az mukdarda) hlor hekini sepmeli we 1 sagatlap goýmaly, soň esgi bilen gany süpürmeli hem-de esgini 5%-li hlor hekiniň ergininde ýatyryp goýmaly, soňra akar suwuň aşagynda ýuwmalý we guratmalý.

Ýgy ulanylýan dezinfisirleyün erginleriň taýýarlanylşy:

➤ ***Hloramin ergininiň taýýarlanylşy:*** enelik (matoçnyý) ergin hökmünde 10%-li hloramin ergini peýdalanylýar.

Hloraminden işçi erginleriň taýýarlanylşy:

- 1 litr 0,5%-li hloramin erginini taýýarlamak üçin, 950 ml suwa 50 ml 10%-li hloramin erginini goşmaly;
- 1 litr 1%-li hloramin erginini taýýarlamak üçin, 900 ml suwa 100 ml 10%-li hloramin erginini goşmaly;
- 1 litr 3%-li hloramin erginini taýýarlamak üçin, 700 ml suwa 300 ml 10%-li hloramin erginini goşmaly;

➤ ***Gipohlorid natriniň ergininiň taýýarlanylşy.*** Enelik (matoçnyý) ergin hökmünde 0,7%-li gipohlorid natriniň ergini ulanylýar. Bu reňksiz, ýiti bolmadyk hlor ysly ergindir.

Gipohlorid natriniň ergininden işçi erginleriň taýýarlanylşy:

- 1 litr 0,125%-li gipohlorid natriniň erginini taýýarlamak üçin 875 ml suwa 125 ml 0,7%-li gipohlorid natriniň erginini goşmaly.
- 1 litr 0,25%-li gipohlorid natriniň erginini taýýarlamak üçin, 750 ml suwa 250 ml 0,7%-li gipohlorid natriniň erginini goşmaly.
- 1 litr 0,5%-li gipohlorid natriniň erginini taýýarlamak üçin, 500 ml suwa 500 ml 0,7%-li gipohlorid natriniň erginini goşmaly.

➤ ***Ýuwujy erginiň taýýarlanylşy:*** 1 litr ýuwujy erginini taýýarlamak üçin 795 ml suwa 200 ml 3%-li perekis wodorodyň erginini we 5 g ýuwujy serişde («Lotos», «Aýna» we ş.m.) goşmaly.

Steril stoluň taýýarlanylşy. Biksi etiketkasy, aýnajoklarynyň ýapyklygyna seredip, awtoklawdan getirmeli. Soň otagyň içini we biksleri arasy 15 minut dowamlylykda 1%-li hlor hekiniň ergini bilen 2 gezek süpürmeli, 30 minut kwars çyrany ýakmaly. Soň elini 2 gezek suwuk sabyn bilen barmaklaryň ujundan tirsegiňe çenli ýuw-maly. Arassaçylyk uýasy biksi açyp bermeli, ilki bilen indikatora se-retmeli (kükürt erän, reňki garalan bolmaly), biksiň içi gury bolmaly.

Soň üstündäki gury salfetka bilen eliňi süpürüp guratmaly. Arassaçylyk uýasy şepagat uýasynyň eline 3 gezek 10 g 96%-ly spirt guýup berýär. Spirt guraýança eliňi süpürüp durmaly, barmaklaryň ujuny 5%-li ýod bilen süpürmeli. Soň biksdäki steril eşigi (maskany, ýaglygy, halady) geýmeli, soň stoluň üstüne 2 gat prostyn ýazyp, guralary goýmaly, stoluň gyrasyna indikatory (kükürt, saharoza) we işçi korsang goýmaly, üstüni 2 gat prostyn bilen ýapmaly, ýokarky prostyn aşakydan 10 sm uzyn bolmaly, gyralaryna sapka gysdyrmaly hem-de etiketka (güni, wagty) ýazmaly we şepagat uýasy goluny çekmeli. Soň biksiň içini 1%-li hlör hekiniň ergini bilen iki gezek, arasyna 15 minut salyp süpürmeli, prostynlary salyp, biksiň aşagyna, üstüne kükürt guýup, aýnajyklaryny açyp goýmaly we wagtyňy ýazmaly.

Buýruk

№ 350 «27» noýabr 2000 ý.

«Türkmenistanda wirusly gepatitler keselçiligini azaltmak çäreleri barada»

Medisinada ulanylýan gurallarda we enjamlarda ýokançsyzlandyrylyş hem-de arassaçylyk işleriniň geçirilişi.

▪ Eger-de wirusly gepatitiň parenteral geçiş ýoly arkaly kesellän ýa-da HBs Ag görerijilerde ulanylan medisina enjamlary iş wagtynda deriň ýüzündäki ýaralara degende gan ýa-da ýokanç keselli serişdelere galtaşanda, ol ýere zeper ýetirmegi mümkindir, şonuň üçin hem ýokançsyzlandyrylandan soň, «Medisina serişdelerini we enjamlaryny ýokançsyzlandyrmak hem arassalamak» 42-21-2-85 standart laýyklykda ol serişdeleri arassalaýarlar.

Ýokançsyzlandyрма wagtynda medisina gurallarynyň (şpris we ş.m.) içinde galan ganlary doly aýyrmak üçin 5-10 ml ýokançsyzlandyryjy erginler bilen çaykamaly. Soňra ýuwujy serişdelerde ýuwup, ýokançsyzlandyryjy erginde ýatymaly. Ýokançsyzlandyryjy ergin hapalanan wagtynda onuň täsir ediljiligi peselýär, şonuň üçin ýokançsyzlandyryjy ergin bilen ikinji gap taýýar bolup durmaly, bu soňlaýjy ýokançsyzlandyрма üçin gerekdir.

Medisina enjamlarynyň talaba laýyk arassalanandygyny barlamak üçin azopiram, amidoprin ýa-da fenolftaleýin usuly bilen galyndy düzümlerini anyklamak bolýar.

➤ **Gan galyndysyny anyklamak üçin azopiram usuly.** 1 litr azopiram erginini taýýarlamak üçin 100 g amidopirin bilen 1–1.5 g güýçsüzlendirilen duz kislotasyny gury arassa gapda garyşdyryp, üstüne 95°-ly etil spirtini (900 ml) guýmaly, ergin sowadyjyda + 4°C-de agzy berk ýapylan çüýşe gapda 2 aýyň dowamynda saklanyp bilýär, ýöne +18 +23°C gyzgynlykda 1 aýdan köp saklanmaýar. Azopiram ergini bilen 3%-li wodorodyň perekis erginini deň mukdarda alyp garmaly. Soňra şol taýýar ergin bilen medisina enjamlaryň talaba laýyk arassalanandygyny barlamak bolýar. Barlanyş usuly: arassa pagta bölegini ergine batyryp, arassalanan taýýar medisina enjamlaryny süpürmeli, eger-de pagta bölegi mawy, soňra melewşe reňke öwrülse, onda şol enjamlar (hapa) talaba laýyk arassalanmadyk diýlip hasaplanýar.

➤ **Amidopirin usuly.** 5%-li spirt ergini bilen amidopiriniň deň mukdaryny garyşdyrmaly, olara 5%-li H_2O_2 +30% sirke kislotasynyň birnäçe damjasyny damdyrmaly. Ergini garyşdyrmaly we taýýar ergin bilen medisina enjamlarynyň talaba laýyk arassalanandygyny barlamak bolýar. Barlanyş usuly: arassa pagta bölegini ergine batyryp, arassalanan taýýar medisina enjamlaryny süpürmeli, eger-de pagta bölegi gök, mawy reňke öwrülse, onda şol enjamlar (hapa) talaba laýyk arassalanmadyk hem-de gan galyndylary bar diýlip hasaplanýlar.

➤ **Ýuwujy erginiň aşgar düzüminiň galyndysyny anyklamagyň fenolftalein usuly.** 0,1%-li fenolftaleiniň spirt ergininiň 2–3 damjasyny arassa medisina enjamlaryna damdyrmaly, eger-de şol damdyrylan damjalar gyzyll reňke öwrülse, onda enjamlar (hapa) talaba laýyk arassalanmandyr diýip hasaplamak bolar hem-de olarda ýuwujy serişdeleriň galyndylary bardyr.

Zyýansyzlandyrmak üçin haýsy hem bolsa bir usuly saýlamak zyýansyzlandyrylýan enjamlaryň aýratynlyklaryna bagly. Medisina enjamlarynyň arassalygyny barlamak çärýekde 1 gezek ýerli sanepidinspeksiýasy tarapyndan amala aşyrylmaly.

Kesel bejeriş edaralarynda ýokançsyzlandyrma çäreleriniň geçirilişi boýunça öz-özüni barlamak hepdede bir gezek ýokançsyzlandyrma işlerine jogapkär adam tarapyndan geçirilýär.

Eger-de barlanylýan enjamlarda gan ýa-da ýuwujy serişdeleriň galyndysy tapylsa, enjamlaryň hemmesinden talaba laýyk jogap alynýança arassalaýyş işleri geçirilýär.

Zyýansyzlandyryş (arassalaýyş) dürli usullar arkaly geçirilýär: bug bilen, howa arkaly, himiki serişdeler arkaly, zyýansyzlandyryjy serişdeleriň aýratynlyklaryna bagly.

Umumy ugurly hirurgiki bölümlerinde amaly endikler we manipulýasiýalar

Näsaglarda gözegçilik etmek bejerginiň esasy we wajyp düzüm bölegidir. Gözegçilik etmek diýmek näsaglaryň ýagdaýyny gowulaşdyrmak üçin niýetlenen bejergi işleri, önüni alyş çäreleri, gijiyeniki we sanitar epidemiologiki çäreleri ýerine ýetirmekdir.

41-nji surat. Kiçi ýaşly çagalarda ýelim çekdiriji usuly

Нәсағларда гөзегчилік етмек умумылашдырылан we ёроте топарла бөлінйәр. Кеселіне ғарамаздан һер бир нәсағ умумы идеге мәтәчдир (дерман паýламек, санжым етмек, йытландирмек we ғ.м.).

Ёротеleşдирелен идег кеселің беллибир топарларында уланылар. Хирургики кеселлерде (41–42-нји суратлар) (иммобилизасија леýкопластыр çekdiriji, ёроте ýассыжыклары уланмак билен саргыны берkitmek, саргыны гоýмак); torakoabdominal кеселлеринде (plewрал we abdominal пунксија edilende lukmana көмек бермек); urologik кеселлерде (peşew halта katetr гоýмак we ғ.м.).

Нәсағлара идег етмек орта lukман işärиниң борjudыр. Диңе аýратын işлер орта lukман işärиниң гөркезmesi билен киçi ýаşлы çағаларда enesi тарapyндан ýерине ýетirilйәр.

42-нји сурат. Коçкаrowың ýассыжыгы

43-նղի սւրատ. *Դօժ կաթսայնի ակտիւ ասփրասիյա սսւլս*

- ***Näsag çagalara umumy gözegçilik etmegiň esasy çäreleri:***
- Lukmançylyk edaralarynyň önüni alyş, bejergi-goraýyş we sanitar-epidemiologiki gün tertibini döretmek hem-de üpjün etmek.
  - Lukmanyň görkezmesini ýerine ýetirmek.
  - Agyr näsaglarda hususy gigiýena geçirilende kömek bermek (ýuwundyrmak, düşegini çalyşmak, artbujagy arassalamak we ş.m.), şeýle hem iýmit berlende we fiziologiki talaplar ýerine ýetirilende (näsagy iýmitlendirmek, täret jamyny äbermek, peşew ýygnaýjyny goýmak we ş.m.).
  - Sanitar-gigiýeniki arassalaýyş işlerini geçirmek (ýagyryň (proležiň) önüni almak, wanna, duş we ş.m.).
  - Käbir ýagdaýlarda ilkinji kömegi bermek (gyzgzyny has ýokary galanda, gaýtarmada, demi gysanda).

Torakal bölümünde ýatan näsaglara ideg etmek

Döş kapasasyna we döş boşlugyndaky agzalara zeper ýeten näsaglar torakal bölümünde gözegçilik edilýär.

Döş kapasasynyň açyk we ýapyk şikeslenmesi tapawutlanýar. Bu şikeslenmede gapyrga we döş süňki döwölüp biler. Plewral boşlukda howa ýa-da suwuklyklar ýygnananda, ol *drenirlenip aktiv aspirasiýa* apparatyna çatylyar (43-nji surat). Döş boşlugyndaky agzalara operasiýa geçenden soň, esasy ünsi operasiýadan soňky gaýrüzülmelere berilýär. In kyn operasiýa diýip, tutuş bir öýkeni aýyrmak (*pulmonektomiýa*) ýa-da onuň bölekleyin aýrylmagyna aýdylýar (*lobektomiýa*). Operasiýadan soňky ilkinji günlerde operasion ýaranyň töweregindäki agyry bilen göreş uly ähmiýete eýedir. Bu agyr çaganyň hereketini, üsgülewügin saklamaga, şonuň netijesinde gakylygyň operasiýa edilen öýkeniniň bronhlarynda ýygnanmagyna getirýär. Bular hem öz gezeginde gorkuly gaýrüzülmelere getirip bilýär. Oňa *atelektaz*, operasiýadan soňky pnewmoniýa degişli bolup biler. Şol sebäpli çaganyň arzyny üns bilen diňläp, ony lukmana tiz

wagtda aýtmaly we lukmanyň görkezmelerini ýerine ýetirmeli (şar çişirtmek, tüýdük çaldyrmak).

Dem alyş organlary keselli ýa-da şikes alan näsaglar, köplenç, dikrāk oturdylýar ýa-da agyrlý dāl tarapyna ýatyrylýar. Bu ýagdaýda plewranýň biri-birine sürtülmeginde döreýän agyrynyň azalmagyna hem-de bronhlardaky ýygnanýan köp mukdardaky gakylygyň azalmagyna getirýär.

Lukmançylyk işgäri dem alşyň ýygylýgyny anyklap bilmelidir. Dem alşynyň ýygylýgy kadaly ýagdaýynda 1 minutda:

- ýaňy doglan çagalarda 40 gezek;
- 6 aýdan ýokary çagalarda 30–32 gezek;
- 1 ýaşda 28–30 gezek;
- 10–12 ýaşda 24;
- uly ýaşly çagalarda 16–20 gezege deňdir. Çagalaryň dem alşyny bildirmän sanamaly, sebäbi olar demini saklamagy mümkin.

➤ **Çagalarda dem alşyň ölçenişi.**

- Burnunyň ýanyna **fonendoskoby** eltip.
- **Fonendoskoby** döşüne goýup.
- Göz bilen.
- Eliň aýasyny garnyna ýa-da döşüne goýup.

➤ **Uly ýaşly çagalarda dem alşyň ölçenişi.**

- Göz bilen.
- Eliň aýasyny garnyna ýa-da döşüne goýup.
- Köplenç, puls bilen bilelikde sanalýar.

Eger dem alşyň ýygylýgynyň yzygiderliligi we çuňlугy üýtгесе, bu barada zerur lukmana habar etmeli. Umumy kliniki we laborator barlaglar bilen bir hatarda gakylygyň umumy barlagy, bakteriologik barlaglary, inçekeseliň mikobakteriýasynyň, gakylygyň gije-gündiz mukdarynyň barlaglarynyň wajyp ähmiýeti bardyr.

Ketirdewüginde çiş bolan, demi ýetmeýän çagalara gyssagly traheostoma goýulýar. Öýkene howanyň barmagyny ýeňilletmek üçin traheýany kesýärler we kesilen ýere *traheostom* turbajygyny goýýarlar. Şunuň ýaly näsaglar uly ünse we antiseptikanyň doly ýerine ýetiril-

mekligine mätäçdirler. *Traheostomanyň* töwereginiň derisini günde 2 gezek ýoduň spirtli ergini bilen ýa-da dürli dezinfisirleýji erginler bilen süpürmeli, soňra arassa daňy goýmaly. Traheostoma turbajygyny günde çalyşmaly. *Traheostomaly* näsag gowy üsgürüp, gakylygyny doly mukdar-da çykaryp bilenok, şonuň üçin *traheobronhial* agaç iriň hem gakylyk bilen dolmaz ýaly ony günde aras-salamaly. Ony arassa kate-tri elektrosoruja birleşdirip sordurýarlar (44-nji surat). Traheýany doly arassala-mak üçin sordurylmazdan öň *traheostoma* 5–20 ml hamyr sodanyň erginini goýberýärler.

44-nji surat. Elektrosorujy apparat

Torakal bölüminiň agyr bölegini gyzyldödegiň himiki ýanmagy bilen ýatan näsag çagalar tutýandyr. Naşatyr spirtini, uksus esensiýasyny, aşgar, kislota ýaly erginleri ýuwdanda gyzyldödegiň bardasy we myşsa gatlagy ýanýar hem-de onuň bitewiligi bozulýar. Bu şikes gyzyldödegiň daralmagyna, hat-da doly ýapylmagyna getirýär.

Gyzyldödege şikes ýeten näsaglar agyz üsti bilen iýmitlenip bil-meýändigini sebäpli, bulara gastrostomiýa operasiýasy edilýär. Onuň edilmeginiň maksady aşgazana emeli ýol, ýagny gastrostomadan iýmit goýbermekdir. *Gastrostoma* – bu garyn boşlugynyň öňki di-

45-nji surat. *Plewral punksiýasy we drenirlemegi*

warynda – aşgazanda goýlan deşik. Gastrostoma rezin trubka goýulýar we ol aşgazanyň diwaryna berkidilýär. Çaga gastrostomanyň kömegi bilen ýमितlendirilýär, ýeňil siňýän, ýokary kaloriýaly, suwuk naharlar goýberilýär. Gastrostoma ideg etmek we näsagy ýमितlendirmek şepagat uýasynyň borjy. Oňa ideg etmek kyn, sebäbi töweregindäki deri sürtülip, ýara bolmagy mümkin. Her gezek ýमितlenme geçirilenden soň, gastrostomanyň töweregini arassalamaly. Derini permanga-

nat kaliý erginine (0,1–0,5%) batyrylan hasa bilen süpürmeli we ol ýeri hasa bilen guratmaly. Ondan soň Lassara pastasyny çalmaly we arassa daňy goýmaly.

Näsaglara sargyny lukman we sargy daňýan şepagat uýasy goýýar. Döş kapasasyna şikes ýetende (şikesli *pnewmotoraks*, *gematoraks*; *spontan pnewmotoraks*, *eksudatly plewrit*, *piopnewmotoraks*) keseli anyklamak we bejermek üçin plewral *punksiýasy* edilýär.

Punksiýa etmek üçin sargy şepagat uýasy şu aşakdaky gurallary taýýarlamaly: şprisler, iňňe uzynlygy 10 sm, lotok – suwuklyk ýyg-namak üçin, spirt, ýod, Bobrowyň bankasy elektrosoruja birleşdirilen we ilkinji kömekde gerek bolan dermanlar.

Punksiýa sargy otagynda edilýär, soň şol ýeri ýod bilen aras-salanýar we spirtli hasa leýkoplastyr ýa-da kleol bilen berkidilýär. Punksiýadan soň näsag otaga geçirilýär (45-nji surat).

Abdominal hirurgiýa bölümünde näsaglara ideg etmek

Abdominal hirurgiýa bölümünde garyn boşlugynda ýerleşýän ag-zalara şikes ýetende we agzalarda kesel dörän ýagdaýynda ýatýarlar. Gyssagly we meýilleşdirilen näsaglar ýerleşdirilýär. Lukman näsagy görenden soňra onuň keselini anyklaýar we barlaglaryň meýilna-masyny belleýär.

Barlagyň meýilnamasy keseliň häsiýetine bagly bolýar. Aşgazan we 12 barmak içege kesellerinde – fibroezofagogastroskop bilen aşgazanyň nemli bardasynyň barlagyny geçirýärler.

➤ Näsaglary barlaglara ýa-da operasiýa taýýarlamak üçin hem-de operasiýadan soňky döwürde her dürli klizmalar ulanyl-ýar (ýagly, sifon, arassalaýjy, gipertoniki, derman, iýmitlendiriji). Garyn boşlugyndaky agzalarda operasiýa bolan näsaglaryň idegi operasiýanyň agyrlygyna we göwrümüne baglydyr.

➤ Gasyk ingisi, kriptorhizm, gidroselli we ş.m. operasiýa bilen ýatan näsaglara operasiýadan soňky döwürde üýtgeşik görkezmeler

berilmeýär. K r i gegesi a rylan (*appendektomi ya*) we be yleki i gege operasi alaryndan so ra y rite i mitler we g n tertibi bellen  r. N sagy   agda ynda   ytge me bolanda, lukmana tiz habar bermeli.  a ny doglan  agalarda *pilorostenoz* seb pli, operasi adan so  sagylan ene s  ydi bilen i mitlendirmeli. Ilki her 2 sagatdan, gijasine arakesme etmeli,  agny bermeli d l. Ikilenji g n  uwa   uwa  dan s  y     mukdaryny k peltmeli, 4-nji g nden ba lap kadaly emdirm ge ba lamaly.

➤ Agyr operasi adan so  (i eg ni  b legini a yrmak, i ege ge irijiligini  bozulmagy, Gi prung keseli we  .m.) a ratyn ideg gerek.  unu   aly n saglara  arym oturmak  agda y, k wagt  uwa  lyk bilen gapdala     rmek m  kin. I mitlendirmek we suw bermek birinji 2–3 g nde parenteral  ol bilen beril  r.

Burunda go lan a gazan zondy her 2 sagatdan fiziologiki ergin bilen  uwlup durmaly. Eger zontdan suwuklyk b l n p  yksa, onu  wagtyny, mukdaryny, h si etini bellemeli we lukmana habar bermeli.  agalary  hossarlaryna i mit bermek d zg nini berk d    ndirmeli. Hat-da bellenmedik i miti  az mukdary hem ga r    melere getirip biler. Garyn bo lugynda ge en operasi adan so , k p  el emele gel  r we i eg ni   ellenmegi m  kin (*meteorizm*). *Meteorizmd * agyry, i eg ni  diwaryny  s   nmegi, dem al     kynla magy bol  r. *Meteorizmi *     ni almak    in hem-de o a gar y g re mek maksady bilen  el  ykaryjy trubka go ul  r  a-da gipertoniki klizma edil  r. Abdominal operasi adan so   atan n saglara g zeg ilik ed   n  epagat u asy operasi adan so  ga r    meleri  bolup biljekdigini bilmeli, i  k p d   gel   i seplesme – i ege ge irijiligini  bozulmagy. Onu  ilkinji alamatlary: agyryny  d remegi, k p mukdarda ga tarmaklygy, i ini   elini  ykaryp bilmezligi, garny   i megi. Bu  agda da  epagat u asy tiz wagtda bejer    lukmana habar bermeli.

➤ Artbujakda operasi a ge iren  agalar y rite idege m t   dir. Go lan drena lary   agda y na we dogry  erle endigine yzygiderli seredip durmaly. Drena   ara, anusa, pe ew  ykaryjy kanala go ul  r.  aga go lan drena y  ykaryp a yrmaz  aly,  epagat u asy o a g zeg ilik edip durmaly, da ary  yk    suwuklygy  mukdaryny we h si etini bolsa bilmeli. G nde artbujagy arassalap, t ret edenden so  ony

permanganat kaliniň gowşak ergini bilen ýuwmaly, soňra hasa bilen guratmaly. Düzgüni ýerine ýetirmezlik agyr gaýrüzümelere getirip bilýär. Peritonit bilen ýatan näsaglar hirurgiýanyň iň agyr bölegine degişli bolup, olaryň gutulmagy lukmanyň görkezmesiniň doly we dogry ýerine ýetirilmegine bagly. Ilkinji günlerden başlap öýken gaýrüzümelere garşy göreş çärelerini geçirmeli, sepleşme keseliniň önüni almak üçin çagany häli-şindi hereketlendirmeli, oksigenoterapiýa (46–47-nji suratlar) geçirmeli, iýmitinde bolsa ýeňil siňýän we içgege peristaltikasyny gowulandyryýan serişdeleri bermeli.

46–47-nji suratlar. GBO enjamynda iş pursady

➤ Ашгazan-і́чеge gan akmaly nāsaglara iýmít bermek gadagan. Ашгazan-і́чеge gan akmasynyň ilkinji alamaty «kofeniň goýusy» ýaly gaýtarma we gara reňkli täret bolýar. Olar ýaly nāsaglarda aýratyn gözegçilik etmeli: nāsagyň gyzgynyny, arterial gan basyşyny, pulsuny, ölçemeli.

Urologiýa bölüminde ýatan nāsaglara gözegçilik etmek

Urologiki keseli anyklamakda peşewiň reňkiniň we mukdarynyň üýtgemegi wajyp bolýar. Peşewde ganyň bolmagyna *gematuriýa* diýilýär. Eger-de peşewiň mukdary 2 litre ýetse nāsagda *poliuriýa*, 500 ml çenli azalsa, *oligouriýa* diýip hasap edýärler. Peşewiň ýok bolmagyna *anuriýa* diýilýär. Peşewde belogyň bolmagy mümkin, oňa *proteinuriýa* diýilýär.

Urologiki keselli nāsaglara ideg etmegiň kynçylygy şu aşakdakylardan ybarat: böwrekde, peşew akarda, peşew haltasynda geçirilen operasiýalardan soň peşewiň çykmagy drenažyň üsti bilen bolýar. Bir nāsagda 4–5 drenaž bolup biler. Drenažlar funksional we ätiýaçlyk drenažlara bölünýär.

➤ *Funksional drenaž* – munda operasiýa edilen ýerden peşew çykarylýar.

➤ *Ätiýaçlyk drenaž* – ýumşak dokumalarda goýulýar. Çykan suwuklyk we peşewiň mukdary hökman bellenýär. Şepagat uýasynyň borjuna drenaža gözegçilik etmek girýär – onuň geçirijiligini we berkidilen ýerini barlap durmaly. Drenaž sypan wagty bölünip çykýan peşew töwerekdäki dokumalara ýygnanyp, çiş döredýär we sowuklama getirip bilýär. Kāwagtlar ýokardaky ýaly gaýrüzülmeler täzedan operasiýa edilmegine getirip bilýär. Hökman peşewiň häsiýetine gözegçilik edip durmaly.

Urologiki keselli nāsaglarda operasiýadan soňky 2 gün iýmítlenme parenteral ýol bilen geçirilýär. Soňra olara ýörite berhiz berilýär. Onda duzly nahar, belok, aýy az mukdarda bolmaly: sok, gök önüm köp bolmaly. Şepagat uýasy nāsagyň iýýän zatlaryna gözegçilik edip durmaly, sebäbi nāsagyň berhizine girmeyän iýmiti iýmegi ahmal.

Arterial gan basyşy ýokarlananda (gipertenziýa) we çaga çişende berilýän suwuklygyň mukdaryny azaltmaly we iýmitinden duzy aýyrmaly. Mundan başga-da, bu näsaglarda suw deňagramlylygyny (içilen we parenteral ýol bilen goýberilen suwuň mukdary, gije-gündiziň dowamynda bölünip çykan peşewiň mukdary) bellemeli.

Ýanan näsaglara ideg etmek

Ýanyp düşen näsaglar deriniň gözegçiligine has mätäçdir (48-nji surat). Bu näsaglarda peşewiň bölünip çykmagy bozulyp, anuriýa ýetmegi mümkin. Peşewiň çykýan mukdaryny barlamak üçin peşew halta kateter goýulýar.

Ýanyp düşen näsaglaryň iýmiti ýokary kaloriýaly, witamine baý, köp mukdarda suwuk (çal, çay, kompot we ş.m.) içgiler bolmaly. Eger näsagyň eli ýanan bolsa, onda oňa naharlanmaga kömekleşmeli.

2 günüň dowamynda näsag täret etmese, onda oňa arassalaýjy klizma goýulýar, soňra antiseptik erginler bilen artbujagy ýuwyrlar. Näsaglara gözegçilik edilende esasy uly üns antiseptika düzgünleriň ýerine ýetirilişine berilýär.

Ýanygy bejermegiň 3 ugry bar: *ýapyk, açyk, garyşyk*.

➤ *Ýapyk ugry* – ýanan ýeri melhemli sargy bilen ýapylýar.

➤ *Açyk ugry* – ýanan ýerini otagda guradyp, onuň goňagyny emele getirýärler. Muny geçirmek üçin steril prostyn ulanylýar we çyranyň kömegi bilen karkasyň temperaturasy 24–25°C-ä ýetirilýär.

Şepagat uýasy näsagyň ýagdaýyny barlap durmaly. Eger täret edende ýa-da steril prostyn hapalansa, şepagat uýasy ony täzeläp durmaly.

➤ *Garyşyk ugrunda* – aeroterapewtiki gurallar, klinotron krowaty ulanylýar. Bu gural bilen 30–32°C gyzgynlykda arassa howanyň toplumyny üfleýär. Käbir ýagdaýda ýanan näsagy bejermek üçin arassa howany ýyladýan izolýator ulanylýar (49–51-nji suratlar) we ýörite wannalarda sargy geçirilýär.

Operativ usuly diýip nekroz bolan dokumany aýryp, derini göçürmäge – autodermoplastika, allodermoplastika aýdylýar. Ýaranyň

48-նյ սսրատ. Կնյկ կեսւ

49-նյ սսրատ. Կնյկ կեսււնն սարց ւնւյնն ւանն

50-nji surat. *Ozonly suw bilen sargy edilyän wanna*

51-նյի սւրաթ. *Klinatron krowaty*

bitmegi nāsagyň organizmine, iýmitine, idegine bagly bolup durýar. Operasiýadan soňky döwürde dem alyş, ýürek-damar, nerw ulgamyň, iýmit we peşew çykaryjy ýollarynyň gaýrüzülmelerine getirmez ýaly, ýokary derejede gözegçilik etmeli.

Çagalary ýörite medisina barlaglaryna taýýarlamak

Häzirki zaman çagalар hirurgiýasynda barlaglaryň anyklaýyş usullary giňden ulanylýar. Bu usullar ösüp barýan çaga organizmine az zyýan ýetirmek bilen barlaglary geçirmäge mümkinçilik berýär. Bu usullar şu aşakdakylardan ybarat: rentgenologik barlaglar, iki ölçegli ultrases skanirlemeklik, kompýuter tomografiýasy, radionukleit skanirlemek, angiografiýa; endoskopiki barlaglar – fibroezofagogastroduodenoskopiýa, fibrokolonoskopiýa, sistoskopiýa, laparoskopiiýa, fibrobronhoskopiýa.

Şu barlaglary geçirmek üçin çagalary ýörite taýýarlamaly. Barlagyň netijesi geçirilen taýýarlyk işlerine baglydyr. Ýaş çagalarda anyklaýyş barlaglar bihuşlandyrmak berlenden soň geçirilýär. Şu ýagdaýda taýýarlaýyş işleriniň çalaja bozulmagy çagany agyr ýagdaýlara getirmegi mümkindir.

Meselem: Çaga bihuşlandyrylan wagty birnäçe owurt suw berilmegi aspirasiýa, soňra bolsa asfiksiýa getirýär.

Rentgenologik barlaglar rentgen şöhlelerini organizmden geçirip, suratyny almaga (rentgenografiýa) esaslanandyr (*52-nji surat*). Aşgazan-içege ulgamynda barlag geçirilende 2–3 gün öňünden nāsagyň iýmitinden gara çöregi, gök önümleri, bakja ekinlerini, süýdi aýyrmaly. Içegede zäherleriň, gazlaryň bolmazlygy üçin çagalary 1 günde 3 gezekden 0,25 g karbolen, çopantelpek ergini bilen klizma ýa-da şol ergini 1 günde 3–4 gezek bir nahar çemçesi mukdarda içirmeli. Barlag geçirilmezinden öň agşam we irden, barlagdan 3 sagat öň çaga arassalaýjy klizma etmeli.

Öt akymларында rentgenologik barlag geçirilende nāsagyň iýmitinden gara çöregi, gök önümleri, süýdi 1 gün öň aýyrmaly. Barlagdan öň agşam we irden arassalaýjy klizma etmeli.

Rentgenologik barlaglar *kontrast* erginleri goýbermek bilen hem geçirilýär. Kontrast maddalar ampulalarda, taýýar steril erginler görnüşinde çykarylýar. Bu erginler barlagdan öň wena goýberilýär. Öt akymlyry kontrastirlenende ol maddalar gerdejik görnüşinde näsaga berilýär. Kontrast maddalar çagalarda barlagdan öň, agşam berilýär.

Rentgenologik barlaglar peşew bölüp çykaryş ulgamynda urologik kesellerde kesel kesgidini goýmak üçin hem geçirilýär. Siýdik bölüp çykaryş ulgamynyň organlary garyn diwarynyň aňyrsyndaky boşlukda ýatýar we şonuň üçin rentgen şöhleleriniň önünde garyn boşlugynyň agzalary, esasan-da, içegeler ýatýar. Urogrammada şu sebäpli kölegeler ýüze çykýar we barlagy kynlaşdyrýar. Şeýle ýagdaýda näsag çaganyň iýmitinden gara çöregi, gök önümleri aýyrmaly. Barlagdan ön irden çaganyň içegesini klizmanyň kömegi bilen arassalamaly we oňa ýeňil ertirlik bermeli (1 käse çay we peýnirli çörek).

Eger-de çağa bihuşlandyrylan bolsa, onda çağa hiç zat bermeli däl. Sebäbi bihuşlandyryjynyň täsiri bilen çağa gaýtaryp, aspirasiýa ýag-daýa düşüp biler.

➤ **Ekskretor urografiýa.** Has giň ýaýran rentgenologik barlaglaryň biridir. Urografiýadan öň peşew ýollarynyň, böwrekleriniň we çaganyň barlaga taýýarlanyşyny bilmek üçin öňünden rentgen suratyňy almaly.

Ekskretor urografiýa geçirilende, rentgenokontrast maddalar wena goýberilýär. Bu maddalar peşew bilen bilelikde çykmak bilen rentgen suratynda peşew ýollaryny gowy görkezýär. Kontrast maddalar hökmünde gipak, omnipak, werografin, urotrast we başgalar ulanylýar. Bu maddalary goýbermezden öň, olary bedeniň temperaturasyna çenli gyzgyn suwda gyzdyrmaly. Şolardan soň çağa bellenen möçberi boýunça kontrast maddalary wenasyna 3–5 minutyň dowamynda ýuwaşlyk bilen goýbermeli.

Ýatda sakla! Bu usul ýerine ýetirilende, şepagat uýasy ýany bilen dimedrol, deksametazon erginlerini alyp barmaly.

➤ **Ultrasesli skanirlemek** beden üçin zyýansyzdyr we ýörite taýýarlygy talap etmeýär. Ultrasesli skaneriň işleýşiniň shemasy şu aşakdakylardan ybarat: datçigiň kömegi bilen gysga wagtlaýyn ultrases impulsary goýberilýär, bedeniň dokumalarynyň dürli dykyzlygyna baglylykda ultases dürli ýygylkda (intensiwlilikde) datçige dolanyp gelýär. Gaýdyp gelen eho sesleri datçik kabul edýär we olar elektriki impulsar görnüşinde kompýutere berilýär. Kompýuter ekranynda dokumalaryň we organlaryň iki ölçegli suratyny berýär. Ultrasesli skanirlemek bagryň, öt ýollarynyň, aşgazanasty mäziň, böwregiň, ýatgynyň, ýatgynyň turbalarynyň, ýumurtgalygyň kesellerini anyklamak üçin ulanylýar. Mundan başga-da kardiologiýada we newrologiýada hem giňden ulanylýar (53-nji surat).

Bagryň, öt ýollarynyň, aşgazanasty mäziň barlagy geçirilende çagany arkanlaýyn, böwrekde geçirilende garnyna, dalakda geçirilende sag gapdalyna ýatymaly.

Datçigiň deri bilen kontaktyny gowulandyrmak üçin derä ýörite pasta ýa-da wazelin ýagyny çalmaly.

53-nji surat. *Kelle-beýniniň US barlagy*

Kiçi çanaklygyň agzalarynda skanirlemek geçirilende näsaga 2–3 stakan suw içirmeli, şonda peşew halta dolup, içegäni ýokary süýşürýär. Datçigi näsagyň derisine berkräk gysyp, içki agzalaryň we dokumalaryň suratyny ekranda görmek bolýar.

Ultrases skanirlemek usuly ýokary maglumatly ekspres usuldyr. Bu usul organlaryň ölçegini, dyklylygyny, patologik suwuklyklarynyň bolmaklygyny örän dogry görkezýär. Şonuň üçin bu usul lukmançylykda giňden ulanylýar.

➤ **Barlaglaryň endoskopiki usullary.** Bu usullar optiki instrumentleriň kömegi bilen içki agzalarda barlag geçirmäge mümkinçilik berýärler. Olar aşakdakylardan ybaratdyr: fibroezofagogastroduodenoskop, fibrokolonoskop, sistoskop, bronhoskop, laparoskop, rektoskop.

▪ **Fibroezofagogastroduodenoskopiya. Laparoskopiya (garyn boşlugy üçin). Torakoskopiya (plewral boşluk üçin)** çagalarda şu barlaglar geçirilmezinden 30 minut öň deriniň astyna ýa-da myşsanyň içine atropiniň we promedolyň erginleri goýberilýär.

▪ **Fibroezofagogastroduodenoskopiya.** Bu gyzyldödekde, aşgazan-da we 12 barmak içegede olaryň nemli bardasyny barlamak usulydyr. Çagalarda şu usul bilen barlag geçirilende fibroendoskoplardan peýdalanylýar. Barlagdan öň näsaga atropin goýbermeli. Atropin barlagdan 30–40 minut öň deriniň astyna goýberilýär. Mundan başga-da, aeronyň tabletkasyny hem berip bolýar. Şu dermanlar tüýkülik mäsleriniň işini azaldýar, aşgazanyň, gyzyldödegiň, içegeleriň muskulaturasynyň tonusyny peseldýär. Aeron bolsa gaýtarma garşy berilýär. Bu barlag ýaş çagalarda bihuşlandyryjynyň kömegi bilen geçirilýär.

▪ **Rekto we kolonoskopiya.** Bu barlag göni, sigma görnüşli ýogyn içegäniň nemli bardasyny, ondaky ýaralary, sowuklama hadysalary, polipleri bilmek üçin ulanylýar. Bu barlag geçirilmezinden öň we irden näsaga arassalaýjy klizma edilýär. Rektoromanoskopiya wagtynda polipleri aýyrmak, biopsiya etmek bolýar. Şonuň üçin içegeleri klizma edip, gowy arassalamak gerek.

▪ **Fibrokolonoskopiya.** Bu usul pediatriýada täze anyklaýyş usulyň biri bolup, ýogyn içegäniň ähli bölümleriniň, inçe içegäniň ahyrky bölümleriniň nemli bardasyny görmäge mümkinçilik berýär. Bu usuly ulanmazdan öň ýogyn içege arassalanan bolmaly we barlagdan öň çağa 30–40 g ýag içirmeli, agşam we irden arassalaýjy klizma etmeli. Irki klizmadan soň çaganyň içegesine gaz çykaryjy turbajygy 20–30 min goýmaly. 10 ýaşly çagalarda bu barlag umumy agyrysyzlanmadan soň geçirilmeli.

➤ **Sistoskopiya.** Bu usul sistoskopyň kömegi bilen peşew haltanyň nemli bardasyny barlamakdyr. Mundan başga-da, sistoskop peşew akarlarynyň, böwregiň retrograd rentgenologik barlagyny geçirmekde-de ulanylýar. Bu usulyň kömegi bilen peşew ulgamynda sowuklama keselleriniň, kemislikleriň, daşlaryň bardygyny bilmek bolýar.

Sistoskopiya yorite tayyarlgy talap edyar. Barlagdan on enjamyň hereketlenyan boleklerni, elektrik yagtylanyşyny, optikasyny barlamaly. Sistoskop steril halda bolmaly. Ony zyýansyzlandyrmak üçin 30 min 96°-ly spirtde goymaly ya-da 15–20 minut dioksidiň ergininde goymaly. Sterilizasiya edilenden soň fiziologik ergin bilen ölläp, steril stoluň üstünde goymaly. Lukman elini operasiýadaky ýaly arassalap, steril ellik geýmeli. Barlag edilyan çaganyň daşky jyns agzalaryny, peşew kanalynyň deşigini 0,1%-li sulemanynyň erginine batyrylan hassa tampony bilen arassalamaly. Sistoskopy uretra goýbermezden on, ona steril gliserin çalmaly. Çagany yorite urologiki oturgyçda araklaýyn ýatyryp, onuň aýaklaryny berkidip goymaly we şondan soň sistoskopy uretra goýberip, barlag geçirmeli.

➤ **Bronhoskopiya.** Traheobronhial agajynyň anyklaýyş we bejeriş maksatlary üçin yorite dem alyş apparatlary (54-nji surat) bolan bronhoskoplaryň kömegi bilen barlanmagyna *bronhoskopiya* diýilýär. Bu barlagyň geçirilişi hem beýleki barlaglar ýaly tayyarlgy talap edyar. Barlagdan on çaganyň peşew haltasyny boşatmaly, ondan soň çaga klizma etmeli. Bronhoskopiya wagty yorite barlag üçin nemi hem almak bolýar. Ol nem sitologiki barlag üçin ulanylyp bilner. Onuň üçin steril gutujyk we örtüji aýna gerek. Barlag geçirilenden soň näsag 1–2 sagadyň dowamynda göni halda ýatmaly. Çaga iýmiti 3–4 sagatdan soň bermeli.

54-nji surat. Bronhoskopiya edilmek üçin enjamlar

➤ **Laparoskopiya.** Bu usul endoskopiki apparaty garmyň diwaryny deşip salmak bilen geçirilýär. Laparoskopiya garyn boşlugynyň agzalarynyň ýagdaýy barada maglumat almak üçin ulanylýar. Laparoskopiya kesel kesgidini bilmek kyn bolan hirurgiki kesellerde (appendisit, şikeslerde, ginekologiki kesellerde) ulanylýar. Ondan başga-da bagryň, öt ýollarynyň kemisliklerinde, urologik, endokrinologik kesellerde hem ulanylýar. Laparoskopiya üçin edil operasiýadaky ýaly şertler gerek we çagalarda laparoskopiya bihuşlandyryjy berlenden soň geçirilýär (55-nji surat).

55-nji surat. Laparoskopiya enjamy

Näsaglary dessine we meýilleşdirilen operasiýalara taýýarlamak

➤ **Operasiýadan öňki döwür diýlip** syrkawyň keselhana gelen-den soň, tä operasiya başlanjak wagtyna çenli aralyga aýdylýar. Bu döwür özüçe iki bölekden durýar.

➤ **Kesel anyklaýyş döwri.** Bu döwürde syrkawyň keselini anyklaýarlar we operasiya geçirip boljagyny hem-de bolmajagyny anyk kesgitleýärler.

➤ **Operasiýanyň öň ýanyndaky döwür.** Bu döwür kesele we näsag çaga bagly bolup, onuň dowamlylygy birnäçe minutdan günlere çekip biler. Operasiýadan öňki döwrüň meselesi – operasiýanyň howplulygyny peseltmegidir. Beýle diýdigi agzalaryň we ulgamlaryň işlerini kadalaşdyryp, boljak operasion ýaranyň beterleşmezligini ga-

zanmakdyr. Eger haýsy hem bolsa bir organda ýa-da ulgamda näsazlyk bolsa, onda lukman şony kadalaşdyrmak üçin ýörite dermanlary ulanmaklaryny görkezýär. Lukmanyň görkezmelerini şepagat uýasy öz wagtynda ýerine ýetirip durmalydyr.

▪ **Deri örtügi.** Deri örtüğünde hiç hili iriňli ýaralar bolmaly däl. Eger deri örtüğünde ýara ýüze çyksa, hökmany ýagdaýda ony bejermeli. Çaga operasiýadan öň gigiýeniki wannada ýuwnup, operasiýa boljak günü bolsa operasiýa geçiriljek meýdanyň saçdyr-tüý örtüğini päki bilen aýyrmaly.

▪ **Nerw ulgamy.** Kābir çagalar boljak operasiýadan gorkup, tolgunýarlar we ejir çekýärler. Şeýle ýagdaýda lukman işgäriniň esasy meselesi olary rahatlandyrmakdan we operasiýanyň gowy geçjekdigine ynandyrmakdan durýar.

▪ **Dem alyş ulgamy** barlananda hiç hili sowuklama keseliniň alamatlary bolmaly däl. Mundan başga-da, operasiýa gitjek çagalaryň döş kapasasy rentgen şöhlesiniň kömegi bilen barlanmalydyr.

▪ **Ýürek-damar ulgamyny** taýýarlamak. Ýürek-damar ulgamynynda sagdyn adamlarda operasiýa üçin ýörite taýýarlyk hökman däl. Ýörite taýýarlyga ýürekde dogra kemisligi bolan çagalar mätäçdir. Olara ýorgan-düşekli düzgüni girizmeli; iýmitinden duzy we suwuklygy çäklendirmeli. Şolar bilen bir hatarda peşew bölüp çykarýan dermanlar berilýär. Näsaglarda assit, çişler ýok bolsa, bagry kadaly kiçelen bolsa we ýürek urşy kadaly bolsa, onda ol näsag operasiýa taýýar hasaplanýar.

▪ **Gan we gan aýlanyş agzalary.** Operasiýadan öňki döwürde diňe umumy barlag geçirmän, eýsem, gan akýş tizligini, onuň lagtalanýşyny, pulsuny we ganyň basyşyny barlamaly. Eger ganyň lagtalanýşy kadaly bolmasa, onda çaga operasiýa wagtynda köp gan ýitirmegi mümkin, eger-de tersine bolsa, onda operasiýadan soňky döwürde gan damarlarynda ganyň lagtalanmagy netijesinde tromblaryň emele gelmegi mümkin.

▪ **Iýmit sindiriş agzalary.** Operasiýadan öň çaga hökmany ýagdaýda näsag dişlerini bejermelidir. Eger-de aşgazandan, aşgazanasty mäsden ýa-da öt haltadan bir kesel tapylsa, ony bejertmeli.

Քեթեւ ԲՕԼՍ ԿԻԿԱՐՅ ՄԵ ԵԵՆ ՅԵԶԱԼԱՐՅՆՅՆ, ԱՏԶԱՆ ԱԶԶԱԼԱՐՅՆՅՆ ԿԵՏԵԼԻՆԻ ԿԵՏԴԼԵՄԵԿ ՄԵՐԻՆ ԼԱԲՕՐԱՏՕՐԻՅԱ ԲԱՐԼԱԳԼԱՐՅՆ ԴԵՐԻՄԵԼԻ.

ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ՄԱԽԱԼՅՆԴԱ ԴԱՆ ԱԿՅՅՅՆ ԳՍՅԵՆՄԵԶԼԴԴԻ ՄԵՐԻՆ, ՅԵԴԻՏԵՆ ԴԵԶԼԱՐԴԱ ԱՅԲԱՅ ՆԴԻՓ ԴՐԿԱ, ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԴԵՐԻՄԵԿ ԲՕԼՄԱՅԱՐ.

ՇԱԳԱԼԱՐ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԽԱՅԱՐԼԱՄԱԴՅՆ ԱՅՐԱԽՆԼԻԿԼԱՐ

ՏԻՐԿԱՎ ՇԱԳԱԼԱՐ ԲԵԴԵՐՄԵԿԴԵ, ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԽԱՅԱՐԼԱՄԱԿԴԱ ՄԼԿԱԽԱԽԼՅ ՏՕԶԼԵՐԻ ՄԼԱՆԿԼԻԿ ԲԻԼԵՆ, ՕԼԱՐՅՆ ԽԻԶ ՏԱԴԱԼՄԱԴ ԴԱԶԱՆԻԼԱՐ.

ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԴԵՐԻՐԼԵԶԻՆԴԵՆ ՕՆ, ՇԱԴԱՆՅՆ ՅԱԿՅՆ ԽՕՏԱՐՅՆԴԱՆ ՅԱԶՄ ԴՕՐՆՅՆԻՆԴԵ ՕԼԱՐՅՆ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ՐԱԶԼԻԴԴԴՆԻ ԱԼՄԱԿ ԶԵՐՐԴԿԻ. ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԽԱՅԱՐԼԱՆՅ ՔՐՏԱԴ ՏԻՐԿԱՎՅՆ ՅԱՏՅՆԱ ՄԵ ԿԵՏԵԼԻՆԵ ԲԱԴԼԻԴԿԻ.

ԴՕՎԱՄԼՅ ԿԵՏԵԼԻ ՇԱԳԱԼԱՐ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԽԱՅԱՐԼԱՄԱԴՅՆ ԱՅՐԱԽՆԼԻԿԼԱՐ

ՅՏԴԴՆՅՅԻԶ, ԿՕՓ ՄԱԴԼԱՓ ԿԵՏԵԼԴՆ ԵԴԻՐ ՇԵԿԵՆ ՇԱԴԱԼԱՐԱ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԽԱՅԱՐԼԱՆՅ ՔՐՏԱԴՅՆԻ ՕՐԱՆ ԴԻՆՅԼԵՅԻՆ ՄԵ ԱՏԽԻՅԵԼԻ ԴԵՐԻՄԵԼԻ. ՏԵԲԱԲԻ ՅՏԴԴՆՅՅԻԶ ՅԱԴԴԱՅԴԱ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԵԴԼԻՏԵ, ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՕՆԿԻ ԴՕՄՐԴԵ ԽԵՐ ԽԻԼԻ ԴԱՅՐՐՅՒԼՄԵԼԵՐԻՆ ԲՕԼՄԱԴ ԴՄՄԿԻՆ. ՏԵՅԼԵ ՅԱԴԴԱՅԴԱԿԻ ՇԱԴԱԼԱՐԱ ՄԻՏԱՄԻՆԵ ԲԱՅ ԲՕԼԱՆ ԻՅԻՄԻԽԼԵՐԻ ԲԵՐՄԵԼԻ.

ԴԱՅՐԱԴՕՅՒԼՄԱՏՅԻՆ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԽԱՅԱՐԼԱՆՅ ԻՏԻ

ԲՍ ՅԱԴԴԱՅ ԱՅՐԱԽՆ ԽԵՄ ՅԻԽԻ ԽԻՐԱՐԴԻԿԻ ԿԵՏԵԼԼԵՐԴԵ ԲՕԼՓ, ԿԱՆԲԻՐ ԴՕՏՄԱՇԱ ԲԱՐԼԱԴ ԻՏԼԵՐԻՆԻ ԴԵՐԻՐՄԱՆ, ԿԼԻՆԻԿԻ ԱԼԱՄԱԽԼԱՐ ՆԵԽԵՏԻՆԴԵ ԿԵՏԵԼԻ ԿԵՏԴԼԱՓ, ՏՕՆՐԱ ԱՐԱՏԱԼԱՅՅ ԻՏԼԵՐԻՆԻ ԴԵՐԻՐԻՓ, ՇԱԴԱՆ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԱՅԼԱՐԼԱՐ.

ՕՓԵՐԱՏԻՅԱ ԴԵՐԻՐԻԼՅԱՆ ՕԿԱԴՅՆԴԱՆ ՇԱԴԱՆ ԱԼՓ ԴԱՅԽՄԱԿ

ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՕՆ, ՇԱԴԱՆ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՕՆԿԻ ՕԿԱԴԱ ԱՆԵՏԵԶԻՕԼՕԴՅՆ ՅԱԴԱ ԱՆԵՏԵԶԻՏ ՏԵՓԱԴԱԽ ՄՅԱՏՅՆՅՆ ՅՕԼԲԱՏԿԻԼԻԴԴՅՆԴԱ ԱՆՓ ԴԱՅԴԻԼՄԱԼԻ. ՇԱԴԱ ԱՆՓ ԴԱՅԴԻԼԱՆԴԱ ՕՐԱՆ ՄՍԼԼԻԿ ԲԻԼԵՆ, ԽԻՇ ԽԻԼԻ ԴՕՏՄԱՇԱ ՏԻԿԵ ՅԵԽԻՐԼՄԱՆ, ՅՕՐԻԽԵՏԻՐԻԼԵՆ ԴՕԽԵՐԻՅԻԼԵՐԴԵ ԴԵԽԻՐԻԼՅԱՐ. ՇԱԴԱ ՆԱԴՕԴՐՅ ԴԵԽԻՐԼԵՆԴԵ ՏԻԿԵ ՅԵԽԵՆ ՅԵՐԵ ԴՕՏՄԱՇԱ ՏԻԿԵ ՅԵԽԻՓ, ՕՆԴԱ

շոկ չագճաճյ դօրափ ԲԻԼԵ. Տե՛յԼԵ ԽԵՄ ԳԱՆ ԱԿՄԱՏՅՆՅՆ ԳՅՅՅԵՄԵԳԻ, ՏՅՆԿ ԲօԼԵԿԼԵՐԻՆԻՆ ԿԵՐԻՆԻՆ ՅՅՏԵՄԵԳԻ ՄՅՄԿԻՆ. ՇԱԳԱՆ ՅՍԼԿԿ ԲԻԼԵՆ ԵԼԵ ԱԿՍՍ, ԿՐՈՎԱՏՅՆ ՅՍՏՅՆԴԵ ՅԱՏՐՅՍ ԳՅՅՅԱՐԼԱՐ.

ՇԱԳԱ ԽԻՐԱՐԳԻՅԱՏ ԲօԼՅՄԻՆԴԵ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՅՆԿՅ ԱՄԱԿ ԵՆԴԻԿԼԵՐԻՆ ԽԵ ՄԱՆԻՍՅԼՅԱՏԻՅԱԼԱՐՅՆ ԱՅՐԱՏՆԿԼԱՐԿԼԱՐԿ

➤ ***ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՅՆԿՅ ԴօՎՅՐ*** – ԲՅ ՆԱՏԱԳՅՆ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱՆ ԳԵՇԻՐԻՓ, ՕՆՆ ԴԻԿԵԼՅԱՆ ԴօՎՐՅՆԵ ՇԵՆԼԻ ՎԱԳՏԱ ԱՅԴԿԼՅԱՐ. ՕԼ ԲԻՐՆԱՇԵ ԳՅՆԴԵՆ, ԲԻՐՆԱՇԵ ԱՅԼԱՐԱ ՇԵՆԼԻ ԲՕԼՍՍ ԲԻԼԵ. ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՅՆԿՅ ԻՐԿԻ ԴօՎՅՐ ԴԻՅԼԻՓ, ՆԱՏԱԳ ՇԱԳԱՆՅՆ ՕՓԵՐԱՏԻՅԱՆ ԳԵՇԻՐԻՓ, ՕՆՆ ԿԵՏԵԼԽԱՆԱԴԱՆ ՏԱԳԱԼՍ ՇՅԿՅԱՆ ԴօՎՐՅՆԵ ՇԵՆԼԻ ՎԱԳՏԱ ԱՅԴԿԼՅԱՐ.

ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՅՆԿՅ ԳԻՇԿԻ ԴօՎՅՐ ԴԻՅԼԻՓ, ՆԱՏԱԳ ՇԱԳԱՆՅՆ ԿԵՏԵԼԽԱՆԱԴԱՆ ՇՅԿՅՍ, ՕՆՆ ԴԻԿԵԼՅԱՆ ԴօՎՐՅՆԵ ՇԵՆԼԻ ՎԱԳՏԱ ԱՅԴԿԼՅԱՐ. ՕԼ ԽԵՄ ԲԻՐՆԱՇԵ ԳՅՆԴԵՆ, ԲԻՐՆԱՇԵ ԱՅԼԱՐԱ ՇԵՆԼԻ ԲՕԼՍՍ ԲԻԼԵ.

Յ6-ՆԿԿ ՏՐԱՏ. ՕՓԵՐԱՏԻՅԱԴԱՆ ՏՅՆԿՅ ՏԱՐԿԿ

Hirurgiýa bejerilişinde örän wajyp we jogapkärçilikli tapgyrlaryň biri bu operasiýadan soň näsaglara ideg etmekdir. Esasan hem, operasiýadan soň näsag çagalara ideg etmek örän kyndyr.

Operasiýadan soňky döwür hirurg soňky tikinini goýup, ýara daňy goýan wagtyndan başlanýar. Birnäçe wagt çaga operasiýa otagynda saklanylýar, ondan soň ony otaga getirýärler.

Operasiýadan soň ideg etmekde lukmanyň görkezmelerini doly we dogry ýerine ýetirmek wajypdyr: bedeniň gyzgynyny, arterial basyşyny, pulsuň ýygylgyny, dem alşyň ýygylgyny yzygider ölçäp durmaly; içilen we bölüp çykaran suwuň mukdaryny hasaba almaly; uly täretiniň ýygylgyna we häsiýetine üns bermeli. Ondan başga-da operasiýadan soňky ýara (*56-njy surat*) uly üns bilen gözegçilik etmeli. Eger-de gaýrüzülme ýagdaýlar (gan akma, ýüregiň durmagy, dem alşyň durmagy) ýüze çyksa, onda şepagat uýasy derrew lukmana çenli kömegi bermegi başarmaly.

Çagalar ululardan tapawutlykda, agyry duýgusyny, düşekde ýatmaklygy, dürli agyryly manipulýasiýalary we şuna meňzeşleri has kyn geçirýärler. Şol sebäpli operasiýadan soň çaga öz saglygyna zyýan ýetirmezligi üçin dürli çäreleri görmek zerurlygy döreyär. Şeýle çäreleriň biri hem operasiýadan soň näsag çaganyň düşekde ýatyrylmaklygydyr. Onuň üçin çaganyň ellerini hem aýaklaryny hasadan we pamykdan edilen manžetkalaryň kömegi bilen düşege daňmaly. Zerurlyk ýüze çykanda, çaganyň göwresini hem ýumşak nah mata bilen daňyp bolýar. Daňy hiç wagt gaty, gysyp duran bolmaly däl. Deri bilen manžetkanyň arasyndan barmak erkin geçer ýaly bolmaly. Berkitmäniň dowamlylygy çaganyň ýaşyna, operasiýadan soňky ýagdaýyna, keseliň görnüşine bagly.

Ýekeleşin ýagdaý bolmasa, çagalaryň operasiýalarynyň ählisi diýen ýaly umumy agyrsyzlandyrmadan soň geçirilýär.

Çagalar narkozdan oýananda has gyjyndyrylan ýagdaýda, işjeň hereketli (aktiw) bolýarlar. Şol wagt hem operasiýadan soňky ýaranyň töwereginde agyry duýgusy artýar.

Näsag entek doly aňyna gelenok. Şu ýagdaýda näsag operasiýadan soňky ýara, goýlan tikine we şoňa meňzeşlere zeper ýetirip bilýär.

57-nji surat. Elektrosorujy enjam

Şonuň üçin uly ýaşly çagalaryň berkitmäni çaga doly oýanyp, rahatlanandan soň aýyryrlar. Kiçi ýaşly çagalarda bolsa berkitmäni has uzak wagt saklaýrlar.

Köplenç, operasiýadan soň ilkinji sagatlarda bihuşlandyryjynyň berýän reaksiýasy esasynda çaganyň gaýtarmagy ýüze çykýar. Çaga gorkýar, aglap başlaýar we netijede gaýtargy maddalary howa ýoluna gidip biler. Şol sebäpli şepagat uýasy gusuk maddalary elektrosorujy bilen arassalamaly (57-nji surat). Bu ýagdaý aspirasion pnewmoniya we hat-da asfiksiya hem getirip biler. Şonuň üçin operasiýadan soň çagalara berk gözegçilik etmeli. Eger-de çaga gaýtaryp başlasa, onda onuň kellesini gapdala öwürmeli we gaýtargylar üçin jamjagaz goýmaly. Soň çaganyň agyz boşlugyny, zerur bolsa burun boşlugyny steril hasa bilen arassalamaly. Gusmaklyk birnäçe gezek dowam edip biler. Şonuň üçin çaga bihuşlandyrmadan doly açylança oňa gözeg-

çilik etmeli. Ýaňy doglan çagalar operasiýadan soňra ýyladyş düzgüni berjaý etmek üçin ýörite kuweze ýerleşdirilýärler (58-nji surat).

Operasiýadan soň näsaglarda teňnelik duýgusy döreýär. Çaga suwy diňe lukmanyň görkezmesi boýunça we bellenen mukdarda bermeli. Eger-de agyzdan suw bermeklik gadagan bolsa, onda lukmanyň görkezmesi boýunça erginleri damar içine damja usuly bilen guýýarlar.

Operasiýadan soň çagalarda agyry duýgusy döreýär. Eger-de çaga operasiýa edilen meýdanda ýa-da başga ýerdäki agyra arz etse, ony derrew lukmana habar bermeli. Bu ýagdaýlarda lukmanyň görkezmesi boýunça köşeşdiriji ýa-da agyry aýryjy derman serişdeleri edilýär.

Operasiýadan soň çagalary iýmitlendirmeklik hem uly ähmiýeti eýeleýär. Iýmitlendirmäniň görnüşi, iýmitiň möçberi, hili çaganyň ýagdaýyna, ýaşyna, keseliň görnüşine bagly. Operasiýadan soň iýmitlendirmek diňe lukmanyň görkezmesinden soň amala aşyrylýar.

58-nji surat. Ýaňy doglan çagalaryň kuweze ýerleşdirilişi

Gyzyldödekde, aşgazanda, içegelerde operasiýany geçiren çagalaryň ýagdaýy kanagatlanarly bolsa-da, operasiýadan soňky ilkinji günlerde agyzdan iýmitlendirmek bolmaýar. Bu ýagdaýlarda iýmitlendirme zond, gastrostoma arkaly ýa-da parenteral görnüşde amala aşyrylýar. Aşgazan-ıçege ýolunyň işleýşi kadaly, emma huşuna gelmedik näsaglar iýmiti zond arkaly kabul edýärler. Kämähallar energetiki deňagramlylygy dogurlamak üçin parenteral iýmitlenmäni iýmitlenmäniň beýleki görnüşleri bilen gezekleşdirip berýärler. On-dan başga-da iýmitlendiriji klizmalar ulanylýar.

Operasiýadan soň çagalarda umumy arassaçylyk işlerini geçirip durmaly. Uly ýaşly çagalarda ellerini, ýüzünü ýuwmaga, iýmiti kabul etmäge kömek bermeli. Kiçi ýaşly çagalarda ähli arassaçylyk işlerini şepagat uýasy geçirýär. Bäbekleriň arlygy yzygider täzelenip durmaly.

Abdominal hirurgiýa bölüminde çagalara operasiýadan soň gözegçilik etmek

Garyn boşlugynyň agzalarynda operasiýa edilenden soň, näsaglara garaşyk etmeklik operasiýanyň agyrylygyna we göwrümine bagly.

Gasyk ingisi, kriptorhizm, gidrosele we ş.m. boýunça operasiýa edilen näsaglarda eýýäm operasiýadan soňky gün ýerinden turmak rugsat edilýär we olara operasiýadan öňki naharlary iýmek rugsat edilýär. Appendektomiýadan we içegede geçirilen beýleki operasiýalardan soň, bir gün düşek düzgüni we 3–4 günlük ýörite berhiz bellenilýär.

Agyzdan iýmitlendirmäni diňe lukman bellänsoň geçirmeli. Çagany daşyndan iýmitlendirmek gadagan. Ýekeje gezek gaty, ýagly, aýy, şor iýmitiň kabul edilmegi hem keselden we operasiýadan soň ejizlän organizmde dürli gaýrüzülme ýagdaýlara getirip biler.

Garyn boşlugynyň agzalarynda geçirilen operasiýalardan soň, köp ýagdaýlarda çagada meteorizm, agyryny, içege diwarlarynyň sozulmasyny, dem alşyň kynlaşmagyny döredýär. Meteorizmi aýyrmak we onuň önüni almaklyk üçin gaz çykaryjy turbajygy ulanýarlar ýa-da gipertoniki klizma edýärler. Ondan başga-da göwresine goýlan fiksasiýa, daňynyň beter berk bolmazlygyna üns bermeli.

Abdominal operasiýalary geçiren näsaglara gözegçilik edýän şepagat uýasy operasiýadan soňky gaýrüzülmeleriniň döremek mümkinçiliginiň bardygyny bilmeli. Olaryň içinde ýygy duş gelýäni – bu içege ýöremezligi (sepleşme). Şu alamatlar dörän ýagdaýynda derrew lukmana habar bermeli. Sebäbi içege ýöremezligi gysşagly bejergini talap edýär.

Ondan başga-da, çatalba aralygynda operasiýa geçiren çagalar ýörite idege mätäç. Şeýle çagalaryň aýagyny operasiýadan soň birneme galdyrylan we açylan ýagdaýda ýörite gipsiň kömegi bilen berkidýärler. Şu ýagdaýda çaga ortaça 8–10 gün ýatýar, tä tikiňleri aýrylýança.

Şeýle-de drenažlaryň (rezinanyň uzyn bölegi, hasa, trubka, kateter) kadaly işleýşine, ýagdaýyna uly üns bermeli. Şepagat uýasy çaganyň drenaży goparyp aýyrmazlygyna gözegçilik etmeli, bölünip çykýan suwuklygy hasaba almaly, onuň häsiýetine üns bermeli we lukmandan bihabar drenaży aýyrmak ýa-da çalyşmak gadagan. Ondan başga-da, şu hili çagalaryň gigiýeniki arassalanylyşyna uly üns bermeli. Beýleki arassaçylyk işleri bilen bir hatarda her gün çatalba aralygynda arassaçylyk işlerini geçirip durmaly. Çaganyň çatalba aralygyny kaliý permanganatynyň gowşak ergini bilen ýuwup, ýuwaşlyk bilen deri örtügini hasa bilen guratmaly.

Derman serişdeleriniň goýberiliş usullary we emhananyň lukmançylyk işgärleriniň suwuklyklary goýbermek boýunça borçlary

Derman serişdelerini adamyň bedenine dürli ýollar bilen goýberip bolýar:

➤ **Enteral** – sublingwal, agyz, aşgazan, inçe içege, göni içege üsti bilen;

- *dil astyna bermek (sublingwal)* – agyz boşlugynyň nemli bardasy gan damarlary bilen gowy üpjün edilen, derman serişdesi sorulyp, gan aýlanyşyna tiz düşýär. Sublingwal, esasanam, glisin ulanylýar. Bu usulda derman serişdesine aşgazan şiresi

59-նյ սւրատ. *Դերի լիւն սոնյմ*

տօսիր ետմօն, ցյշլօդեցիւն ւենալարի արկալի Բոգրո Բորմոն, ցոն օլոնոյշօ Դոշոթ, տօսիր եԴյօր. Դերմոն սերիշԴերի սոբլինցոալ տիշ-տիշԴեն ւոնոլոյսօ, օցյշ Բոշլոցոյնոյն նեմլի ԲոԴոսոնոյն ցյշյոնԴոյրլոմոցոնո ցետիրեցի մոմկին.

- *Դերմոն սերիշԴերինի օցյշԴոն Բերեկ (per os).* Աշցոնոյն ւե լիւնցօնի նեմլի ԲոԴոսոյ տոոթոնԴոն ցոոյ սոոլոյն Դերմոնոլոյ Բերեմլի. Դերմոն սերիշԴերի երցոն, ցերԴեցիկ, քոոոշօկ, կոսքոսլո, քիլոլոլո ցոոնոշինԴե ցոյԴերիլոյօր.
- *եոտերոլ յօլ Բիլեո Դերմոն սերիշԴերինի ցոյԴերիլոյշի.* Կօքլեոնց, Դերմոն սերիշԴերի աշցոն-լիւնցե յօլոնո ցոյԴերիլոյօր. Բո ւսոլոյն օլոտոնլոցո ցոոոքսոշ ւե ցոյրոշոլմեոլիւն Բոլմոշլոցո Բիլեո տոքոաոտլոնոյօր. Եոտերոլ յօլ Բիլեո ցոյԴերիլոյն Դերմոնոլ ցերլի ւե ւլցոմլոյն տօսիր եԴյօրլեր. Աշցոն ւե լիւնցե ուստի Բիլեո, եսոնո, լոյմիտ սերիշԴերի ցոյԴերիլոյօր.
- *Գօնի լիւնցօ Դերմոն ցոյԴերեկ (per rectum).* Գօնի լիւնցե լիմօ Դոմոնոլոյնոյն ցոո տոոնո սոկլոյօր. Գօնի լիւնցօնի օշոկո ԲօլոմինԴե օԴսոոԲիրլեոնեո սերիշԴեր օշոկո ցեմոոոոոոոոո ւենոնոլ Բոյոնցօ Բոգրո Բորմոն, ցոն օլոնոյշոցոնո Դոշոյօր. ՍերիշԴերիւն ռեկտոլ ցոյԴերիլեմցի աշցոնոյն ցյշյոնոսոնոյն օոնոնի օլոյօր.

➤ **Parenteral** – Դերինի լիւնցե (59-նյ սւրատ), Դերինի օստոնո, մոյշօնոյն, Դոմոնոլոյն լիւնցե, սոնկոն ւե Բոցոնոլոյն լիւնցե եԴլոյն սոնյմ.

60-նյ ըրատ. *Դերման
սերիժեսինի իրիսը ալնյի*

61-նյ ըրատ. *Երգինի զարտան
զալյալյի ըսըլձա ցոյբերմաթ
տայարլանյի*

62-նյ ըրատ. *Դարար իթինը սանյըմ եզիլի*

Parenteral ýol bilen derman serişdeleriniň goýberilişiniň sanjym usullary: şprisi erginden doldurmazdan öň, ampulanyň ýa-da flakonyň daşyndaky ýazgyny okaň, onuň durulygyny we ulanylyş möhletine üns beriň! (60-njy surat). Sanjymdan öň iňňäni dik (wertikal) ýagdaýda tutup, howa damjalaryny çykarmaly. Sanjym ediljek ýeri 2 gezek spirte öllenen pamyk bilen arassalamaly. Suwly erginleri sanjym etmek üçin inçe iňňeler, ýagly erginler üçin ýogyn iňňeler ulanylýar.

- *deri asty sanjym* – bu usulda derman serişdeleriniň sorulyşy dowamly geçýär, täsiri hem dowamly bolýar. Periferiki gan aýlanyşynyň ýetmezçiliginde deri astyna goýberilen serişde erbet sorulýar. Deri asty sanjymlar üçin, köplenç, çignň we butlaryň daşky üstüni, käwagt pilçe asty we garyn töweregi ulanylýar. Çep elin bilen sanjym ediljek ýeri gasyna almaly, näsag dik ýagdaýda bolmaly, gasyn alnan ýeriň esasynda 30° burçda çignň daşky üstüne sanjym etmeli. Deri astyna, myşsa içine, damar içine sanjym edilende iňňe doly sanjylman, onuň uzynlygynyň $2/3$ bölegi sanjylýar, sebäbi iňňäniň döwürmegi onuň mufta bilen birleşen ýerinde bolup biler. Derä sanjylandan soň, şprisi çep eline geçirmeli, sag elin II we III barmaklary bilen ony gysmaly. Soňra çep elin bilen täze spirtde öllenen hasa bilen tutup, iňňäni çykarmaly. Derman serişdesi goýberilen ýeri spirtli ergin bilen süpürmeli.

➤ **Gayrüzülmeler:**

Aseptikanyň düzgünleriniň bozulmagy we erginiň doly däl sterilizasiýasy ýerli gaýnaglama hem-de umumy bedeniň gyzgynynyň görterilmegine getirýär. 0,9%-li NaCl ergininiň ýerine 10%-li NaCl ergininiň goýberilmegi ýerli nekroza getirmegi mümkin. 40°C -den beýik erginiň goýberilmegi hem dokumalaryň ýanmagyna getirýär.

- *Infiltrat* – bu mehaniki şikesiň daşynda dokuma öýjükleriniň reaktiw köpelmegidir. Muňa kütäk iňňe bilen sanjym etmek, derman serişde bilen himiki gyjyndyrma, ýene-de infeksiýanyň düşmegi degişli. Emele gelen infiltratyň tiz sorulmagy üçin ýyladyjy kompresleri, fiziobejeriş usullary, gipertoniki erginleri ulanylýar.

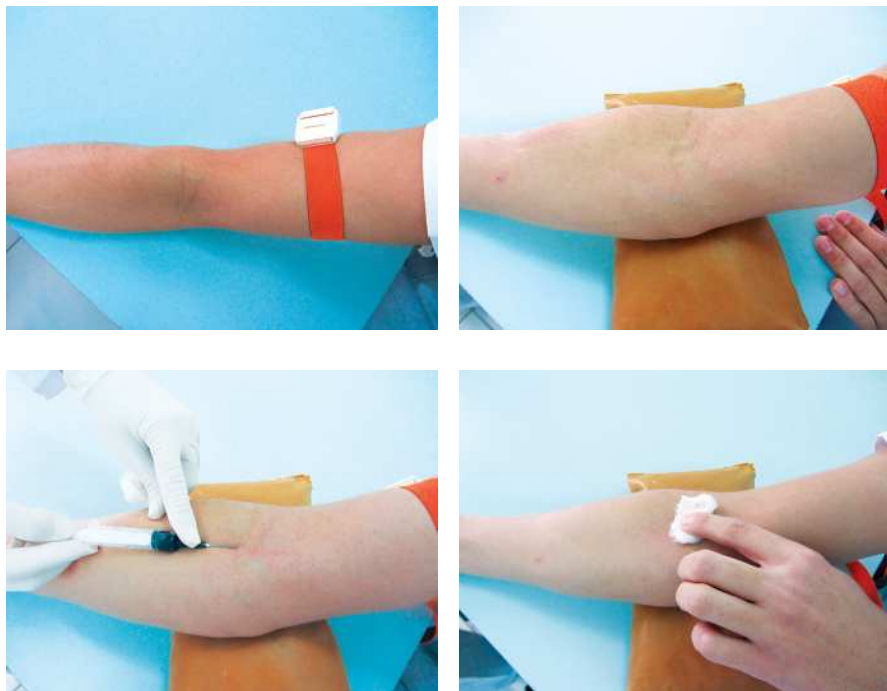
- *myşsa içine sanjym* – goýberilen derman serişdeleri 10–30 minutyň dowamynda täsir edip başlaýar. Goýberilen derman serişdesiniň göwrümi 10–20 ml köp bolsa, myşsa içine serişde goýberilenden soň ýerli agyry we absessler bolmagy mümkin. Sanjymy nerw damarlarynyň ýanyndan urmaly däl-dir. *Myşsa içine deri asty urup bolmadyk dermanlary* (sulfat magniýa, bissilin, bejeriş syworotka) ýa-da *haýal sorulýan dermanlar*. Myşsa içine sanjym, köplenç, ýanbaşa edilýär. Ýanyklar bolan ýagdaýynda budlaryň öňki daşky üstüniň ortaky bölegine sanjym edilýär. Sanjym ýanbaşa edilende dörde bölünip, ýokarky daşky dörtburçlугyň ýokarky bölegine edilýär. Sanjym edilende şprisiň porşenini çekip görmeli, eger-de gan çykmasa, onda ergini goýbermeli, gan çykan ýagdaýynda iňňäni çykaryp, başga ýerden sanjym etmeli.

➤ **Gaýrüzülmeler:**

- ***Iňňäniň döwürlemegi*** deri asty sanjymdaky ýaly sebäpleriň netijesinde, köplenç, myşsalaryň ýygrylmagynda bolup bilýär.
- ***Nerw sütünleriniň zeperlenmegi*** sanjym etmeli ýeriň nädogry saýlanylmagy sebäpli bolup biler. Nerw damarlarynyň zeperlenmegi newrite, ahylaryň hereketsizligine (parez, paraliç) getirmegi mümkin.

➤ ***Medikamentoz emboliýa. Absess, burme.***

- *Damar içine sanjym* etmegiň 2 usuly bar: damjalaýyn (61-nji surat) we çüwdürip (62-nji surat). Bu usul arkaly derman serişdeleri 5 minutyň dowamynda täsir edýär. Wena içine sanjym edilende (şprisiň içine gan düşende) iňňäniň wena-dalygy takyk bilinýär.
- *Wenepunksiýa* – gan almak üçin, derman serişdeleri, gany, gan çalşyjlary goýbermek üçin ulanylýar. Köplenç, tirsek oýunyň wenalaryna sanjym edilýänligi, bu wenalaryň anatomiki aýratynlygy, ýüzleý ýerleşenligi we hereketlenmeýänligi bilen düşündirilýär (63-nji surat).

63-nji surat. *Damar içine sanjym*

Näsaga sanjym edilende ony hökman ýatymaly, eli doly (maksimal) ýazylan ýagdaýda bolmaly, wena damarlary gysmak üçin (ýöne arterial gan aýlanyş dowam edýär) çiginiň aşaky üçden bir bölegine žgut goýmaly.

Wenepunksiýany 2 usul bilen edip bolýar:

- Ilki derini, soñ wena damaryñ öňki diwaryny.
- Birbada hem derini, hem wena damarlaryny.

Eger-de iňňe wena damar boşlugyna düşse, şprisde gan emele gelyär. Eger-de gan bolmasa, onda iňne damara düşmändir, şprisi çekip, gaýtadan damara düşjek bolmaly. Iňnäni damardan çykarandan soňra, 1–2 minut spirtde öllenen pamyk bölegini goýup, näsagyň elini eplemeli.

➤ **Գայրւշւմելեր:**

- Gematomanyň emele gelmegi bilen wena damarlarynyň 2 diwarynyň hem deşilmegi, ýalňyşlyk bilen arteriýany punksiýa etmek, aseptiki çäreleriň bozulmagy, howa goýberilmegi, bir dermanyň ýerine başga dermanyň goýberilmegi, derman serişdäniň möçberiniň birden köp goýberilmegi.
- Eger-de goýberilen derman serişdesi deri astyna gitse, onda goýberilen ýerde çiş emele gelýär. Şu ýagdaý bolsa, onda goýberilen serişdäni yzyna sorup almaly we iňňäni çykarman täze şprise 0,25%–0,5%-li nowokain ýa-da izotoniki ergin goýbermeli.
- Derman serişdesiniň deri astyna düşmegi dokumanyň nekrozyna eltmegi mümkin. Dowamly bejergide damar flebitiniň bolmagy mümkin.
- Damjalaýyn sanjym ýürek-damar ulgamyna agram salman, köp mukdarda derman erginleriniň goýberilmegine kömek edýär. Onuň üçin bir gezekleýin ulanylýan damja ulgamy ulanylýar. Bu usulyň aýratynlygy näsaglar manipulýasiýany gowy geçirýärler, goýberilen ergin dowamly sorulýar, köp saklanýar, arterial basyşyna we ýürek işine päsgel bermeýär.

➤ **Ýatda sakla!** Wena içine sanjym etmek gepatit B we adamyň immun ýetmezçilik keselleriniň esasy geçiş ýollarydyr. Şol sebäpli medisina işgäri hökman rezin ellik bilen işlemelidir.

Gan guýmaklygyň usullary we ýerine ýetirilişi

Gan guýmaklygyň birnäçe usullary bar:

- **Gany göni guýmak usuly.** Bu usul boýunça bir lukman donoryň wenasyndan şpris bilen gan alýar, ikinji lukman bolsa ol gany resipiýentiň damaryna goýberýär. Şu usul 20 ml-lik şprisiň kömegi bilen 150–200 ml gan guýulýar. Gan guýmak bir jaýda amala aşyrylýar. Bu usulda gana hiç zat goşulmaýar.

Gan täze we täsirli bolýar. Usul agyr we çykgynsyz ýagdaýda ulanylýar: trawmatik şoguň üçünji tapgyrynda; köp mukdarly ganazlykda; gemofiliýada; afibrino-genemiýada we ş.m.

- **Gany guýmaklygyň göni däl usuly** (28-nji surat). Bu usulda konserwirlenen gan guýulýar. Konserwirlenen gan wena damaryna, arteriýa, süňküň içiniň öýjük-öýjük ýerine (topuga, ökjä, guýmaç süňküne) ýogyn inňäniň kömegi bilen guýulýar.
- **Gany çalşyryp guýmak usuly**. Haçanda syrkawýň gany güýçli zäherlenen ýagdaýynda, ganda güýçli gemoliz bolup, gemo-transfuzion şok bolan ýagdaýynda, böwregiň ýiti ýetmezçiliginde, ýaňy bolan çaganyň gemolotiki saraltmasynda zaýаланan ganyň köp bölegi şpris bilen sordurylyp aýrylýar we onuň deregine täze gan guýulýar.
- **Autogemotransfuziýa usuly**. Syrkawýň gany özüne guýulýar. Bu usul soňky döwürlerde kän ulanylyp başlandy. Usulyň görnüşleri: operasiýadan 5 gün öň syrkawdan 200 ml gany eksfuziýa edilýär (sorulyп алынýар), ol gan konserwirlenýär we ony operasiýa wagty ýene yzyna, şol syrkawa guýulýar.
- **Reinfuziýa usuly**. Usul döş kapasasyna, garyн boşlugyna köp mukdarda gan ýygнанanda, operasiýa wagty ulanylýar. Operasiýa wagty döş we garyн boşlugynda täze, lagtalanmadyk we hapаланmadyк gan bolsa, ol steril banka ýyгналýар. Gan uýamaz ýaly onuň içine 1:4 bolan gatnaşygynda glýugisir erini ýa-da 50 ml gana 10 mg geparin guýulýar. Gan 8 gat steril hasadan süzülýär we zeperleneniň wenasyna guýulýar.

Gan guýmanyň esasy usullary:

- **Ganyň wena damaryna guýuş usuly** inňe kän ulanylýan usul. Bu usul wenany inňe bilen sanjyp, punksiýa edilip ýa-da weni-seksiýa edilip guýulýar.
- **Ganyň arteriýa damaryna guýuşy** syrkaw agyr haldaka, ganyň köp mukdarynyň ýitirilen wagty, gipotoniýada, şokda we ş.m. ulanylýar.

- ***Ganyň süňküň içine, onuň öýjük-öýjük ýerine (topuga, ökjä, guýmaç süňküne) guýluş usuly.*** Usul syrkawyň endamynda, deride köp möçberli ýanyk bolanda ulanylyar.

Gan guýlanda onuň tizligi boýunça damjalaýyn usul, tiz guýulýan – akymlaýyn we çüwdürimleýin usullar ulanylyar.

Gan guýluşynyň usuly. *Gan guýlanda hökmany geçirilmeli barlaglar.* Gan guýmaklyk operasiýa hasaplanylýar. Şonuň üçin syrkawy gan guýmaklyga ýörite taýynlamaly. Syrkawyň gyzgynyny, pulsuny, arterial basyşyny ölçemeli. Gyzgyny, gan basyşy ýokary bolsa, şol gün gan guýmaly däl. Onuň ganynyň we peşewiniň derňewiniň netijesi bilen tanyşmaly. Proteinuriýa, gematuriýa bolsa gan guýmaly däl.

Donoryň we resipiýentiň ganynyň toparyny anyklamaly we olaryň rezus faktorlaryny bilmeli.

Syrkawa adybir toparly gan guýmaly, ýagny syrkawyň gany birinji topar bolsa, oňa birinji toparly gan guýmaly we ş.m., gany rezus položitel bolsa, rezuspoložitel gan guýmaly.

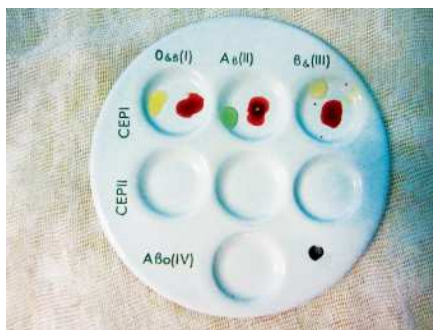
Çykgynsyz ýagdaýda resipiýente ganyň toparlaýyn ylalaşygynyň kanuny boýunça gabat gelyän toparyny guýsaň bolýar.

Bu shema boýunça gany birinji toparly resipiýente diňe birinji toparly gan guýulýar; ikinji toparly resipiýente birinji we ikinji toparly ganlar guýulýar; üçünji toparly syrkawda – üçünji we birinji toparly gan guýulýar; dördünji toparly resipiýente I–II–III–IV toparly ganlar guýulýar. Gany birinji toparly adama uniwersal donor diýilýär, sebäbi onuň ganyny hemme resipiýentlere guýup bolýar. Dördünji toparly adama uniwersal resipiýent diýilýär, sebäbi oňa hemme donorlaryň ganyny guýsaň bolýar.

Gan guýmaklygy asuda we steril ýagdaýda geçirmeli. Syrkawda reaksiýa bolmaz ýaly, oňa 1%-li 1 ml dimedrol sanjylsa gowy bolýar. Soňra gan guýulýan sistemany 0,9%-li fiziologik erginli çüýşä sapmaly we fiziologik ergin bilen doldurmaly. Sistemada howa düwmeji bolmaly däl. Soňra krowatda ýatan syrkawyň çignine rezin bogar goýulýar. Onuň tirsek epilmesindäki wena damaryny ýogyn iňne bilen sançmaly we barlag üçin wenadan 5 ml gan almaly. Ilkibada resipiýente gan guýlanda, hökman barlanylmaly barlag geçirilýänçä, onuň wenasyna damja usuly bilen fiziologik ergin guýulýar.

64-nji surat. *Ganyň toparyny anyklaýyş syworotkalary*

65-nji surat. *Gan toparlarynyň, rezus faktoryň we hususy ylalaşygy barlag usuly*

Gan guýlanda üç sany hökmany barlag geçirilýär:

- Gan toparlarynyň hususy ylalaşygyny anyklamaly (64-nji surat).
- Gan toparlarynyň rezus-faktor ylalaşygyny anyklamaly.
- Gan toparlarynyň biologik ylalaşygyny anyklamaly.

➤ ***Gan toparlarynyň hususy ylalaşygynyň anyklanylyşy.*** Arassa Petriniň (65-nji surat) aýnadan ýasalan okarajygynyň içine näsagyň (resipiýentiň) ganynyň bir damja plazmasyny damdyrmaly, onuň üstüne donoryň konserwirlenen ganyndan bir damja damdyrmaly we olary aýna taýajyk bilen garyşdyrmaly. 5 minut garaşyp, netijesini anyklamaly:

- garyşdyrylan gan damjada hiç hili üýtgeşiklik bolmasa, damja gomogen, endigan gyzylygyna galsa, onda *agglýutinasıýanyň* bolmadygy. Bu ýagdaý donor bilen resipiýentiň ganlarynyň hususy ylalaşyklylygynyň alamaty we donoryň ganynyň şol resipiýente guýmak bolýar;
- garyşdyrylan gan damjada *agglýutinasıýanyň* digirjikleri peýda bolsa, onda donoryň we resipiýentiň ganlary hususy ylalaşanoklar, eritrositlerde agglýutinasıýa reaksiýasy bolýar. Şol gany resipiýente guýmak bolmaýar.

➤ ***Gan toparlarynyň rezus-faktor ylalaşygynyň anyklanylyşy*** (66–69-njy suratlar) Petriniň aýnadan ýasalan arassa okarajygynyň içine donoryň konserwirlenen ganyndan bir damjasyny damdyrmaly, onuň üstüne näsagyň (resipiýentiň) ganynyň bir damja plazmasyny damdyrmaly we olary aýna taýajyk bilen garyşdyrmaly we 5 minutlap, +45°C ýylylykly suwly okaranyň (hammamjygyň) içinde goýmaly. Ýagny reaksiýa geçmek üçin has gowy şert döredilýär. Soňra barlagyň netijesini anyklamaly:

- garyşdyrylan gan damjada hiç hili üýtgeşiklik bolmasa, damja gomogen, endigan gyzylygyna galsa, onda *agglýutinasıýanyň* bolmadygy we donoryň ganynyň resipiýentiň gany bilen rezus ylalaşyklylygynyň alamaty, donoryň ganynyň resipiýente guýmak bolýar;

66-նյ սսրատ. *Գանհ մսկդարնյ
անկալան անյամ*

67-նյ սսրատ. *Գանհ
տոարնյ անկլամակ*

68-նյ սսրատ.
Տենրիֆսգա

69-նյ սսրատ.
Գանյ տրերկա ցոյբերմեկ

- garyşdyrylan gan damjada agglýutinasıyanyň digirjikleri peýda bolsa, onda donoryň we resipiyentiň ganlary rezus-faktor antigeni boýunça ylalaşanoklar, rezus-konflikt ýagdaýynyň barlygynyň alamaty. Şol gany resipiyente guýmak bolmaýar.

➤ **Gan toparlarynyň biologik ylalaşygynyň anyklanylyşy.** Gan guýmaklyk gan toparlarynyň biologik ylalaşygynyň anyklanylyşy bilen başlanýar. Syrkawyň tirsek wena damaryna, 3 minutyň dowamynda donoryň 20 ml ganyny tiz akymlaýyn usul bilen guýulýar we gan guýmaklyk wagtlaýyn (3 minut) kesilýär. Soňra näsagyň umumy ýagdaýyna we guýlan gana bolan reaksiýasyna, seredilýär. Syrkawyň dem alşynyň, pulsunyň sany we arterial basyşy ölçenilýär.

- Syrkawa 20 ml gan guýlansoň, onda hiç hili üýtgeşiklik bolmasa, onuň pulsý, arterial basyşy kadaly ýagdaýda bolsa, onda gan toparlarynyň biologik ylalaşygynyň kadalylygy, ýagny resipiyent donoryň ganyny oňat kabul edýär. Şeýle ýagdaýda ýene-de iki gezek her 3 minutda 20 ml gany akymlaýyn usul bilen goýbermeli we arakesme edip syrkawa gözegçilik etmeli. Syrkawyň ýagdaýy kadaly ýagdaýda bolsa, ganyň galan möçberini damja usuly bilen guýmaly.
- Syrkawa ilkinji gezek 20 ml gan guýlansoň, onda üýtgeşiklik bolsa (ynjalyksyzlyk, kelle we bilagyry, derlemek, üşütmeklik, demgysma, pulsý çaltlanmak, arterial basyşynyň peselmegi, ýürek bulanmak, gusmak), onda gan toparlarynyň biologiki ylalaşygynyň ýoklugy, rezus konfliktiň alamatlarynyň barlygynyň alamaty. Resipiyent donoryň ganyny kabul etmeýär. Şeýle ýagdaýda gan guýmany bes etmeli we syrkawa guýlan ganyň ýetiren zeledini bejermeli. Syrkawyň wena damaryna 1%-li promedol, 1 ml deksametazon, 10 ml, 10%-li kalsiniň hloridini, eufillin, laziks, reopoliglýukin sançmaly. Içki agzalaryň funksiýasyny kadalaşdyrýan derman sançmaly. Syrkawa gyzgyn çay içirmeli, böwreginiň ýanyna (biline) ýyly tulumjyk (gyzdyryjy) goýmaly, ony ýyly ýorgan bilen ýapmaly. Kisloroddan dem aldyrmaly we ş.m. Gan guýlansoň, onuň geçişi baradaky netijeleri syrkawçylyk ýaz-

Gemotransfuziýanyň gaýrüzümleri we olaryň bejerilişi. Gan guýmaklygyň düzgünleri bozulanda, gemotransfuzion reaksiýalaryň we agyrlaşmalaryň sebäbi bolup bilýär.

Gemotransfuzion şoğuñ bejerilişi. Gemotransfuzion şoğuñ ilkinji alamaty ýüze çykan wagtynda gan guýmany kesmeli we keselä reopoliglýukin guýmaly. Syrkawyň wena damaryna 1%-li dimedrol 1 mg/kg, 1 ml deksametazon, 10%-li kalsiniň hloridini 1mg/kg, 4%-li natriniň bikorbanadyny sançmaly: 5%-li glýukoza 10 ml/kg, dekstroza, mannitol 1 mg/kg, laziks 1mg/kg guýmaly (sançmaly). Kesellä A.W.Wişnewskiniň iki taraplaýyn böwrek töweregi nowokain böwetlemesini etmeli. Oňa gyzgyn çay içirip, ýyly ýorgan bilen ýapmaly. Kisloroddan dem aldyrmaly we ş.m.

Klizmalar, gorçiknikler, gyzdyryjylar we fiziki usul bilen bejerişler

➤ **Arassalayjy klizma** – bu klizma iýmit siňdiriş ulgamynyň bölüp çykaryşy, kiçi çanaklyk agzalarynyň, şeýle hem içi gatanda, ýogyn içegäniň endoskopiki barlagynda, operasiýanyň ön ýanynda, zäherlenmede goýulýar.

Arassalaýjy klizmanyň garşy görkezmeleri:

- Íýmit siňdiriş ulgamyndan gan akmagy.
- Ýogyn içegäniň we artbujagyň ýiti sowuklama keselleri ýa-da ýara prosesleri.
- Göni içegäniň howply çişleri. Íýmit siňdiriş ýollarynyň operasiýasyndan soňky ilkinji günleri.
- Artbujagyň jaýrylmagy we göni içegäniň çykmagy.

Arassalaýjy klizma goýlanda ýogyn içegäniň diňe aşaky böleginiň hereketi güýçlenýär. Eger näsagyň ýagdaýy gowy bolsa, klizma ýörite otagda geçirilýär. Şu ýerde hajathana hem bolmaly. Onda kuşetka, Esmorhyň kürüşgejigini asmak üçin dik ştatiw, wanna, klizma edilýän bellikli turbajyklar, arassa we hapa gaplar, dezinfesirleýji ergin, wazelin we başgalar.

Arassalaýjy klizma goýmak üçin:

- Esmorhyň kürüşgesi we ony asmak üçin dik ştatiw;
- wazelin, kleýonka;
- klizma edilýän bellikli turbajyklar we olaryň ujuny taýýarlarmaly.

Klizmanyň yzygiderliligi:

- Esmorhyň kürüşgesine 1–1,5 litr 20°C gyzgynlykdaky suw guýmaly. Atoniki içi gatamada suwuň temperaturasy 12°C-den pes bolmaly. Täreti has gaty bolan ýagdaýynda suwa kastor, wazelin, günebakar ýagy ýa-da 1 çemçe nahar duzuny goşsaň bolýar.
- Kürüşgäni ştatiwa asmaly, turbanyň ujuna wazelin çalmaly.
- Kleýonka bilen ýapylan kuşetkanyň üstünde näsagy çep tarapynda ýatyrmaly, aýagy dyz bognunda sähelçe epilen bolmaly (eger näsagy gapdalyna ýatyryp bolmasa, onda arkasy-na ýatyryp klizma etmeli).

➤ **Sifon klizmasy.** Onuň kömegi bilen içegäni has gowy arassalamak mümkin, sebäbi içege köp sapar ýuwulýar.

Sifon klizmany ulanmagyň görkezmeleri:

- arassalaýjy we gowşadyjy klizmalaryň hem-de dermanlaryň täsiri pes bolanda;
- çagalarda dowamly içege ýöremezliginde (Girşprungyň keselinde, megadolihokolonda).

Sifon klizmany goýmak üçin:

- uzynlygy 1 m we diametri 10 mm az bolmadyk iki sany ýogyn aşgazan zondy;
- aýna turba;
- guýguç;
- otag temperaturaly 10–12 litr suw;
- kúýze;
- ýuwundy suwlary guýmak üçin bedre;
- kleýonka;
- wazelin gerek.

Ýatda sakla!

Sifon klizmasy näsag üçin agyr manipulýasiýa bolup durýar, şonuň üçin klizma geçirilýän wagty näsagyň ýagdaýyna gözegçilik etmeli.

Proseduranyň yzygiderliligi:

- Näsagy arassalaýjy klizmadaky ýaly ýagdaýda ýatyrmaly.
- Zonduň ujuna 30–40 sm çenli wazelin çalmaly.
- Näsagyň otyrýerini iki gapdala çekmeli we zonduň ujuny 30–40 sm-e çenli artbujak deşigine salmaly.
- Guýgujy birikdirmeli.
- İçegäni aşgazanyň ýuwluşy ýaly, arassa suwa çenli ýuwmaly. İçegä suw bilen howanyň gitmezligine gözegçilik etmeli. Onuň bolmazlygy üçin guýguja suw guýlan wagty ony birneme egilen ýagdaýda saklamaly.
- Ahyrky guýlan suwy dökeniňizden soňra zondy çykarmaly.

Ýatda sakla!

Çaganyň beýni çişiniň howpunyň inmegini. Onuň öňüni almak üçin içegeden çykan suwuň möçberi, goýberilen suwuň möçberine deň bolmalydyr.

➤ ***Damjaly klizmalar.*** Damjaly klizmalar çagalary iýmitlendirmek üçin niýetlenen. Olar içegä uly möçberde (2 litre çenli) derman serişdeleriniň: 0,85%-li NaCl, 5%-li glýukoza, 15%-li aminokislotlar erginlerini goýberip bolýar. Ol, haçanda agyzdan we parenteral ýoly bilen derman serişdelerini goýberip bolmasa ulanylýar. Damjaly klizma arassalaýjy klizmadan 20–30 minut soň geçirilýär.

Damjaly klizma üçin:

- Esmorhyň kürüşgesinden durýan enjam (rezinli, emalirlenen ýa-da aýnadan);
- iki sany rezin turbasy, olar damjalyk bilen birigen;
- ýogyn aşgazan zondy;
- rezin turba we zond aýna turba bilen birigen. Rezin turbada damjalygyň ýokarsynda hyrly gysgyç bolmaly;
- wazelin taýýarlamaly.

Proseduranyň yzygiderliligi:

- näsagy oňaýly ýagdaýynda ýatymaly (arkasyna ýatysaň bolýar);
- gysgyjy açyp, sistemany erginden doldurmaly (aşgazan zondundan ergin görünmeli) we gysgyjy ýapmaly;
- göni içegä wazelin çalnan zondy 20–30 sm çenli salmaly;
- gysgyjyň kömegi bilen damýan damjalaryň tizligini sazlamaly (minutda 60–100 gezek). 38–40°C-ä çenli gyzdyrylan derman erginini Esmorhyň kürüşgejigine guýmaly. Ol ştatiwden asylan bolmaly (ergin sowamaz ýaly kürüşgejiginiň daşyna gyzgyn tulum goýmaly).

Prosedura geçirilýän mahaly näsagyň uklamagy mümkin, ýöne şepagat uýasy damjanyň akysyna we erginiň sowamazlygyna gözegçilik etmeli.

70-нји surat. Dermanly mikroklizma

➤ **Dermanly mikroklizmalar (70-nji surat):**

Ýogyn içegäniň aşaky böleginiň nemli bardasyna dürli ýaglary, çopantelppek, hloralgidrat we ş.m. erginleri goýberip bolýar. Mikroklizmany arassalaýjy klizmadan 20–30 minutdan soň goýmaly. Goýberiljek bolýan dermany 37–38°C-ä çenli gyzdymaly. Klizmadan soň näsagy 1 sagat ýatymaly.

Uçlaryň we gaz çykaryjy turbalaryň arassalanylyşy. Rezinden ýasalan enjamlary we uçlary ýörite bellik edilen gaplarda aýratynlykda 30 minut salyp goýmaly, ol gaplarda dezinfisirleýji ergin (1%-li hlora-

min ergini) bolmaly. Soňra akýan suwuň aşagynda ýuwmaly we 30 minut gaýnatmaly. Gaz çykaryjy turbalaryň we uçlary ýörite bellikli arassa, gury «Arassa gaz çykaryjy turbalar», «Arassa uçlar» diýen ýazgylý gaplarda saklamaly.

Soňky döwürde amaly lukmançylykda 1 gezek ulanylýan enjamlar ornaşdyryldy, olar, esasan, plastmassa serişdelerinden ýasalan.

➤ **Fizioterapiýa** grek sözi bolup «tebigy bejergi» diýen manyny aňladýar. Tebigatyň fiziki faktorlary adamyň organizmine bejeriş täsirini edýär. Bu faktora sowuk suw, yssy suw, ýagtylyk, elektrik togy, elektromagnit meýdany, ultrasesler we başgalar girýärler (71-nji surat).

➤ **Suw bilen bejermek** – bu bejergä sowuk, yssy suwa düşmek (wanna, duşa düşmek, özüňi sowuk, yssy suwa mata bilen dolanmak). Bularyň içinde wanna düşmek bejergi üçin köp ulanylýar.

71-նյի սւրաթ. *Ինգալյաթոր Ենյամյ*

Օշւնի՞ն դւշւմի Բոյւ՞նչա Բեյերգի Եաննալարյ Իկի հիլի Բոլյար:

- յօ՞ճե սւձԴան (72-նյի սւրաթ);
- յսլյ սւձԴան (Դերմանլյ, միներալլյ, ցազլյ, կւկւրտլի, ԵոԴորոԴլյ, ռաԴոնլյ, կօմւրտւրշյ ցազլյ) (73-նյի սւրաթ).

Սւմւյ սօձւկ Եաննալար 20°C–33°C առալկԴա Բոլմալյ. Բւ Եաննալար օրգանիզմԴե տօնսյ ցօձալաշԴրյար, յւրեկ-Դաձար, յերձ յւլցաձնյ կաԴալաշԴրյար. Սւմւյ սօձւկ Եաննալար 1–3 մինստլյ Բոլյար.

Յիլյ Եաննալար (37–39°C) մյշսանյ ցյսլյմացնյ քեսԴԴյար, ացրյնյ ալյրյար, յկնյ, յերձ յւլցաձնյ ցօձալաշԴրյար. Յսսյ Եաննալար (40–43°C) մաԴԴալարնյ ալլանյշյցնյ, Դերլեմանի յօկարլաձրյար. Եաննանյ՞ն Դօձաձլյց 5–10 մինստ.

➤ **ԻնԴիִֆերենտլի Եաննալար** (34–36°C) աԴաձ օրգանիզմինի տօնսլարնյ ցօձալաշԴրյար, տաշեւեշԴիրյար, 20–30 մինստ Դօձաձ ԵԴլյար. Սւձա՞ն ցյզցնլյց յսձ յերմօձերի Բիլեն 1 մինստլաք օլշենիլյար. Սւմւյ Եաննա ԲելլենենԴե յսձ յերկաձնյ ցլյշ ցօրնւշլի օշւնտցիսի՞նե շենլի Բոլմալյ. Յարյձ Եաննա ԲելլենենԴե յսձ յերկաձնյ ցօԲեցինե շենլի ցւյձալյ.

Բելլիկ: յերկաձ Եաննա ալք Բոլյանչա, շեքաթ ալյասյ հօկմաձ օնա՞ն յացԴալյնա սերեթմելի. Եցեր-Դե յերկաձ ացարսա, յւշեսե, ցյզԴրսա, կելլեսի ացրսա Եե Բաշյ ալլանսա, յւրեցի տիշ յւրաք Բաշլասա, Դեձ ալմասյ կնլաշսա շացանյ հօկմաձ ԵաննաԴան ալյրմալյ, յւկմաձա տիշ հաԲար եթմելի. Եաննա ալք ԲոլաԴան սօ՞՞ն, յաձաց 30 մինստ ցօձրաձ Դնչ ալմալյ.

72-nji surat. Ýöne suwly wanna

73-nji surat. Kükürtli, wodorodly wanna

➤ **Gorçisaly kagyzzlar.** Olaryň düzüminde gorçisa ýagy bar, ol 40–45°C suwa salnanda gyzgyn çykarýar we derini gyjyndyrýar, ol bolsa gan damarlaryny, ýumşak dokumalary giňeldýär, agyryny aýyrýar, ünsi sowýar. Gorçisaly kagyzyň ululygy 8–12,5 *sm*, gorçisa tohumy bilen ýapylan. Bronhit, pnewmoniýa, traheit kesellerinde ulanylýar.

Bellik: gorçisaly kagyzy deri keselleri bolsa, gyzgyny 38°C-den ýokary, öýken, aşgazan ganamasy bolanda, çişlerde goýmak gadagan.

Gorçisanyň goýluşy:

Gorçisa kagyzzan gaçyp duran bolmaly дәl. Legenjige yssy (40–45°C) suw guýmaly. Näsagy ýatyrmaly. Gorçisany gezek-geze-gine goýmaly. Näsagy mata bilen ýapmaly. 5–10 minutdan gorçisany aýyrmaly, şonda deri gyzaryp durýar. Ony süpürip arassalamaly.

Bellik: Köp goýmak bolmaýar, deri ýanmagy mümkin.

Gyzdyryjy (gury ýylylyk) syrkawyň myşsasyny ýumşadýar, içki agzalaryň gan barşyny köpeldýär, agyryny aýyrýar, gatlary ýumşadýar. Gyzdyryjy dowamly gastritde, kolitde, peşew daş kesellerinde peýdalanylýar.

Ýatda sakla! Gyzdyryjy ýiti kör içegede (appendisitde), holisistitde, şikes bolanyň birinji güni, gan akanda, iriňli ýarada, çiş kesellerinde peýdalanylmaýar. Suwly gyzdyryjydan başga elektrik tokly gyzdyryjylar hem bar. Ýyly gyzdyryjylar goýlandan soň 5 minutdan barlap görmeli: deri gyzarypmy, ýanma barmy – barlamaly. Yssy gyzdyryjydan başga sowuk gyzdyryjylar, buz goýma usullary hem bar. Bu sowuk tulum goýlanda gan damarlary gysylýar, nerw duýgulary peselýär. Bu tumlary ýiti sowuklamada (içki agzalarda), şikes ýetende birinji gün goýmak bolýar.

Bejergi ýapgysy, kompres. Kompres – (lat. *kompressium* – *gysmak*) – köp gatly bejergi daňysy. Bejergi ýapgysy gury, nemli (çygly) bolýar. Ýerli we umumy bejergi ýapgysy bar. Nemli ýapgylyryň yssy, sowuk görnüşi bar.

➤ **Sowuk ýapgylyr** (buzly halta, sowuk matalar). Olary dowamlylygy 5–10 minut goýmak bolýar (burny gananda, ýiti şikes ýetende).

➤ **Yssy (gyzgyn) ýapgylyar** – ýerli gan aýlanyşygyny gowulaşdyrýar, agyryny aýyrýar, gatylar sorulýar, ýumşaýar. Hasany birnäçe gat edip gyzgyn suwa batyryp sykmaly (60–70°C) we gerek ýerine goýmaly. 10–15 minutdan täzeläp durmaly. Ýyladyan ýapgylyar – uzak wagtlap gan damarlaryny giňeldýär, ganyň gelşini köpeldýär, derini we çuň dokumalary gyzdýrýar, şonuň netijesinde agyry aýrýlýar ýa-da peselýär, gatylar sorulýar. Ýyladyan ýapgylyny goýmak üçin hasany 8 gat etmeli we derman (spirt, maz) bilen ezmeli, soňra ýapgy kagyzyňy goýup, pagta bilen sarap berkitmeli.

Ýapgylyar 8–10 sagat, esasan hem, gijesine goýulýar. Bu ýapgylyary alandan soň, onuň ýerine gury ýyly ýapgylyar (pagta, hasa) goýulýar.

Täzeden ýapgy goýmak üçin öňki ýapgylynyň ýerini spirt, ýag, odekolon, wazelin bilen süpürmeli.

Ýatda sakla!

- Ýapgy edilýän dermanlary syrkawýň derisiniň kabul etmezligi mümkin (allergiýa, gyjyndyrýar). Şonuň üçin ýapgy goýmazdan öň ol ýere çagalar kremi, wazelin çalmaly.
- Spirtli ýapgylyary 4–6 sagatdan täzelemeli.
- Ýod çalnan ýere kompress, ýapgy goýmak bolmaýar, bu ýagdaýda deri ýanýar.

IV bap

DESMURGIÝA – SARGY

Desmurgiýa – *sargy, dañy* baradaky ylymdyr.

Sargynyň esasy ähmiýetleri. Sargy ýarany ekzogen (howadan) infeksiýanyň düşmeginden goraýar we aseptikanyň hyzmatyny berjaý edýär. Eger ýara iriňlän bolsa, onda ýarany iriňe garşy göreşýän derman (10%-li dioksidin) siňdirilen ýapgy bilen saramaly, şonda sargy bejeriş (antiseptikanyň) hyzmatyny ýerine ýetirýär. Eger ýara ganaýan bolsa, onda ýarany berk gysyp saramaly we şonda sargy gan durzuýy ähmiýetine eýe bolýar. Durmuşda ýaradan akýan gany duruzmak üçin gysyjy sargysy kän ulanylýar.

Eger-de elde, aýakda zeper bar bolsa, onda sargy zeper ýeten ýerini asuda ýagdaýda saklamak üçin ulanylýar, muňa **immobilizirleýji** sargy diýilýär. Immobilizirleýji sargy çykykda we süňk döwlenide hökmany suratda ulanylýar.

Eger-de döşde çuň ýara sebäpli açyk pnevmotoraks bolup, keselli her gezek dem alanda, howa döş diwaryndan ses edip girip-çykyp duran bolsa, onda döşdäki ýarany petikläp ýapýan sargy edilýär, muňa **okklýuzirleýji** sargy diýilýär (*81-nji surat*). Ýagny sargynyň kömegi bilen açyk pnevmotoraks ýapyk görnüşine geçirilýär. Şondan soň, daşardan plewra boşlugyna howanyň girmegi çürt-kesik kesilýär we näsag çaga ölüm howpundan halas bolýar.

Eger-de sargy üçin hasa ulanylsa, oňa **ýumşak sargy** diýilýär, eger-de sargy üçin gips ulanylsa, onda oňa **gaty sargy** diýilýär.

Sargy etmäniň esasy düzgünleri (*74-nji surat*):

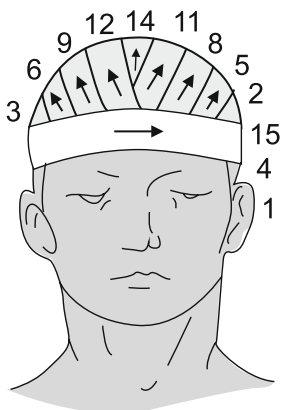
- Sargy üçin hasadan edilen steril materiallar ulanylýar. Keselhanada sargy ýörite sargy otagynda edilýär. Ilki iriňsiz arassa

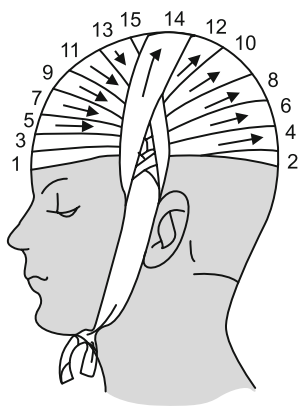
74-նյի սուրատ.
Հասանյն զոգրյ տութլլլլ

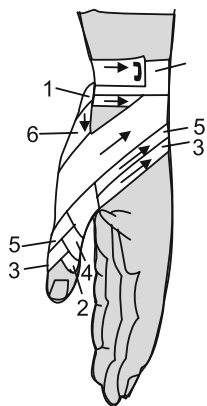
75-նյի սուրատ.
Բսրնա զաղլլլլլ

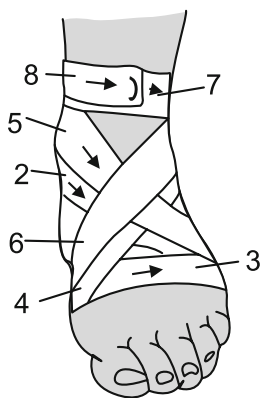
76-նյի սուրատ.
Դիպոկրատյն քաքայլլլ

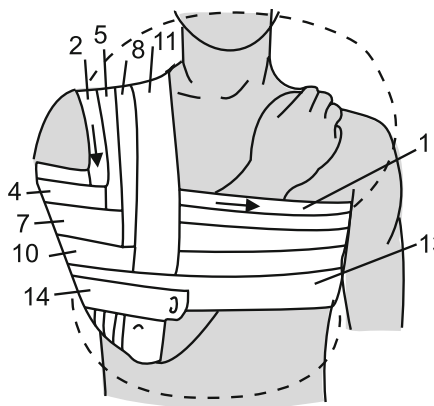
77-նյի սուրատ.
Շքքս զաղլլլլ

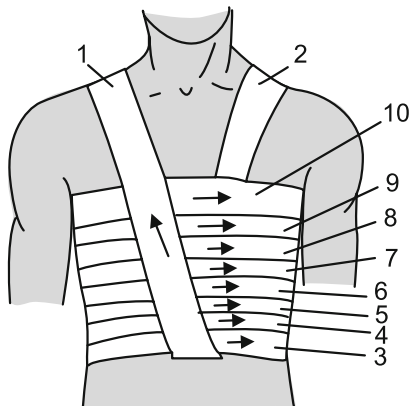
78-նյի surar.
Sümmül görnüşli daňy

79-նյի surar. *Topuk-daban
bognuna edilyän daňy*

80-նյի surar.
Welpo daňysy

81-նյի surar.
Sirkulyar daňy

82-նյի սւրատ. *Գիքսլի հասանյ՛ն
տայ՛յարլանյ՛ս սսլյ*

83-նյի սւրատ.
Գիքս լոնգետսյ

84-նյի սւրատ.
Գիքս կրօւատյյցյ

85-нйй сурат. Delbe halkalары

86-нйй сурат. Skelet çekdiriji

յարալ կեսելլեր, տօրա րըննլ յարալլար սարալլար. Տարց ԵԵըլլան ագա (Ել, ալակ) օնալլ, օրա *ֆըզըլօղըկ* յագԥալԥա Եօմալլ.

- Կաա սարց ԵԵըԥԥԥ օտըրցԥԥա օտըրմալ յա-ԥա յաթմալ. Լըկ-մառ օնալ հալընը ալմալ. Տարց ԵԵըլլան ագա ագըը ԥալմալ ԥալ, օլ Եըը ԿԥկմԵլ ԥալ. Տարց Եմալ ԵլԵն ԵԵըմԵլլ. Իրըննլ յաա սարց ԵԵըԥԥԥ յարալն զալլԥԥաԥը ԥԥա 96° -լը սըրթ յա-ԥա 1%-լը Եԥօնաթ Կալմալ. Կարալն յԵըն Եԥօնաթ Եըընը ԥալմԵլ ԥալԥը, սԵաբա ագըը ա ԥըմըկը յալըըըն Եօմալը մալմկն. Կարաԥը րըննը աօօրօԥըն 3%-լը քԵրԵկըսը ԵլԵն Կօգԥըըըը յաալմալ. Կաընը յարալ րընԥԥն առասալալալ. Տա նըլԥ ԵլԵն յկը յարալն յԵըն սթԵրըլ տըրաըըըընը սօկմալ ա օնալ յԵըն սըրսըն կօմԵը ԵլԵն աօօրօԥըն 3%-լը քԵրԵկըսընը ցօլԵրմԵլ. ՏԵլԥԥըԥԥ յաա րընԥԥն ցօաընԵալ առասալալար. Կարալն յԵըն ԥը ԥաԿա Կալլալնն Եօըըԥաըընԥն ԥԥրմա ցալմալ ԥալ. Կարալ 3%-լը աօօրօԥըն քԵրԵկըսը, ֆըրասըլլն Եըընըրըննըն կօմԵը ԵլԵն րընԥԥն առասալալալ. Տօրա յաա 10%-լը ԥըկսըԥն Եըընը ԵլԵն յաքը ԵթմԵլ ա ԥաալալ.
- Եըըը սարց ԵԵ յա-ԥա ալագա ԵԵըլլան Եօլսա, օնԥա սարցըննըն Կԥկալա Ենԥըն ա Եըրսըԥըըըն Եօմալ. Տարց ցօաԿ Եօմալ ԥալ, սԵաբա օլ ԥԥրաա սըլլար. Տարց ԵԵըԥԥ Կաԥԥաաա ցըսմալ ԥալ, տԵլԵ Եօԥաԥա սարց ցօլալ յԵըն ցա ալալընըըը Եօալլար ա օլ յԵրԥ սօրկըԥըը ագըը Եօլը, տօրա օլ յԵըն նԵըրօ Եօմալը մալմկն. Տօնալ ալԵն ԥԵմ, սարց ցօլալ կԵսԵլը ցօըըըըըը Եօմալ. Տարց ցօլալ յԵր ԥալը ցօրնալա տալԥն օաԥաԥ Եօմալ. Նաաըըն Ենԥալնԥն ալըըլալ սարց ԥասը ԥԥընֆԵկսըլա ԵԥըմԵլԥըը. Աաԥԥա սարցըննըն Եսըը ցօրնալըրըննըն Ենԥա ցօլալալննըն տԵալըը ցօրԥըըըըըըը:
- ԿԵլա ԵԵըլլան սարցըլաԥն «Եըքրաթըն քաքաըըը» (76-նըը սըրաթ), «ԿԵքԵս» (77-նըը սըրաթ);
- Կալըըըն սալնը ԥալաԥն սԵըըըը ցօրնալալ սարց – ԥԵԵա ԥալալըը (85-նըը սըրաթ);
- Եըրնա, մալալա, ԵնԵը ցօլալալ սաքա ցօրնալալ սարց (75-նըը սըրաթ);
- ԥաա ցօլալալ սըրկըլար (81-նըը սըրաթ) ա ատաԥ ցօրնալալ աԵլօ (80-նըը սըրաթ) ԥալըսը;

- Ele гоуулыаан саргы (78-нји сурат) – булар иш үзүндө көп ула-
нылыаан саргыларың аматлы гөрнүсидир;
- Аыага гоуулыаан даңылар (79-нји сурат);
- Skelet çekdiriji (86-нји сурат).

Gips daңylary (83–84-нји суратлар).

N. I. Pirogow ilkinjilerden döwükleri bejermekde alebastrly daңyny ulanypdyr. Gips kalsiniñ sulfatyndan we suwdan durýar. Me-disina gipsini tebigy ýagdaýdan zawodda bölme we 140–80 gradus temperaturada gyzdyrmak bilen alýarlar. Gigroskopik häsiýeti bolan gips basym çyglanýar we gips daңylaryny goýmaga ýaramaýar. Şonuň üçin gipsi germetizirlenen gaplarda saklamaly.

Eller üçin 7–15 gatlakdan ybarat bolan inli bintleri taýýarlamaly. Aýaklar üçin bolsa 20–25 gatlak (10–12 gatlak) (82-нји сурат).

Gipsiñ hilini barlamak üçin onuñ biraz bölegini süýt bilen garmaly. Eger gipsiñ hili gowy bolsa, ol 5–7 minutyñ dowamynda basym gataýar.

Gipsi barlamak üçin şu synaglar geçirilýär:

- Gipsi bir ýumruk edip gysmaly. Eger ýumruk açylan wagty gips seçilip ýaýrasa, onda ol gowy hilli hasaplanylýar. Eger ýumruга alnan wagty gipsiñ barmak yzly tokgasy gaçsa, onda ol çyg we ony ulanyp bolmaýar. Şonuň ýaly ýagdaýda çyglanan gipsi 140°C-ä çenli gyzdyrmaly, şondan soň ýokarda görkezilen synagy gaýtadan geçirmeli. Görkezmezden öňürti gipsi ýaýratmaly.
- Gips suw bilen garylan wagtynda ondan zaýаланан ýumurtganyñ ysy gelmeli дәл.
- Gipsiñ we suwuñ deñ mukdaryny alyp, olary tä bulamak gөрнүшли болыаааа garmaly. Ol 5–7 minutdan soň guraýar we gataýar. Gatan gips plastmassa ýaly döwүlmeli, ýöne owranmaly дәл.

Döwүgiñ gөрнүшине baglylykda şu aşakdaky daңylary ulanýarlar:

- tegelek (aýlaw) gipsli daңy;
- longeta (83-нји сурат);

- gutaran daňy;
- köpri görnüşli;
- şinli-gips daňysy;
- gipsli krowatjyk. Näsagy uzak wagtlap bejermek üçin onuň endamynyň arka ýüzüne gips krowat goýulýar (*84-nji surat*);
- açylýan-ýapylýan ýa-da çykarylýan gipsli daňy.

Gipsi goýmak üçin ony ýyly suwa salmaly. Ondan soňra bintleri suw bilen doly ezip, seresaplylyk bilen gysmaly. Gatamanka gipsli daňyny basym goýmaly. Barmaklaryny ahyrlyklarynyň ýagdaýyna gözegçilik etmeklik üçin açyk halda goýmaly (barmaklary gyzgyn, hereketli, gülgüne reňkde, pulsasiýaly bolmaly). Haýal guran mahalynda (N–10–15) ony elektroçyralaryň, Soluksyň çyrazy bilen guratmaly.

Gips daňynyň ýüzüne döwür-ýenjigiň bolan wagtyny, sagadyny ýazmaly. Ilki çiş gaýdýança longeta gips daňysyny goýup, çiş gaýdanyndan soňra aýlawly gips daňysy goýulýar.

➤ ***Penjire görnüşli gips daňysy*** – ýarany bejermek üçin wagtlaýynça penjire goýulýar we onuň üsti bilen açyk döwürleriň ýarasy bejerilýär.

➤ ***Köpri görnüşli gips daňysy*** – 2 gips daňydan ybarat, bognuň ýokarsyndan we aşagyndan goýulýar, arasyndan demir gaýtarylan çiş bilen birikdirilen. Bogunlaryň döwürmeginde we uly döwür-ýenjiklerde peýda berýär we gerekli bejergini – immobilizasiýany berýär.

➤ ***Stremenli gips daňysy*** – injigiň döwlen mahaly ulanylýar. Demir çiş, gips daňynyň içinde näsagyň gezmelemegini aňsatlaşdyrýar.

➤ ***Sütün görnüşli gips daňysy*** – aýlaw daňynyň iki tarapyndan bütin uzynlygynda kesilip ýasalýar. Bejeriş çäreleri we ýaralanan ahyra syn etmeklige mümkinçilik berýär (massaž, fizobejergiler).

➤ ***Şina gips daňysy*** içine gaty kagyz, demir ýa-da tagta salnyp emele getirilýär.

Gayrüzülmeler:

- pnemoniýa;
- gan aýlanyşygyň bozulmasy;
- nekroz;
- iriňleme.

V bap

REANIMASIÝA BÖLÜMINDE AMALY ENDIKLER

Reanimasiýa bölüminde amaly endikler we manipulýasiýalar

Uly operasiýalardan soňra bölüme anesteziş-şepagat uýasy bilen geçirmeli. Näsagy sürüji-krowatda üç sany lukman işgärleri bölüme geçirýär. Prostynlar we ýorganlar gyzdıryjylar arkaly ýyladylmaly.

Näsagyň ýatyşynyň iň köp ulanylýan usuly arkasyna ýatırmak, munda kellesiniň aşagynda ýassyk goýmak bolanok, kellesine gan ýygnanmaz ýaly hem-de dem ýollaryna iýmit hem gakylyk düşmezlik üçin. Ýagdaýy kadalaşyp ugranda sag gapdalyna ýatıryp bolýar. Bu ýagdaýda ýürek urşy, aşgazan-ıçege hereketleri kadalaşýar, beden temperaturasy peselýär, öýken sowuklamasynyň öňüni almak maksady bilen «oturan» ýagdaýda oturdýarlar. Oňurga süňkünde operasiýa edilen ýagdaýda hem-de kelle-beýni operasiýalarynda çaga garnynyň üstüne ýatırylýar. Kollars, şok bolan ýagdaýynda aýagyny galdıryp ýatırmaly (klark ýatyşy). Garyn boşlugynyň hem Duglasyň дренаž hereketlerini sazlaşdırmak üçin krowatyň kelle tarapy galdırylyp ýatırylýar (Fauleriň ýagdaýy). Aýagyndaky operasiýadan soňra aýaga şına (Beler, Broun) goýulýar.

Çagany häli-şindi hereketlendirip durmaly. Gowşak näsagyň ýanbaşynyň aşagyna rezin halka (krug) goýmaly. Eger operasiýadan soňra beden gyzgyny galsa, çaganyň ganynyň umumy barlagyny geçirmeli, aşgaturşy deňagramlylygyna gözegçilik etmeli.

Suwuklygy kadalaşdırmak üçin damaryndan erginler goýberilýär: glýukoza, aminokislotalar, gan, aminokrowin, gidrolizat we ş.m. ulanylýar.

- GBO.

87-նյի սւրաթ. Բրոնհոսկոպիյա քսրսաԿ

- Քրոզերին Երմանյնյն իեմա եոյնոնոն ցոյբերմելի.
- ՔերիԵրալ կաթեր ցոյմալյ.
- Արեբոյաա ցազ ոյկարյյյ տրա եոյմալյ.
- ԵաերաԿը երեկի մոկԵաԿա կալիյ երցինին ցոյբերմելի.

Քեանիաիյա եոլոմինե ինթեիւ եեյրցա մաթաո եոլյան յա-Եա ին-
տուբաիոն եիւիւիւցոյ ցեոիրեն ոնաալար յաթյրյլյար. Ին կոթ Եուի ցելյան օր-
րաիյալար:

- ***Տորաոոոմիյա*** – եհինոկոկոզԿա, Եոա կեմիսլիկերԵա, Եո-
ւաւալյ իրինլի սուոկլաւալարԵա, ոնիշ կեսելլերինԵա եւ ի.մ.
- ***Լարարոոոմիյա*** – եհինոկոկոզԿա, Եոա կեմիսլիկերԵա, Եո-
ւաւալյ իրինլի սուոկլաւալարԵա, ոնիշ կեսելլերինԵա եւ ի.մ.
- ***Լյոմբոոոմիյա*** – եհինոկոկոզԿա, Եոա կեմիսլիկերԵա, Եո-
ւաւալյ իրինլի սուոկլաւալարԵա, ոնիշ կեսելլերինԵա, ներրոլիազԿա
եւ ի.մ.

88-nji surat. *Ambu haltajygy*

89-njy surat. *Ambu haltasy bilen çaga howa goyberiliři*

Շաղալա ցաճրացոյլմաճը կոմեցին երլիՃ. Դըրլի յաճըլ Շաղալալա ռեանաճիճանըն եճաճ թրաճիլըրի

Իլկաճի լուկմաճըլըկ կոմեցին երմեկ ցաճրացոյլմաճը յաղ-
ճաճըլալա, կաւաղ ռաճաց ՕլըմԴն ալը ղալմալ մալճաճը ելեն երմա-
նալ յաղճաճըլալա հեմ-Դե կլաճիկ ՕլըմԴ ցեղըրիլըր. Երմաճալ յաղճաճ –
եւ յաճաճըլ յեղաճ աղըլը Օրգաճըրըն ֆընկճիճաճընըն եւոլմացը, կաւաղ
եւճա ֆընկճիճաճընըն եղաղմացը ելեն յեւե Շըկըն յաղճաճըլԴը. Աղլ
լուկմաճըլըկ իճղալըրի հաճաղաճա իլկաճի լուկմաճըլըկ երմե-
ցի եաճըմալը (88–89-ըլը ճըրաղըր). Երմաճալ յաղճաճ մըրլի ճեաղըր
եճաճըն յեւե Շըկըլ ելիլըր. Եւ մըրլի կեճըլըր ճեաղըլ, ճեմ աղըն եւ
յեւրեկ ըրընըն յեղաղմացը, աղըր իկեճընմեԴ եւ աճիկճիճաԴա, ճեմ
ալը յողըրըն իյմիտ մըճընԴ եւղըլ ելը.

Երմաճալ յաղճաճ իկա յաղըրա եղընըր – աղաճիճաԴն Օղկաճ եւ
աղաճիճա. ճեմ աղըն եւ ղաճ աղընընըն մոլը եղաղմացընա եւճա **կլի-
նիկ Օլըմ** ճիլըլըր. Երնաղե աղաղճն ճղ յընընա ցաղըրըլ եւմաղն
յաղճաճըլա, մըրեզի ռըրա ըղղաճընԴալըկ յեղըղեմըլ, Օրգաճըրըն,
ճոկըմալըն յեղըղեմըլ կլաճիկ եւ եւոլոգիկ Օլըմըն յեւե Շըկմացը
եւղըր.

➤ **Քըաղաճիճա** – աղըրալ եաճընըն թեճը մըճըմըլ, ճըր Օղըղընըն
ղղըրեմըլ յալը աղաղըրա ելեն յեւե Շըկըր. Քըճըն մոլըլըցը աղաղըր
հեմ-Դե յըցըլըցը Շաղըաղըր. Եւ յաղճաճըն Շըն ճեմ աղըն եւոլմացը
հեմ ղեմոճաճալընըն եւոլմացընԴա յաճաճըլ յեղաճ ղըրեկաճ աղըրըն
ղըկոճիճաճը յեւե Շըկըր եւ աղաճիճա ցեղըլ ելը.

➤ **Աղաճալ յաղճաճ** – աղընըն մոլը յիղեմըլ, ղղ ռեֆլեկճըրըն յիղ-
եմըլ ելեն մըճընԴըրիլըր. Քըճըլ թըրիֆըրիկ ճաղալալա ղղճալ յա-Դա
ճըլըմաղըր. Աղըրալ եաճըլը Օղղըլ եւմաղըր յա-Դա 40–30 մմ ճըմ.
ճըղ. ճըղ եւղըր. Կա յաղճաճըն աղաճիճա երնաղե ճաղաղըլ ճղաղ եճըլ
եւղըր.

➤ **Կլաճիկ Օլըմ** – ղեթըրընըն աղըրալա եւ ճոկըմալա ղաղ-
ճըմընընըն հաճըճալը յղկ, Օրգաճըրընըն յաճաղըլըցը ճաղընըն եւղըր. Կլի-
նիկ ՕլըմԴ կըլե-եղընընըն ղաղըցընըն յաճաղըլըցընա Օրգաճըրընըն
ըմըմը յաղճաճըն ըլը ղեթըր յեղընղկ.

Preagoniýa we agoniýa ýagdaýyna dem alşyň we ýürek urşuň togtamagyna, ýaşyna, gyzgynyna bagly bolýar. Kiçi ýaşly çagalarda kliniki ölüm 3–4 minut, ulularda 5–7 minut dowam edýär.

Kliniki ölümiň alamatlary: dem alşyň ýok bolmagy, deri örtügiň, dodaklaryň sianozy.

➤ **Biologiki ölüm – ýüregiň togtamagy** – magistral arteriýa-da (uky, but) pulsuň ýitmegi, göreçleriň giňelmegi, olaryň ýagtylyga reaksiýasynyň ýok bolmagy. Kelle-beýnisiniň gipoksiýasy. Kliniki ölümde hemişe diýen ýaly aňyň ýitmegi bolýar.

Reanimasion çäreler:

- kliniki ölümiň wagtyny bellemeli;
- dem alyş ýollaryny nemden we gusundydan arassalamaly;
- näsagy gaty üstde (stolda, ýerde) arkan ýatyrmaly, kellesi yza gaňrylan bolmaly;
- agyzdan-agza ýa-da agyzdan burna minutda 2–3 gezek howa goýbermeli;
- ýüregiň göni däl massažyny 4–5 gezek etmeli;
- reanimasiýa çäreleri: bir gezek howa üflenende 4 gezek döş süňküne massaž etmeli;
- gerek bolan ýagdaýynda traheýany intubasiýa etmeli, öýkeni emeli howalandyrmak ulanylýar (90–91-nji suratlar);
- elektrokardiograf berkitmeli.

Ýüregiň göni däl massažyndan soň näsagyň derisi kadaly bolup, merkezi we periferiki damarlarda pulsý gowy bildirip başlaýar, göz refleksleri kadalaşýar, göreç daralýar, arterial basyşy 50–70 mm sim. süt. ýokarlanýar.

▪ **Giptermiýa** (gyzgyny 39°C, ýokary bolsa) ýagdaýy bolsa, çaga gowşak, biynjalyk bolýar, iýmitden ýüz öwürýär, suw köp içýär, der köp bölünip çykýar. Dem alşy nädogry bolup, çaltlaşýar, kähalat-da aňynyň ýitmegi bolýar. Tahikardiýa bolup, arterial basyşy peselýär, kelle-beýni çişme alamaty (simptomy) ýüze çykýar.

Ilkinji kömegi etmek üçin çaganyň eşiğini aýyrmaly, kellesine we gasyk sebitine buzly tulum goýmaly. Deri örtüğini spirt bilen

90-njy surat.

Çaga emeli dem alyş apparatyň astynda

süpürmeli. Çagalara temperaturasy 4–5°C bolan sowuk suw içirmeli hem sowuk suw bilen klizma etmeli. Çaga käbir ýagdaýlarda gusmagy mümkin. Ýagny operasiýadan soň bihuşlandyryjydan açylýan näsaglarda ýüze çykyp bilýär, kelle-beýni çişmede, aşgazan-içege bozulmagynda ýüze çykyp bilýär. Çaga gaýtaranda şol gusundy iýmitler bilen dem alyş ýollaryna gitmegi (aspirasiýa) we dem ýetmezçilikden ölmegi hem mümkin. Şol sebäpli näsäg gaýtaranda kellesini bir tarapa öwürmeli hem-de legen ýa-da esgi goýmaly, näsagy rahatlandyrmaly. Gusup bolandan soň çygly hasa bilen süpürmeli, agzyny çäýkatmaly, täzeden geýindirmeli. Şepagat uýasy gusunda häsiýetnama bermeli (onuň mukdary, gan, iýmiti we ş.m.) we lukmana aýtmaly.

- **Gan akma.** Operasiýadan soňky ýüze çykýan ýagdaýlar bolup, ol daşky (operasion ýaradan, bedeniň şikes ýeten yerinden, wena punksiýa edilende we ş.m.) we içki gan akma ýüze çykyp bilýär.

91-նյի սւրաթ.

ՇաԿա եմււ զեմ ալոյշ ափարաթոյն աճոյնԴա

ԵԿեր-Դե աենա Կան աԿմաճոյ Բոլճա, օնԴա ինննանւ աոյրմալո աե մաԿամ սարԿո սարաալո աս-Դա ռեզոն շեԿԴոնոյո Բոլեն Դաճմալո.

ՕոյԿեն Կան աԿմաճոյ Դեմ Բոլոփ Բոլոյն, օլ փնեաոնոյԴա, Կան ԿեսեղերոնԴե, ոյոբոյն ԴոԿա ԿեմոսղոնԴե, օոյԿենա ԽոնրԿոոոոո Զեփեր ոյետենոն ճոն, Դոշ Կափաճաճոյն ոյափոկ իեոեսղենոնԴե ոյոշե շոյԿոփ Բոլոյն. Նաճո ւոյոյոնԴե ԿաԿոլոկ Բոլեն Կան շոյԿոփ Բոլեր. ՕոյԿեն Կան աԿմաճոյնԴա ԿոփոյոյԿոոո աոյԿ Կոյոլ ռեոնԿոոո առաճա Կան Բոլոյն. Բո ոյաԴոյԴա Նաճոյո օտոյրմալո ոյա-Դա ոյարոմ օտոյրմա ոյաԴոյԴա Կոյմալո Դեմ-Դե Դոշոյն Բոլոլո տոլոմ Կոյմալո, շաԿանո ոյոյմոտղենԴոնոոո Դալ. ՇաԿաղար աղաճա ԿոշեճոնԴոնո, ճեափո մոյճճաղար ոյոյԿոլոլո, Կան աԿմա Կոյոյեոյն.

▪ **Աճոաան Կան աԿմաճոյ** – աճոաանԴա օփերաճոյա եԴոնոնոն ոյեԿոյն ոյոԿարոյ Բոլոմոն Դեմ-Դե Դեղ մաԴԴա աճոաանոյն Նեմոո ԲաԴաճոյնա Զեփեր ոյետոնԴե, աճոաանոյն ոյարա-Բաճ ԿեսեղոնԴե Դեմ-Դե աճոաանԴա ԲարլաԿ ԿեոոոոնԴե ոյոշե շոյԿոփ Բոլոյն. Աճոաան Կան աԿմաճոյ ոյոբեԿ Բոլան-

92-нји surat.

Lineomat enjamy arkaly erginiň goýberilişi

ma, gaýtarma arkaly ýüze çykýar, gan iýmit maddasy bilen garyşan, doýgun, lagtalan görnüşinde ýa-da «lagtalan kofe» ýaly bolýar. Ilkinji kömek näsagy ýokary ýassykda ýatymaly, epigastral sebitinde buzly tulum goýmaly. Eger-de gusmak ýüze çyksa, näsagyň kellesini gapdala edip, böwrek görnüşli jamjagaz goýmaly. Buz bölejigini hem ýuwutdymaly, näsagy doly rahat ýagdaýda saklamaly. Içege gan akmasyn da näsagy pes ýassykda ýatymaly, garnyna buzly tulum goýmaly, kiçi ýaşly çagalara sowuk kompres ýapmak hem bolýar. Bu ýagdaýda çaganyň täretinde gan bolýar, ol göni içegeden hem gelip bilýär, ol aşgazan-ičege kesellerinde (baş, polip bolanda, jaýryk atanda), çagalarda içi gatanda, operasiýadan soňky gaýrüzülmelerde ýüze çykyp bilýär. Burundan gan akma, köplenç, kalsiý ýetmezçiliginde, burna şikes ýetende ýüze çykyp bilýär. Näsagy düşekde oturtmaly, kellesini göni saklamaly ýa-da azrak öňe egmeli, sebäbi gan burun – damaga gitmezligi üçin hem burun önüne polietilene oralan buz dykmaly, sowuk kompres etmeli ýa-da pagta žgutik goýmaly.

▪ **ՔեշեւԵ ԿԱ ԲՕԼԱՆԴԱ (ԿԵՄԱՐԻԿԱԴԱ),** ԽձԱՆԴԱ ԲՕՎՐԵԿԵ օփԵրԱՏԻԿԱ ԵԴԼԵՆԴԵՆ ՏՕՆ, քեշեւ ԱԿԱԴԱ ԿՅՈՒԵ ԿՅԿՔ ԲԻԿՅԱՐ. ՕՆԴԱ ԽՕԿՄԱՆ ԼՈԿՄԱՆԱ ԿՅՈՒԵ ԤՈՒՄԱԿ.

▪ **ԻՇԿԻ ԿԱ ԱԿՄԱԴԱ** ռԱՏԱԿՅՆ ԱՐԵՐԻԱԿ ԿԱ ԲԱՏՅՅ ԿԱԼՏ քԵՏԵԿՅԱՐ, ռԵՆԿԻ ԱԿՄՏԿԼ-ԿՕԿ ԲՕԿՅԱՐ, ԱՆԵՄԻԿԱ ԿՅՈՒԵ ԿՅԿՅԱՐ, ռԱՏԱԿ ՏՅՒԼԵՐԵՆ ԿԱԴԱԿԴԱ ԲՕԿՅԱՐ, ԴԵՄ ԱՅՅ ՎԵ ԿՅՐԵԿ-ԿԱ ԴԱՄԱՐ ԱԿԿԱՄՅՆՅՆ ԲՕԶԱԿՄԱԿ ԿՅՈՒԵ ԿՅԿՅԱՐ. ԲԱ ռԱՏԱԿԼԱՐԱ ԽԻՐԱՐԴԻԿԻ ԱՍԱԼ ԲԻԼԵՆ ԲԵԿԵՐԿԻ ԵԴԼԿՅԱՐ ՎԵ ԿԱՆՅՆ ՕՐՆՈՒՆԻ ԤՈՒԿԱՆ ԵՐԿԻՆԼԵՐ, ԿԱ ԿՕԿԲԵՐՄԵԼԻ.

▪ **ԿՅՐԵԿ-ԴԱՄԱՐ ԿԵՏՄԵԿԻԼԻԿԻ** – ԿԱԿԱԼԱՐԴԱ ԿՕՔ ԿԵՏԵԼԼԵՐԴԵ ԿՅՈՒԵ ԿՅԿՅԱՐ, ՕՆՈՒ ՆԱՄԱՏԼԱՐԻ: ԤԱԽԻԿԱՐԴԻԿԱ, ԱՐԻՏԻՄԻԿԱ, ԴԵՄԿՅՏՄԱ, ԴԵՐԻՆԻՆ ԱԿԱՐՄԱԿ ԿԱ-ԴԱ ԿՕԿԵՐՄԵԿԻ, ԿՅՐԵԿ ԤՕՎԵՐԵԿԻՆԴԵ ԱԿՐԻ ԲՕԼՄԱԿ ԿՅՈՒՄԿԻՆ. ԻԼԿԻՆԿԻ ԿՕՄԵԿ ԽՕԿՄՈՒՆԴԵ ԿՅԿԼԻ ԿԻՏԼՕՐՕԴ ԲԵՐՄԵԼԻ, ԿՅՐԵԿ ԴՈՒՄԱԿ ԿՅՈՒՄԿԻՆ, ԲԱ ԿԱԴԱԿԴԱ ԿՕՆԻ ԴԱԼ ՄԱՏՏԱԿՅՆԻ ԿԵԿԻՐՄԵԼԻ.

▪ **ԱՐԵՐԻԱԿ ԿԱ ԲԱՏՅՅՆ ՔԵՏԵԼՄԵԿԻ** ԻՇԿԻ ԿԱ ԱԿՄԱԴԱ, ԿՅՐԵԿ-ԴԱՄԱՐ ԿԵՏՄԵԿԻԼԻԿԻՆԴԵ, ԴԵՄ ԱՅՅՆ ԲՕԶԱԿՄԱԿՅՆԴԱ, ԿՕԼԼԱՔՏԴԱ ԿՅՈՒԵ ԿՅԿՅԱՐ. ՏԵՔԱԿԱՏ ԱԿՅԱՏ ԿԱ ԴԱՄԱՐ ԲԱՏՅՅՆԻ ԽԵՄԻՏԵ ՕԼՇՔԱՔ ԴՈՒՄԱԿ, 50 mm ՏԻՄ. ՏՅՏ. քԵՏ ԲՕՏԱ, ԼՈԿՄԱՆԱ ԿՅՈՒԵ ԤՈՒՄԱԿ, ՕԼ ԼԻՆԵՕՄԱՏ ԵՆԿԱՄԻ ԱՐԿԱԿ ԴՕԴԱՄԻՆ ՎԵ Տ.Մ. ԵՐԿԻՆԼԵՐԻ ԿՕԿԲԵՐԿՅԱՐ (92–93-ՆԿԻ ՏՐԱՏԼԱՐ).

93-ՆԿԻ ՏՐԱՏ.
ԼԻՆԵՕՄԱՏ ԵՆԿԱՄԻ

▪ **Բեյնի շիժմեսի** – gemodinamikanyň bozulmagynda, suw-elektrolit deňagramlylygynyň bozulmagynda we beýleki birnäçe kesellerde duş gelyär. Suwuklyk beýni çişի emele gelyär. Aýlanýan ganyň göwrümi köpelyär. Çiş beýni bozulmagyna getirýär, wena akymy kynlaşýar, kelleçanak içi basyşyň ýokarlanmagy we gipoksiýa ýüze çykýar. Alamatlary: kellagyry, ýürek bulanma, gaýtarma, aňyň bozulmagy, ysgynsyzlyk, ukuly ýagdaý bolýar. Oňa derman bejergisi geçirilýär.

▪ **Öýken շիժմեսի** – pnwmaniýada, kellede շիժ bolanda, böwregiň agyr kesellerinde, ýürek-damar patologiki üýtgeşmelerinde ýüze çykyp bilýär. Dem alyş ýollarynyň nemini arassalamaly, spirt bilen **ingalyasiya** etmeli, ýagny köpürjik emele gelmez ýaly. Onuň üçin Bobrowyň apparatyna 96°-ly spirt guýmaly (kiçi ýaşly çagalara 35–70%-li ergini) we kislorodly ballona berkitmeli hem-de burun kateterinden ýa-da maskadan 30–40 minut dowam etmeli. Lukmanyň bellemegi boýunça diuretiki serişdeler hem ulanylýar.

Bokurdagyny շիժմեսի (ýalan krup) 1–4 ýaşly çagalarda ýüze чykýar, ol ekssudativ diatezli we beýleki allergiki keselli çagalarda duş gelyär. Ol, köplenç, ýiti respirator *infeksiyada* organizmiň allergiki reaksiýasy hökmünde ýüze чykýar. Näsag üsgürip başlaýar, dem alşы kynlaşýar, dem alanda hyžžyldy eşidilýär, bedeni agyrýar, käwagt sianoz bolýar. Çaganyň temperaturasy ýokarlanýar, der basýar. Çaga kislorod bermeli, soda bilen *ingalyasiya* (94-nji surat) etmeli, döşüne ýyladyjy goýmaly. Desensibilizirleyji bejergi geçirilýär. Eger-de bokurdagynda stenoz bolsa, onda näsaga traheostoma goýulýar.

94-nji surat. *Ingalyasiya*

95-nji surat. Həzirkı zaman emeli dem berıř enjamy

▪ ***Tutgaýyň ýüze çykmagy*** – merkezi nerw ulgamynyň bozulmagynda ýüze çykýar, kelle-beýni patologiki ýagdaýynda meningit, ensefalit, kelle-beýni çişinde, kelle şikes alanda hem-de ýokanç keselerde ýüze çykýar. Tutgaý gysga we uzak wagtlaýyn bolýar, güýçli we gowşak, ritmiki we aritmiki bolup bilýär. Näsagda sandyrama tutgaýy bolanda kellesi yza gaçýar, gözi azaşýar ýa-da batýar, äňleri gysylýar we çaga dilini dişlemegi mümkin. Kā ýagdaýda gaýtarmagy mümkin ýa-da dodagynda köpürjik peýda bolýar, tahikardiýa ýa-da bradikardiýa bolýar. Ilkinji kömek – näsagy şikeslenmeden goramaly, tutgaý wagty gusundylary bilen aspirasiýa bolmazlygy üçin gözegçilik etmeli. Reanimasion çäreleri tutgaý aýrylýança geçirilmeli. Gerek bolsa emeli dem beriş enjamyna birikdirmeli (95-nji surat).

VI ԲԱՊ

ՇԱԿԱ ՀԻՐԱՐԳԻՅԱՏՅԻ ԿԼԻՆԻԿԱՏՅՆՅՆ ԿԱԲՍԽԱՏՅԴԱ ԼՒԿՄԱՆՇՅԼԿ ՐԵՏԻՆԱՄԱԼԱՐՅՆՅՆ ԿՕՐԵԴԻԼԻՏԻ

Շակա հիրուրգիյա կլինիկատյն րԵՏԻ ԿԱԿՅԼԱՐ

Կաբսլ ԵԻՏ ԲՕԼՍՄԻՆԵ ՁԽԼԻ ՐԵՏԻ ԿԱԿՅԼԱՐ ԲՕԼՍՄԻՆ ՏԵՓԱԴԱՅԻ ՄԱՅԱՏ ՏԱՐԱՓՅՆԴԱՆ ԴՕԼԴՐՅԼՅԱՐ. ՕԼ ՐԵՏԻՆԱՄԱԼԱՐԿ ԼՒԿՄԱՆ ՆՁՏԱԿԻ ԽԵՄԵՏԱՐԱՓԼԱՅՅՆ ԲԱՐԼԱՓ ԲՕԼԱՆԴԱՆ ՏՈՆՐԱ ԿԱԿՅՐ ԴՕԼԴՐՅԱՐ. ՏԵՓԱԴԱՅԻ ՄԱՅԱՏ ՆՁՏԱԿԻ ԿՅԶԿՅՆՅՆԿՆ ԵԼՇՁՁ «ՆՁՏԱԿԼԱՐԿ ԿԱԲՍԼ ԵՏՄԵԿԻՆ ԽՏԱԲՅԻ», «ՏՏԱՅՈՆԱՐ ԲԵԿԵԴԻՏԻՆԴԱՆ ԿՅՅ ԴՕՆԴԵՐԵՆԼԵՐԻՆ ԽՏԱԲՅԻ» շՐՆԱԼՅՆԱ ԲԵԼԼԵՅԱՐ. ԲՍ շՐՆԱԼԱ ՏԵՓԱԴԱՅԻ ՄԱՅԱՏ ՆՁՏԱԿԻ ԱԴՅՆԿ, ՖԱԽԼԻՅԱՏՅՆԿ, ԱՏԱՏՅՆՅՆ ԱԴՅՆԿ, ԿՁՏՅՆԿ, ԿՁՁԱԿԱՆ ԿԵՐԻՆԻ, ՆՁՏԱԿ ԿԻՄ ՏԱՐԱՓՅՆԴԱՆ ԴԵՏԻՐԻԼԵՆ ՎԵ ՆԻՐԵԴԱՆ ԿՕՐԿԵԶՄԵ ԲԵՐԼԻՏԻՆԻ, ԱԿՐՒԿԴՐՄԱՆԿ ԲԵՐԵՆ «ՏԱԿԼԿ ՕԿՅՍՆԻ», «ԴԻՅ ԿՕՄԵԿ» ԲԼԵՆ ԿՅՅ ԴՒԿԱՆԿ, ԴԵԼԵՆ ՎԱԴՅՆԴԱԿԿ ԴՕԿԼԱՆ ԿԵՏԵԼ ԿԵՏԴԻՆԻ, ԿԱԲՍԼ ԵԻՏ ԲՕԼՍՄԻՆ ԴՕԿԱՆ ԿԵՏԵԼ ԿԵՏԴԻՆԻ, ՆՁՏԱԿԻ ԽԱՅՏԿ ԲՕԼՍՄԵ ԻԲԵՐԼԵՆԴԻԴԻՆԻ ՎԵ Տ. Մ. ՄԱԴԼՄԱԼԱՐԿ ՏՍ ԿԵՐԵ ԿԱԿՅՐ ԲԵԼԼԵՅԱՐ.

ԿԵՆԵ-ԴԵ ԿԱԲՍԼ ԵԻՏ ԲՕԼՍՄԻՆԻՆ ՏԵՓԱԴԱՅԻ ՄԱՅԱՏ ՏՏԱՅՈՆԱՐԴԱԿԿ ՆՁՏԱԿԻ ԿԵՏԵԼԻՆԻՆ ԴԱՐԽԿԿ ԿԱԿՅՅՆԿԻՆ ԿՅՅ ՏԱՐԱՓՅՆԿ ԴՕԼԴՐՅԱՐ (*97-ՆԿԻ ՏՐԱԴ*). ԲՍ ԿԱԿՅԱ ԽԵՄ ԿԱԲՍԼ ԵԻՏ ԴԵՐԴԻՏԻՆԴԱԿԿ ՄԱԴԼՄԱԼԱՐ ԿԱԿՅԼՅԱՐ, ԲՁՁԱ-ԴԱ ՕԿ ԴԵԼՓՈՆ ԲԵԼԴԻՏԻ, ՇԱԿԱՆԻ ԵՆԵ-ԱՏԱՏՅՆԿ ԻՏԼԵԿԱՆ ԿԵՐԼԵՐԻ, ԴԵԼՓՈՆ ԲԵԼԴԻԼԵՐԻ ԿԱԿՅԼՅԱՐ.

ԲՕԼՍՄԵ ԽՕԿՄԱՆԿ ՏՐԱԴԴԱ ԴԵՐՄԱՆ ԲԵԼԼԵՄԵԼԵՐԻՆԻՆ ՎԵ ԵՆԴԱՄՅՆԿ ԿՅԶԿՅՆՅՆԿՆ ԵԼՇՁ (*98-ՆԿԻ ՏՐԱԴ*) ԿԱԿՅՅՆԿ ԴՕԼԴՐՅԱՐԼԱՐ, ՕԼ

96-նյ սւրատ. *Քեսմի կաղշլար կոմպյութերդե զոլդւրյլյար*

յերդե նասաղյն ադյ, ֆամիլյասյ, աթասյնյն ադյ, յաշյ, Լուկմանյն ադյ, ֆամիլյասյ, բօլւմի, կեսել տարհյնյն ելգիսի, ելլենեն զերմանարյնն աթլարյ, մուկդարյ, ցօյբերիլիշ սսւլյ, ելլենեն ցւնի աե իլ զերման ելլեմելերինն յւթգեժիլեն ցւնի ցօրկեզիլյար.

Նասաղ եօլւմեն շյկարյլանդա, օնա հօկման եօլւմեն շյկանլյցյ հակա «ցօյբերիշ» կաղշյ երիլյար (*99-նյ սւրատ*). Տօնկյ յլլար Մւրկմենիտանյն կլինիկալարյնդա կոմպյութեր աթկալ Քեսմի կաղշլարյ զոլդւրմակ զւշցւնի ցիրիլյար. Օլ իքաթաղ սլալարյնյն իլերինի հաս յեռիլլեշժիրյար.

Türkmenistanyň Saglygy gorayýs we derman senagaty ministrligi Edaranyň ady _____		Görnüşiniň şertli belligi _____ Edaranyň şertli belligi _____
		003/h görnüşli saglygy gorayýs resminamasy Türkmenistanyň SG we DS ministrligi tarapyndan 18.11-2006-njy ýyl № 230-njy buýruk esasynda tassyklan

Ýatymlaýyn bejergi alýan näsagyň lukmançylyk kartasy №

Düşen senesi we wagty _____
Çykan senesi we wagty _____
Bölüm _____ otagyň № _____
Geçirilen bölümi _____
Geçiren orun-günleri _____
Eltilişiniň görnüşleri: zemmer-tigirde, kürsüde ýa-da ýöredip (çyzmaly) _____
Ganyň topary _____ Rezus degişliligi _____
Derman serişdeleriniň zyýanly täsiri (götermezlik) _____

derman serişdesiniň ady, täsirlik häsiýeti

1. Näsagyň familiýasy, ady, atasynyň ady _____
2. Jynsy _____
3. Ýaşy _____ (doly ýaşy, çagalar üçin: 1 ýaşa çenli – aýy, 1 aýa çenli – günü)
4. Hemişelik ýaşaýan ýeri: şäher, oba (aşagyny çyzmaly) _____

gelenler üçin, welaýat, etrap, şäher, oba, garyndaşlarynyň ýaşaýan ýeri, telefony görkezmeli.

5. İşleýän ýeri, hünäri ýa-da wezipesi _____

okuwçylar üçin okuw ýeri, çagalar üçin çagalar edarasy, mekdep, maýyplar üçin maýyplyk topary, WUM, hawa, ýok (aşagyny çyzmaly) _____

6. Näsagy iberen edara _____
edaranyň ady _____

7. Gyssagly görkezmeler boýunça getirildi: hawa, ýok, näsag keselländen, şikes alan sagadyndan soň: tertip boýunça ýerleşdirildi (aşagyny çyzmaly) _____

8. Iberen edara tarapyndan keseliň kesgitlemesi _____

9. Ýerleşen wagtyndaky keseliň kesgitlemesi _____

10. Kliniki keseliň kesgitlemesi _____

11. Keseliň kliniki jemleýji kesgitlemesi _____

a) esasy: _____

b) esasyň gaýrüzülmeleri: _____

w) baglanyşykly geçýän keseller: _____

<p>Түркменистань Сaглыгь гораъыш we дерман сенaгaты министрлиги Едарань ады _____</p>		<p>004/Һ гөрнүшли сaглыгь гораъыш ресминaмaсы Түркменистань СG we DS министрлиги тарaпындан 05.06-2000-нжи ýл № 137-нжи буýрук esасында тaссыклaнaн</p>	<p>Гөрнүшлин шертли беллиги _____ Едараньн шертли беллиги _____</p>
---	--	---	---

Endamynyn gyzgynynyn ölçeg kagyzy

Карта № _____	Насагын фамилиясы, ады, атасынын ады _____	отагын № _____
Сене _____		
Кеселин гүнлери _____		
Ýatymlaýyn bejergidäki gün	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16	
DU AB G ⁰	e a e a e a e a e a e a e a e a e a	e a e a e a e a e a e a e a e a e a
140 200 41		
120 175 40		
100 150 39		
90 125 38		
80 100 37		
70 70 36		
60 50 35		
Dem alşy _____		
Agramy _____		
Içen suwuklygy _____		
Gije-gündizdäki _____		
Peşewiniň möçberi _____		
Täret _____		
Wanna _____		

98-нжи surat. Gyzgynyn ölçeg kagyzy

Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi Edaranyň ady _____		Görnüşiniň şertli belligi _____
		Edaranyň şertli belligi _____
		066/h görnüşli saglygy goraýyş resminamasy Türkmenistanyň SG we DS ministrligi tarapyndan 18.11-2006-njy ý, № 230-njy buýruk esasynda tassyklan

Ornuň görnüşi: býujet, hojalyk hasaplaşygy (degişlisiniň aşagyny çyzmaly)**Ýatymlaýyn bejeriş edaradan çykarylan näsagyň № ____ hasabat görnüşi**

1. Familiýasy, ady, atasynyň ady _____
2. Jynsy aýal, erkek   3. Doglan senesi _____ -nji ýylyň _____ günü _____ aýy
4. Hemişelik ýaşayan ýeri _____
5. Näsagyň iberilişi: Saglyk öýünden, öz-özünden gelen, tiz kömek bilen, beýleki ýatymlaýyn bejeriş edarasynan, harby wekillikden (degişlisiniň aşagyny çyzmaly)
6. Hassahana ýerleşdirmegiň görnüşi: meýilnama boýunça, 24 sagada çenli gyssagly ýagdaýda
24 sagatdan soň gyssagly ýagdaýda (degişlisiniň aşagyny çyzmaly)
7. Hassahana düşen senesi we wagty
20 ____ ýyl _____ aý _____ gün _____ sag ____ min ____
8. Çykan (ölen) senesi we wagty
20 ____ ýyl _____ aý _____ gün _____ sag ____ min ____
9. Geçirilen orun günleri _____
10. Bölüm: _____
11. Ornunyň ugry: _____
12. Gaýragoýulmasyz kömek (güýçli depginli bejeriş) bölümünde boldumy: hawa, ýok
(degişlisiniň aşagyny çyzmaly)   bolan günü: _____
13. Iberen edaranyň kesel kesgitlemesi: _____
14. Şu kesel sebäpli ýylyň dowamynda ýerleşdirildi: birinji gezek-1, gaýradan-2
15. Keseliň netijesi: çykdy – sagalyp, gowulanyp, üýtgeşsiz, erbetleşip, başga ýatymlaýyn bejeriş edarasyna geçirilen, ölen (degişlisiniň aşagyny çyzmaly)

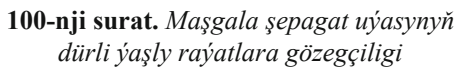

VII бap

МАШҒАЛА ŞEPAGAT УÝАСЫНЫҢ BORÇLARY WE HUKUKLARY

Маşғала şepagat уýасыныň Дүзгүннамасы

- Маşғала şepagat уýасы wezipesine Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi tarapyndan tassyklanан şepagat уýасы boýunça ilkinji taýýarlaşygy geçen hünärmen bellenilýär.
- Маşғала şepagat уýасы öz işini Türkmenistanyň Baş Kanunynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň, Türkmenistanyň Prezidentiniň hukuknamalarynyň, TSG we DSM-niň buýruk-larynyň, görkezmeleriniň we şu Düzgünnamanyň esasynda saglygy goraýyş edaralarynda amala aşyrýar.
- Маşғала şepagat уýасыnyň işi keseliň önüni alyş, näsaglara bejeriş çärelerini geçirip, ilatyň saglygyny goramaga we raýatlaryň ömrüniň dowamlylygyny uzaltmaga gönükdirilen-dir (*100-nji surat*).
- Маşғала şepagat уýасыna berkidilen ilata saglygy goraýyş kömegini maşғала lukmany ýa-da maşғала feldşeri bilen bilelikde amala aşyrýar.
- Маşғала şepagat уýасыnyň berkidilen ilatynyň sany 1000 adamdан ybarat bolup, käbir ýagdaýlarda 1500-e çenli ýetirilip bilýär.
- Маşғала şepagat уýасыnyň zähmet haky Türkmenistanyň Zähmet hakyndaky kanunlaryna laýyklykda kesgitlenilýär.

- Eger-de berkidilen ilatyň arasynda çaga ölümi, ene ölümi, inçekeseliň, göz keseliniň ötüşen görnüş-i, dogabitdi gonoblenoreýa ýüze çyksa; reanimasiýa bölümine 14 ýaşyna çenli näsag çaga düşse we keseliň önüni alyş sanjymlary ýerine ýetirilmedik ýagdaýynda ilat tarapyndan arza-şikaýat düşse

we hadysalaryň ýüze çykmagynda maşgala şepagat uýasynyň goýberen kemçilikleri tassyk edilse, onda saglyk öýüniň ýolbaşçysy tarapyndan maşgala şepagat uýasy tertip-nyzam jogapkärçiligine çekilýär.

- Maşgala şepagat uýasy her üç ýyldan kämillik derejesini welaýatyň, Aşgabat şäheriniň saglygy goraýyş dolandyryş guramasynda tassyklatmaly ýa-da ýokarlandyrmaly. Kämillik derejesi ýok maşgala şepagat uýasy welaýatyň ýa-da Aşgabat şäheriniň saglygy goraýjy dolandyryjy guramasynda işleýän ýerine mynasypdygyny tassyklatmalydyr.
- Maşgala şepagat uýasy Türkmenistanyň Zähmet hakyndaky kanunyna laýyklykda işe kabul edilýär we işden boşadylýar.
- Maşgala şepagat uýasy maşgala lukmanyna, baş we uly şepagat uýalaryna tabyn bolýar.

Maşgala şepagat uýasynyň borçlary.

Maşgala şepagat uýasynyň esasy wezipesi özüne berkidilen ilatynyň saglygyny gorap saklamakdan, keseliň önüni almak çäreleri geçirmekden we olara ilkinji saglygy goramak kömegini bermekden ybaratdyr.

Şu wezipesini doly ýerine ýetirmek üçin maşgala şepagat uýasynyň geçirmeli işleri:

- Maşgala lukmanyň ýa-da maşgala feldşeriniň ýolbaşçylygynda keseliň önüni alyş, anyklaýyş, bejeriş, sagaldyş we gije-gündiz gaýragoýulmasyz çärelerini gurnamak.
- Şikes ýetmelerde, ýiti gaýragoýulmasyz ýagdaýlarda saglygy goraýyş kömeginiň we ilkinji lukmana çenli kömegini bermek.
- Berkidilen ilatynyň saglyk ýagdaýyna yzygiderli gözegçilik etmek.

- Bellenilen tertip boýunça näsaglara berilýän saglygy goraýyş kömeginiň hilini ekspert seljerişine geçirmek.
- Berkidilen ilatynyň arasyndan näsaglar hassahana düşen halatynda, hassahanada bejerýän lukman bilen bilelikde bejergini alyp barmak.
- Öý şertlerinde keseli bejermäge we saglyk öýünde näsaglara gündiz ýatymlaýyn bejeriş şertlerini döretmek (sanitariýa-epidemiologiýa düzgünlerini berjaý etmek bilen).
- Türkmenistanyň kanunlaryna laýyklykda saglygy goraýyş işgärleri üçin niýetlenen ýeňilliklerden peýdalanmak.
- Her 3 ýyldan özüne berkidilen ilatyň arasynda edilen işleriň netijeleri barada TSG we DSM-niň ýanyndaky kämillik derejäni kesgitleýän toparyna işini tabşyrmak.

Maşgala şepagat uýasynyň berkidilen ilatyň arasynda öz işlerini amala aşyrmaga görkezmeler

Çagalar bilen alyp barmaly işi:

- Bäbegiň göbek ýarasyny, gözünü, deri örtügini we agyz boşlugyny arassalamaklygy başarmaly.
- Çaganyň fiziki taýdan ösüşine yzygiderli gözegçilik etmeli.
- Dürli ýaşdaky çagalary dogry iýmitlendirmäni maslahat bermeli.
- Çaganyň ýaşyna görä gözegçiligiň geçirilişi.
- Bir ýaşy dolýança çagany hünärmenleriň maslahatyna, barlaghana barlaglaryna çagyrmaly.
- Çagalarda keseliň önüni alyş barlaglaryny geçirmeli.

- 2–6 չաճա ճենլի ճալարչ իր չլԼա հլնարմենլերի՝ թալաիաի-նա ճալրմալ, ցա՝նի աե թեՃեաի՝ թարլալրն չլԼա թիր ռեզեկ ռեՃիրմելի.
- Դարելի՝ «աղիիոր ցրճուկլա» թարլալրն չլԼա թիր ռեզեկ ռեՃիրմելի (լլնաՃա լլճ ռեզեկ).

ճալրնի չաՃա ռորա թաՃալա Ճեթալալ ալաՃնի՝ ռոզեղճիլիկ թարլարչ:

- Դաե ռոլան ճալա 40 ռլնե ճենլի իեթեդե – 2 ռեզեկ;
- 3 ալԼան 6 ալա – ալԼա ռորթ ռեզեկ;
- 6 ալԼան 12 ալա ճենլի – ալԼա թիր ռեզեկ;
- 1–2 չաճա ճենլի – ճարլեկդե թիր ռեզեկ;
- 2–3 չաճա ճենլի – ճարլեկդե թիր ռեզեկ;
- 3–6 չաճա ճենլի – չլԼա 2 իկի ռեզեկ;
- Մեկդեթե ցաճալան (7–14 չաՃ) ճալարռա կեսելի՝ ճի՝նլ ալՃ թարլալ.

ճալարչի՝ աիլ չաՃառԼա (0–14 չաճա ճենլի) կեսելի՝ ճի՝նլ ալՃ թարլալրն ռեՃիրեռդե ցաճաա թելրլ ռեթերճեսինդե ցլՃլլրն չալրմն, թոլ ճլճեցինլ, կելլեճանալի՝ ճլճեցինլ, ռոՃ կաթաՃաՃնի՝ ճլճեցինլ աե ճոՃոՃինի՝ ռորկեՃլլերինլ թելլաթ ռեՃմելի. Թարլալրն ռելլլեսինդե կառառ ճլկլան լլլթղեՃմեր թալլան թոլՃա, թաՃալա լուկմաՃնի՝ թալաիաի ճալրմալ. Թերկիռլեն ռելԼաճաՃաՃառդա ռոլրելի ալալ, թիր չաՃա ճենլի ճալա ռոՃլթ ռիռլան չառա ռոՃլթ ցելեն թոլՃա, ռիռԼեն-ռիռ թաՃալա լուկմաՃա իաթալ թերմելի.

Մեզլթեսինլ չերինե չելիրեկ լլճին թաՃալա Ճեթալալ ալաՃնի՝ ռեՃիրմելի իՃլերի:

- ՄաՃալա լուկմաՃա չառա թաՃալա թելՃերինի՝ չոլթաՃլլլալլալլառդա կեսելի՝ ճի՝նլ ալՃ, աՃկլալլՃ, թելերիՃ, թալալԼՃ ճալ ռլլլե-լլնռիռ ցալրալոլլալլալլ ճալերլ ռլրնալալ.

- Կիտի ցա՛րցոցւմսսզ ցցցցցլրցսց ցցցցց ցոցցցց կօմցցի-
նի ցիկնյի կւկմնն շենլի կօմցցի ցերկ.
- Երկիկլեն ւկտյն ցցցկ ցցցցցնն ցցցցցցցցցց ցցցցցցցց ց-
ցց.
- Լկտն ցնկտրկկն-ցկկմոցցցկկնն ըցցցցցցցցցց, ցցցցց ըրմս-
ցյն ձհմկկցցցցցց ըցցցցցցցցցց, ըցցց ցի ըցցցցցցցցցց
օցցցցցց, րրրրրրրրրրր, նցցցցցցցցցց րկմ ցկկննն ցցց-
կնն ցցցցցցց ցսցցցց ցցցց ցցցց ցցցց ցցցցցցցց.
- Զցցց ցկկնն շցցցցցցց ցի ցցցցցց ցցցցցցցց ցցցց ցկկմ
րկմ, կցցցցցց ցցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցցնն ցցցց ցցցց ցցցցց
ց ցցցցց ցկկմնն ցցցցցցց ցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցց.
- Ենննն ց ցցցցցց ցցցցցցց ցոց ցկկմ ցցց ցցցցց ցցցց
հց կցցցցց ցցցց րկց ցցցցցց ցցցցց. ցցցցցցցց ցց ցց
ցցցցցցցց ցցցցց ցցցցց ցցցցց ցցցցցցցց ց ցց ցցց ցցց
ցցցցցցց ցցցցցցցց ցցց ցցց ցցցցցցցց ցցցց ցցց ցցց
ցցցցցցցց ցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցց ցցցցց
ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցց ցցցցց
ցցցցցցց.
- Կցցցցցցց ցցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց
ց ցցցցցցցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցցցց ցցցց
ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցց
ցցցցցցց.
- Կցցցցց ցցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցց-
ց ցցց ց ցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցց ցցցց ցցց-
ցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցցցցց ցցցցցցց.
- Ըցցցցց ցցցց ցցցցց ցցցց ցցց ցցցց ցցցցց ցցցցց ցցցցց
ցցցցցց ցցցցցց ցցցցցցց.
- Կցցցց ցցցց ցցցց ցցցց ցցցցցցց ցցց ցցցցցցցց ցցցցցցց
ցցցց ցցցցցցցցցց, ցցցցցցցցցց, ըցցցցցցցցցցցցցց
կրկկկկկցց ցկկմննն ցցցց ցցցցցցցցցց ցցցցց ցցցցց
կւկմննն ցցցցց.

- Гаýragoýулмасыз ýagдаýларда маşгала lukманынýн гoнoк-дирмеси боýунча дегишли беjerиш, кеселин oнoни алыш едараларына улaг серишдеси биле нaсaгы алып гитмеги гурнамак.
- Кабул едиш бoлoминде дерман серишдeleriniн, санjым енjam-ларынýн догry сакланýлмагына we реjели уланылышына гoзег-чилек етмек.
- Бир ýaшына чeнли чагаларýн her аýда oсoшuни беллемек.
- Бaбегидогry идeтмегиде we iýмитлeндирмегиде еnelere oврет-мек.
- 65 ýaшдан гeчeн адамларýн, маýыпларýн, дoшeкде ýатан нaсaгларýн oýлерине бармаклыгы we koмек бермегиде гурна-мак, гаýragoýулмасыз ýagдаýларда илкинjи lukмана чeнли koмегиде бермеклигин ýoнекеý usullарынýн нaсaгýн hoссарлары-на oвретмек.
- Маşгала lukманы биле билeликде маşгаланы кадалaшдырмак, маşгала турмушынý, аhlak, психики дoнýагараýшы кесел yзар-лаýжылыгы, саглыгы гораýыш, jынс гатнашыгы барада sorагларý боýунча масlahатларý гeчирмек.
- TSG we DSM-нин тарapyндан тассыкланан саглыгы гораýыш ресминaмаларý долдурмак.
- Улы ýa-да баш шeпатат уýасына едилеи ишлер барада her аýда hasabat бермек.
- Маşгала lukманынýн ýолбашчылыгында едилмели ишлери ýылда бир гeзек беркидилеи meýданчасында илат ýазуwyný гeчирмек we чагинин паспортынý дoзмек.
- Нaсaгларýн ýa-да саглыгынý барлатмага гeлýан раýатларýн физики ýagдаýына бaha бермек we илкинjи гoзден гeчирмaни алып бармак.

- Нäsaglara barlaglaryň hemme görnüşlerine, maslahatlara gönükdirme doldurmak we ganyň, peşewiň, gakylygyň, täretiň, aşgazan şiresiniň barlaglarynyň netijesini okap bilmek.
- Ýüzleý ýerleşen iriňli ýaralary ýuwmak we saramak.
- Gan akanda wagtlaýyn saklaýyş usullary bilmek.
- Wena damaryndan gan almaklykda basyjy daňy goýup, ony duruzmak.
- Göz, gulak, bokurdak, burun kesellerinde bejergi kömeginiň hemme görnüşlerini berip bilmek.
- Öz bilim derejesini hemişe kämilleşdirmek we ýokarlandyrmak.

Gysgaldylp alnan adalgalar

SG we DSM	– Türkmenistanyň Saglygy goraýyş we derman senagaty ministrligi
EÇSGYKM	– Enäniň we çaganyň saglygyny goraýyş ylmy-kliniki merkezi
GDA	– Garaşsyz Döwletleriň Arkalaşygy
UMŞ	– ultramelewşe şöhleler
m	– metr
sm	– santimetr
mm	– millimetr
ş.m.	– şoňa meňzeş
USB	– ultra ses barlagy
mm. s. s.	– millimetr simap sütünde
ml	– millilitr
GBO	– giperbazik oksigenasiýasy
kg	– kilogram
HBsAg	– gepatitiň «B» görnüşiniň gandaky antigeni
g	– gram
kw	– kwadrat
TDLU	– Türkmen döwlet lukmançylyk uniwersiteti
min	– minut

Peýdalanylan edebiýatlar

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. «Ýurdy täzeden galkyndyrmak baradaky syýasaty». – Aşgabat. Türkmen döwlet neşirýaty gullugy, 2007 ý.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. «Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek». – Aşgabat. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, (04.03.2007 ý.).
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. «Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary». – Aşgabat. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007 ý.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. «Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri». 2009 ý.
5. *Jürdekow T.* «Ata arzuwyny amala aşyrýan Agtyk», 2009 ý.
6. *Gurbanberdiýew G.* «Umumy hirurgiýa». – Aşgabat. 2001 ý.
7. *Аннаев А. А., Комеков Н. Х.* «Уход за хирургическими больным». – А. 1996.
8. *Ленюшкин А. И., Рошаль Л. М.* «Пособие для детских хирургических медсестер». – Ленинград, 1982.
9. *Ленюшкин А. И., Дронов А. Ф.* «Общий уход за хирургическими больными». – М. 1988.
10. *Муратов С. Н.* «Хирургические болезни с уходом за больными». – М. 1988.
11. *Allanazarowa O. H.* «Hassahanalarda arassaçylyk düzgünleriniň berjaý ediliş usullary», usuly gollanma. – A. 2008 ý.
12. *Исаков Ю. Ф.* «Детская хирургия». – М. 2010.
13. *Катько И. В.* «Детская хирургия». – Бел. 2010.

Mazmuny

Giriş	7
-------------	---

I bap. ÇAGA HIRURGIÝASY HASSAHANASY

Çaga hirurgiyasynyň taryhy.	
Häzirki zaman çağa hirurgiki klinikasynyň gurluşy	9
Hirurgýa hassahana çagalary kabul etmek	13
Kabul ediş bölümüniň esasy resmi kagyzlary	17

II bap. ASEPTIKA WE ANTISEPTIKA, SARGYHANANYŇ WE MANIPULÝASIÝA EDILÝÄN ÝERIN ENJAMLARY WE GURALLARY

Aseptika	18
Howa-damja ýoly bilen geçýän ýokanjyň önüni alyş çäreleri	19
Operasiýadan ön awtoklawirlenen enjamlaryň sterilizasiýasynyň hilini barlamak	19
Tikin serişdeleri.	22
Operasiýa geçiriljek meýdany arassalamak	23
Operasiýa wagty ýokanjyň ýaýramagynyň önüni alyş çäreleri	25
Lukmançylyk işgärleriniň elleriniň arassalanyşy	30
Antiseptika	37
Hirurgiki hassahananyň enjamlary we gurallary	39

III bap. HIRURGIKI BÖLÜMDE AMALY ENDIKLER

Hirurgiki hassahanada otaglaryň sanitar-epidemiologik arassalanyşy ...	47
Umumy ugurly hirurgiki bölümlerinde amaly endikler we manipulýasiýalar	54
Çagalary ýörite medisina barlaglaryna taýýarlamak.	69

Նասաղադեսսինե և մեյլլեշտիրեն օփերասիալադա տայարլամակ	75
Շադա հիրուրգիյասյ ԲՕԼՍՄԻՆԴԵ օփերասիադան սոհկադա ենդիկերիև և մանիպուլյասիյալարիև ադրատնկլարա	78
Դերման սերիշտերինիև դոդերիշ սսսլարա և Եմհանանիև լուկմանչկլկ իշգարերիև սսսսկլկլարա դոդերմեկ ԲՕԼՍՇԱ ԲՕՐՇԼԱՐԱ	83
Դան դոդմակլկդիև սսսլարա և դերինե դերտիրլիշի	89
Կլիզմալա, գՕրՇիՇնիկեր, դիզդիդիդիլար և ֆիզիկա սսս ԲԻԼԵՆ Բեդերիշեր	96

IV ԲԱՔ. ԴԵՏՄԱՐԴԻՅԱ – ՏԱՐԴԱ	105
---	------------

V ԲԱՔ. ՐԵԱՆԻՄԱՏԻՅԱ ԲՕԼՍՄԻՆԴԵ ԱՄԱԿԵՆԴԻԿԼԵՐ

Րեանիմասիյա ԲՕԼՍՄԻՆԴԵ ադալկ Եմդիկեր և մանիպուլասիյալա	113
Շադալա դայրագոդսլմասիզ կՕմեդիև ԲԵՐԼիշի.	
ԴՕրլի դիշկլ Շադալադա Րեանիմասիյանիև ԵՏԱՅ թրնսիլերի	117

**VI ԲԱՔ. ՇԱԿԱ ՀԻՐԱՐԴԻՅԱՏՅ ԿԼԻՆԻԿԱՏՅՆԻև
ԿԱԲՍԼՀԱՆԱՏՅՆԴԱ ԼՍԿՄԱՆՇԿԿԿ**

ՐԵՏՄԻՆԱՄԱԼԱՐՅՆԻև ՅՕՐԵԴԻԼԻՇԻ	126
Շադա հիրուրգիյա կլնիկասիև ՐԵՏՄԻ ԿԱԴՅԼԱՐԱ	126

VII ԲԱՔ. ՄԱՏԴԱԼԱ ՏԵՔԱԴԱՒ ՍՅԱՏՅՆԻև

ԲՕՐՇԼԱՐԱ և ԼՍԿՍԿԼԱՐԱ	131
Մաշդալա տեքադա սՅաՏՅՆԻև ԲԵՐԿԻԴԻԼԵՆ ԻԼԱՒԻև առասիև	
ՕՅ ԻՏԼԵՐԻՆԻ ադալա աշիդմադա գՕրեզմեր	134
Դիսդալդիլթ ալնա ադալգալա	139
ԹեդալանլաՆ ԵԴԵԲԻՅԱՒԼԱՐ	140

Gülbahar Annanazarowna Geldiyewa,
Esen Saklapowıç Saklapow,
Nyýazmyrat Bekmyradow,
Taýır Orazowıç Orazow.

ÇAGA HIRURGIÝASYNDA AMALY ENDIKLER

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktor
Surat redaktory
Teh. redaktor
Neşir üçin jogapkär

*O. Bäşimowa
G. Orazmyradow
O. Nuryagdyýewa
I. Sopyýew, A. Hemraýew*

Çap etmäge rugsat edildi 20.02.2013.
Ölçeği 60x90^{1/16}. Şertli çap listi 9,0. Şertli reňkli ottiski 36,25.
Hasap-neşir listi 8,44. Çap listi 9,0.
Sargyt № 3112. Sany 1 000.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000, Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004, Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.